

VITAE
ITALORUM
DOCTRINA EXCELLENTIUM

QUI SAECULIS XVII. ET XVIII. FLORUERUNT

VOLUMEN IX.

AUCTORE

ANGELO FABRONIO

ACADEMIAE PISANAE CURATORE

PISIS MDCCLXXXII.
EXCUDEBAT JACOBUS GRATIOLIUS
SUPERIORIBUS ANNUENTIBUS

POTENTISSIMO ET CLEMENTISSIMO

GUSTAVO III.

SVECORUM GOTHORUM

VANDALORUMQUE REGI

NORVEGIAE HAEREDI

ET

DUCI SLESVICO-HOLSATIAE

&c. &c. &c.

ANGELUS FABRONIUS

SI quis eſt, qui miretur me de Italis doctrina excellentibus ſcribentem apud Svecos requirere operis

Patronum, is ſciat hac praeſertim de cauſſa id a me fieri, quod non unus inter Majores Tuos, Potentiſſime Rex, extiterit, qui plurium illorum induſtriae non ſolum faverit, ſed etiam ſtimulos addiderit, qui vel ignaviſſimum potuiſſent commovere. Quid memorem Guſtavum Principem excellentis cujuſdam virtutis ac ſingularis, qui tanta in opinione habuiſſe narratur Galilaei doctrinam, ut ſuorum quoſdam inter auditores illius eſſe voluerit? Quid Chriſtinam, cui apud nos commoranti nihil tam magnificum & tam regium videbatur, quam aut de nocte cum aſtronomiae cultoribus eximiis evigilare, aut adeſſe naturae interpretibus, ſeque erudito pulvere aſpergere, aut in terrae abdita cum

antiquitatis investigatoribus penetrare, aut in Musarum choro cum summis poetis versari, aut Themidis oracula cum ejus nobilioribus antistitibus perscrutari? Omnino difficile esset enumerare, quot viri, quanta scientia, quantaque in studiis varietate & copia fuerint, qui ejus aut vocibus aut exemplo aut beneficiis se ad praeclara suscipienda commotos fuisse affirmarunt. Sed ne aliena solum in Te laudare velle videar, Sapientissime Rex, contendo equidem fore, ut posteri obstupescant, audientes & legentes quae pro litterarum litteratorumque gloria ipse gessisti, quare certatim omnes alius alio gravius atque ornatius de Tuis singularibus meritis praedicat, cunctique omni ope atque

opera enituntur, ut Tibi cogniti ſint, quod unum ad promerendam gratiam atque beneficia Tua ſufficere putant. Quae contentio atque aemulatio fuit major, quae major praedicatio de Tuis laudibus, quae cura, quodque ſtudium praetermiſſum in te honorando, cum Pariſiis eſſes, & una cum viris ſapientia claris ita verſareris, perinde ac ſi fortuna nil niſi ingenii bona Tibi largita fuiſſet? Ac mihi intuenti in iſtam ſapientiam Tuam minus mirum videtur, quod Regiam Majeſtatem facilitate humanitateque incredibili temperes. Scis enim veram ibi eſſe gloriam, ubi ſit ſempiterna, quae nec imaginibus, nec ſtatuis, non luxu ac ſuperbia, ſed virtute ac meritis propagatur. Quidni igitur confidam Te librum

hunc ita benigne excepturum, non ſecus ac amplectereris illos ipſos viros, quorum vitas hiſtoriae monumentis mandavi, ſi eos vivos Tibi ſiſtere mihi liceret? Cui muneri meo opto ut exiſtimes magnum tributum praemium, ſi illud Tibi judici ſane ſummo haud diſplicuiſſe cognovero.

INDEX VITARUM

QUAE IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR

VITAE
ITALORUM
DOCTRINA EXCELLENTIUM
QUI SAECULIS XVII. ET XVIII. FLORUERUNT.

ANGELUS FABRONIUS

CAROLO DENINAE

S. P. D.

NEmo vel mediocriter eruditus ignorat quid possit in dicendo sermonis festivitas & in jocando lepos, & quantum intersit habere cognitos ridiculi fontes ed exhilarandos, renovandos revocandosque hominum animos. Praecepere jam artis rhetoricae magistri, si viderint oratores defessos illos esse, qui audiunt, ab aliqua re, quae risum movere possit, exordiendum, ab apologo, a fabula verisimili, imitatione, depravatione, inversione, ambiguo, suspicione, irrisione, stultitia, exsuperatione, collatione, adjectione, abjectione, litterarum mutatione, praeterea expecta-

tione, similitudine, novitate, historia, versu, aut ab alicujus interpellatione, aut arrisione. Fateor equidem jocos & facetias, quamvis omnia tradi arte posse videantur, naturae adeo propria esse (haec enim fingit homines & creat imitatores & narratores facetos, & vultu adjuvante & voce, & ipso genere sermonis) ut nullam artem & doctrinam requirant. Quapropter saepe videmus homines illitteratissimos in utroque genere leporis excellentes, & illo quod in perpetuitate sermonis, & eo quod in celeritate atque dicto est. Illud tantummodo praecipi posse videtur hominibus facetis & dicacibus, ut habeant locorum, hominum, temporum rationem, ut ab aculeis contumeliarum abstineant, ut obscena vitent, sacra revereantur, & sic, omnia moderante prudentia, interdum ea, quae occurrunt, cum salsissime dici possunt, teneant, quanquam, ut ajebat Ennius, flamma a sapiente facilius ore in ardente opprimitur, quam bona dicta tenentur. Verum sive artis, sive naturae, sive utriusque sit ludicra dictio, eam quidem adeo propriam quarumdam nationum esse videmus, ut hanc laudem minime cum ceteris communicent. Primum Athenienses, ut inventores & perfectores omnium

elegantiarum artium atque doctrinarum hunc ingenii fructum laetum & uberem extulerant, ut non minus Attici sales propter eorum acumen atque solertiam, quam mel Atticum propter loquendi suavitatem praedicaretur. Inveniebantur etiam salsa multa & ridicula penes alios Graecos, & post Atticos Siculi, & Rhodii & Byzantii excellere eo in genere putabantur. Atque haec laus fuit urbium, illa vero sermonis, quod sermo Graecorum sit lenissimus, hominumque naturae convenientissimus, & qui decenter cuicumque rei possit aptari. Nemo vero dubitaverit quin mores, ingenium, fortunam populorum fere sequatur dictio, sic ut quaeque gens pro caeli natura, pro educatione ac disciplina civium, pro imperii potestate, atque amplitudine ditionis aliter plerumque atque aliter affecta loquatur; unde ratio reddi potest, quare imperiosa & togata gens Romanorum, quae animi robore legumque severitate praestare se Graecis existimavit semper & gloriata est, genus loquendi gravius quam laetius excoluerit. Ea propter si quis humilia eleganter exprimere vellet, torquebatur ab ipsa linguae nobilitate, cui rei exemplo esse possunt multa, quae a Theocrito Virgilius mutua-

tus est, in quibus minime retinere potuit simplex illud & nativum, quod tantopere in Graeco bucolico Poeta admiramur. Quid mirum igitur si Romani Graecis in jocandi lepore concessere, ferme despectui habentes exagitatores severi Graecarum omnium levitatum, quod se assequi posse desperabant? Ille ipse Cicero, qui assidua exercitatione audiendi, legendi, scribendi, interpretandique Graecorum omnes delicias & veneres in sui Romanorumque usum convertere satagebat, & divino, quo praeditus erat ingenio re vera convertit, quique mirifice capiebatur facetiis, ut Papirio Paeto aliquando significavit, frigidus tamen in jocis, teste Quintiliano (1), *a suae aetatis hominibus reputatus est. Mihi vero sive recte judico, sive amore immodico erga dicendi magistrum afficior, mira quaedam in eo fuisse videtur urbanitas; & hac certe laude superior fuit Demostheni, qui minus aptus ad jaciendum mittendumque ridiculum* (2) *habetur, quanquam ipse Cicero*

(1) Lib. XII. cap. 10.

(2) Longinus sic de Demosthene judicat. *Ubi urbanus esse, atque excitare risum conatur, non tam risum excitat, quam ridetur ipse, cumque huc prope accedere studet, atque agit ut jucundus sit, ab eo tamen recedit longius.*

existimet Graecorum oratorum principem non tam dicacem quam facetum fuisse, quorum alterum acrioris ingenii, alterum majoris artis esse dicit. Ceterum qui amant acutas amphibolias, elegantes iperbolas, paragrammata bella, & cetera hujusmodi, quae sunt in secundo libro de Oratore per Antonii personam disputata de ridiculo, plura exempla in Cicerone reperient, ut facile contendant non immerito de se illum gloriatum, in hac quoque arte plurimum valuisse (1) *condonandumque ei si interdum frigidulus fuit, quod iis omnibus accidit, qui multi in jocis esse volunt. Verum, ut diximus, quia summa erat dignitas populi Romani, genus orationis grandius quoddam & illustrius, minusque propterea ad jocos & facetias idoneum fingi debuit, & leve a terrarum dominis putari totum illud, quod risum movet, quod quidem ipse Cicero expertus est, quando & acute & hilare in oratione pro L. Muraena Stoicorum dogmata exagitare voluit. Sed ut a Graecis & Latinis ad nostros veniamus, ea quidem est copia & praestantia Italicae linguae, ut ad omnes res proprie exprimendas facta videatur, ita*

(1) Epist. ad Famil. l. VII. ep. 32.

flexibilis, ut ſequatur quocumque torqueas; quapropter eadem ſi quis bene utatur, ut Pericles tonare & fulgurare poterit, & ad omnem feſtivitatem & jocum ut Socrates, vel ut ejus deriſor Ariſtophanes deſcendere. At ſuavitas & urbanitas loquendi, quemadmodum apud Graecos Atticorum, ſic in Italico ſermone Etruſcorum maximeque Florentinorum eſt propria; & nemo ſane in hanc urbem venit, quin delectetur lepore & facetiis humiliorum, admireturque vel in ipſis pueris celeritatem ingenii, quae apparet vel cum facetis & dicacibus dictis alios provocant, vel laceſſiti reſpondent, vel turpitudinem aliquam notant & deſignant. Sed iſtud ingenii acumen niſi ab ipſa adjuvaretur oratione molli, jucunda, ſuavi, omnique elegantiarum copia affluenti, aut nullum eſſet, aut ad riſum excitandum parum valeret. Bene igitur ac ſapienter majores noſtri ſe geſſiſſe videntur, qui cum in eo elaborarent, condita Furfureorum Academia, ut illa ſalubritas Florentinae dictionis, quaſi ſanitas ſervaretur, inſtituerunt ludicrum etiam quoddam excolendum dictionis genus, quod ſpeciem antiquae & vernaculae feſtivitatis referret, cum utraque laus Florentini populi propria eſſe videretur. Longum

esset commemorare quot in hoc genere excellentes scriptores habuerimus; & quod ceterae cultiores nationes tum in omni praeclara arte atque doctrina exempla ab Italis ad imitandum sumebant, nonnullae experiri voluerunt quid possent etiam in ludicra dictione. Britanni ad tristitiam severitatemque facti, cum ludicra tractarunt, sic insulsi extiterunt, si perpaucos excipias (1), *ut nihil aliud eorum nisi ipsa insulsitas rideatur: laetiores & vividiores Galli in illo genere perpetuae festivitatis aliquid memoria dignum ediderunt, & efferuntur adhuc nomina Scarronii, Voiturii, Benseradii & aliorum. Sed nunc horum hominum scripta tanquam pueriles ineptiae a multis exagitantur, & cum his propositum sit eliminare omne id, quod est ridiculum, non satis ii nosse videntur plura esse ridiculi genera, vitiosa alia, commendatione alia digna. Quid jucundius auribus nostris unquam accidere solet Bernii carminibus, cujus oratio ita pura est, ut Etrusce loqui pene solus videatur, sic affluens omni lepore & sale, ut ei gratiam habeas, quod genus scribendi induxerit*

(1) In horum numero ponendus Auctor poematis, quod inscribitur: *The Rape of the Lock*.

prope singulare. Hujus vestigiis cum plurimi institissent multa pepererunt, quae habent urbanitatem, elegantiam, acumen, & artem perpetuae festivitatis, si tamen arti locus esse potest iis in rebus, in quibus natura dominatur. Quae dulcedo orationis, qui odor urbanitatis, quae mollitudo humanitatis extant in scriptis Areosti cum jocari voluit, & lectores suos paullisper ad hilaritatem risumque traducere? Quid multa? Unus Fortiguerra cum ludicrum poema condendum suscepisset, tantos in illud intulit vèrborum & sententiarum lepores, tantam festivitatem narrationum, ut quamvis multi istud poematis genus apud nos feliciter tentaverint, princeps tamen ille meo judicio sit habendus. Quod non tam copiae argutiarum & salium, aliarumque hujusmodi suavitatum assignaverim, quam quod omnia belle, proprie, facile ac plane Etrusce exprimuntur. Geri illa fierique quae legis tibi videbuntur; interdum plura cogitabis quam videas; & cum describuntur hominum quorumdum mores, re narrata aliqua, quales sunt statim intelliguntur, & plerumque in insigni aliquo ad irridendum vitio reperiuntur. Facile existimabis posse te aliquid simile conficere, sed si ad ex-

periendum calamum sumes, nihil difficilius invenies perpetua illa urbanitate, elegantia, quae hunc facilem & quotidianum sermonem exprimit & exornat. Dolemus, ut olim Caesar doluit apud Ciceronem, nativum loquendi leporem nunc pro relicto haberi, indeque factum, ut vetus pene exaruerit urbanitas, cujus possessionem, quod Fortiguerra studiosus gloriae antiquae Etruscorum quibusque interdictis defenderit adversus peregrinitatis amatores, nulla non laude extollendus est, ejusque exemplum nostris hominibus, quod imitentur, proponendum. Ea propter illius vitam litterarum monumentis mandare aggressi sumus, quam ad te mittimus, cujus cum frugi severaque est vita, tum etiam jucundissima convictio. Probasti enim semper illam Ciceronianam sententiam (1), quae monet minime sejungendum jocum a philologia, & quotidiana συζήτησει. Vale.

Florentiae Id. Octobris MDCCLXXXI.

(1) Ad Famil. lib. 16. ep. 21.

Nicolaus Fortiguerra.

Nicolaus Fortiguerra Pistorii perantiqua & illustri familia natus est VII. Idus Novembris anno a Christi ortu MDCLXXIV. Pater ei Jacobus fuit, vir plane bonus & egregius civis, cujus praeclaris laudibus illa quoque accessit, ut eleganter pingeret; mater Martha Fabronia femina primaria & virtutibus praestans. Domi educatus jam ab ineunte aetate ostendit nihil se nisi bona studia, bonosque mores cogitare atque colere. Erat in eo docile ingenium, adeo memoria valebat, ut integros poetarum libros, quibus in primis delectabatur, facile comprehenderet, eratque summa suavitas oris & vocis. Quibus rebus id assequebatur, ut omnibus esset carissimus; & parentes ejus non solum sperarent, sed etiam confiderent majorum gloriam illum aequaturum. Pater mature decessit. Ipse adolescentulus Pisas venit, ut juris prudentiae studeret, qua in facultate cum eo tempore unus omnium maxime floreret Josephus Averanius, huic prae-

ſertim operam dedit. Sed animus ejus ſcientiae percupidus non ſola juris prudentia contentus erat. Itaque Benedictum Averanium, Laurentium Bellinium, reliquoſque celebriores doctores, qui tum maxime Gymnaſium illud illuſtrabant, frequenter audiebat. Sed in primis coluit Alexandrum Marchettum, a quo cum in aliis rebus, tum ſtudioſiſſime in poetica exercebatur. A Lazaro vero Benedicto Miglioruccio inſignia doctrinae accepit, quod accidit an. MDCXCV. Tanta indoles non videbatur poſſe intra domeſticos parietes contineri. Itaque illi, ex quorum arbitrio pendebat, Romae in nobiliſſimo orbis terrae theatro eumdem verſari voluerunt. Erat cum illo magnis propinquitatis vinculis conjunctus Carolus Auguſtinus Fabronius vir magnis ornamentis non ſolum honoris (eo enim Innocentius XII. utebatur in ſignandis libellis ſupplicibus) ſed etiam virtutis & ingenii praeditus, huncque conſuetudine ſua ſic ſibi devinxit, ut nemo ei perpetuo fuerit carior. Alios quoque ampliſſimorum ordinum brevi ſibi conciliavit, quibus ſic officium & cultum praeſtabat, ut ne quid de

ſtudiis ſuis detraheret. Nam & juris prudentiae multam operam navabat, Graecaſque litteras, quas Piſis primoribus tantum labiis guſtaverat, duce Francheluccio avide percipiebat; nec a muſarum Italarum conſuetudine, ad quas a natura natus & factus videbatur, in his occupationibus abſtrahi poterat. Profluxit autem ad hominum famam, cum Latina oratione laudaſſet Innocentium XII. in funere, quod illi in Vaticano Templo curatum eſt. Extat haec oratio, & ea quidem gravis, ſplendida, copioſa, multiſque ſententiarum luminibus diſtincta. Habebat enim immenſum campum, in quo libere exultare poſſet. Nec multo poſt a Clemente XI. miſſus eſt Legatus ad Philippum V. Hiſpaniarum Regem Antonius Felix Zondadarius. Is ſecum habere voluit Nicolaum captus adoleſcentis humanitate & doctrina. Mari cum ſe commiſiſſent, ſaeva adeo tempeſtate jactati fuere, ut in ſummo vitae diſcrimine tribus diebus ac noctibus erraverint. Nec minus ſaxa & cautes timuerunt, quam Turcica littora, prope quae fuere. In Sardinia demum perfugium habuerunt, ibi-

que summa in difficultate navigandi aliquandiu detenti sunt. Haec tempestas plurimum detrimenti attulit valetudini Nicolai, cui ut consuleret, duodeviginti post menses in Italiam rediit. Romae paucis diebus commoratus est amicos salutandi & visendi caussa, inde in Patriam concessit. Cum jam se corroboravisset, honores spectans Urbem remigravit, tectoque receptus fuit a Carolo Augustino Fabronio, quem haud multo post Clemens in amplissimum Purpuratorum senatum cooptavit. Primum autem dignitatis gradum Nicolaus ascendit, cum ab eodem Pontifice Maximo inter honorarios Cubicularios adscitus fuisset, a quo & Canonicus Basilicae primum S. Mariae Majoris, idque exeunte anno MDCCXII., mox decem circiter post menses S. Petri in Vaticano declaratus est. Factus etiam ab ipso fuit utriusque Signaturae (liceat uti usitatis verbis, si nos forte Latina deficient) Referendarius; ab Innocentio vero XIII. S. Consultationis Ponens. Sed haec Nicolao cum multis erant communia. Non pari modo ingenii facultates, inter quas eminebant lepos

& festivitas orationis, litterarum & antiquitatis cognitio, in pangendis carminibus mira felicitas, & in omni scriptionis genere munditia atque elegantia. Quo fiebat, ut nullus Romae esset litteratorum hominum coetus, in quem ille libentissime non reciperetur. Sed praesertim Arcadibus, qui eum appellarunt *Nidalmum Tiseum*, fuit acceptissimus, ratis magno usui sibi fore in gloria Academiae magis magisque provehenda. Quod quidem eos non fefellit. Nam nunquam ejus vox audita est, quin illi a cuncto consessu plausus multiplex fuerit datus; nec non plura iisdem suppeditavit, quibus ornarent illa volumina, quae continent quidquid praestantissimum celebriores Pastores condiderunt tum versibus, tum soluta oratione. Inter carmina Nicolai meo judicio praestat omnibus ode illa amatoria, cujus initium est: *Qualor io penso, e qualor gli occhi io volgo:* grandis illa quidem, splendida, ingeniosa, concinna, in qua plura admiscuit ex intima Platonicorum philosophia. In hac mihi videtur aemulus esse voluisse laudum, quas homines intelligentes pleno ore tum conce-

debant ejufdem generis poemati, quo Euftachius Manfredius celebravit Juliam Vandiam, quoque nihil fieri judicatur poffe praeftantius. Nam, ut ajebat ipfe Fortiguerra, neque illud ipfum quod eft optimum defperandum eft, & in praeftantibus rebus magna funt ea, quae funt optimis proxima. Affluens omni lepore & venuftate eft ode, qua laudat Genuenfes feminas. Quae cum in manus hominum ftatim perveniffet, nec prudentum judicium, neque invidorum reprehenfionem pertimuit. Infidebat enim in mente Fortiguerrae fpecies optimi eximia quaedam, quam intuens, in eaque defixus ad illius normam ftilum, quamvis varia & ferme oppofita tentaret, dirigebat. Prorfus Anacreontem redolet carmen, quod incipit: *Io lo fo, lo veggio ognora*. Nimis vero longus effem, fi pulchritudines perfequi vellem fingulorum carminum Nicolai, quae relata funt in illa Arcadica volumina, reliquafque celebriores collectiones. Satis erit illud dixiffe, nihil in iis occurrere vulgare & commune, fed omnia varia & nova, omnia ad poefis praecepta efformata, omnia pura, & fapore plane poe-

tico condita, ut facile intelligi poſſit illum fuiſſe a natura & arte ad hanc facultatem inſtructiſſimum. Multum vero Graeca in lingua verſatum fuiſſe indicat carmen de nuptiis Acontii & Cidippae, quod e Graeco in Etruſcum convertit. Carminibus quoque Italicis reddidit Euripideam tragoediam, quae inſcribitur, *Iphigenia in Tauris*, & quidem elegantiſſime, ut mihi teſtatus eſt Michael Angelus Giacomellius, doctus & intelligens harum rerum exiſtimator, cui eam legendam atque emendandam dedit: ſed haec in vulgus minime prolata fuit. Quamvis non mediocrem, minorem tamen laudem ex iis cepit, quae ſcripſit ſoluta oratione. Splendet ubique purum quaſi quoddam & candidum dicendi genus, & tractam quamdam & cum lenitate aequabili fluentem orationem ipſum perſecutum, maxime fuiſſe ex iis apparet. Conjicies etiam minime eidem ingenium ad eloquentiam defuiſſe ex ea oratione, quam anno MDCCXI. in aedibus Capitolinis habuit de laudibus architecturae, picturae & ſculpturae: praeſertim vero floruiſſe lepore & urbanitate perſpici poteſt ex

iis

jis duabus paſtoritiis orationibus, quarum una laudes continet Clementis XI., altera eſt de principiis rerum. In hac poſtrema rerum naturalium ſe quoque litterate peritum oſtendit. Explicat enim principia & cauſſas ſalſitudinis aquae marinae, fontium, terrae motuum, metallorum, lapidum, arborum, florum, aliarumque hujus generis rerum. Multa praeterea de ſideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de Dei immortalis vi ac poteſtate in litteratorum conventu docte & feſtive eumdem diſputaſſe ſcimus, omnibusque probaſſe, ſe non tam poliendae orationis quam tradendae divinarum humanarumque rerum ſcientiae peritum fuiſſe. Quid vero feſtivius epiſtola illa ad Marium Creſcimbenium, ut illum deprecaretur, ne ſibi onus imponeret cujuſdam laudationis contexendae? Nec non Latina quaedam in Arcadia recitavit, quae in vulgus minime ſunt edita: haec tamen elegantia ſermonis ab iis, quae ſcripſit Italice, ſuperantur. Nec Arcadiae ſolum lumen ingenii ſui Nicolaus oſtendit. Nam anno MDCCXV. cum a Cle-

mente XI. ſumma cum caeremonia Vaticana in Baſilica translatio corporis S. Leonis Magni ab humili loco ad ornatiorem auguſtioremque perageretur, habuit de eodem ſancto Pontifice Latinam orationem, quae publici juris facta eſt, ſane bonam & nobilem. Anno, qui conſecutus eſt, accidit, ut Canonici ejuſdem Baſilicae aliquem e ſuis Piſtorium mittere vellent, qui coroni aurea donaret (ii ſoli iſtud jus ex veteri inſtituto habere dicuntur) iconem Beatae Virginis, quae ab *Humilitate* appellatur. Ex his delectus eſt Nicolaus; iſque mandatam rem magna cum celebritate confecit. His ſolemnibus, quae per triduum fuere, haud mediocre decus attulit praeſentia Joannis Gaſtonis Magni Etruriae Ducis, Violantis & Eleonorae, quarum haec uxor fuerat Franciſci, illa Ferdinandi Mediceorum; hique omnes ſummis honoribus Nicolaum ſunt proſecuti. Tanta vero erat in eum ſuorum civium caritas, ut nullum officii genus excogitari poſſit, quod ei non praeſtiterint. His peractis, cum ſuis rus venit, ut aucupio, ſicuti mos eſt noſtrorum homi-

num, ſe oblectaret. Erat enim autumnus. Veſperi autem nobiles quidam eruditiſſimique adoleſcentes, qui in vicinis villis habitabant, congreſſus ejus doctiſſimoſque ſermones requirebant, & cum his plerumque ipſe delectabatur lectione poematum Bernii, Pulcii atque Areoſti. Accidit aliquando, ut cum a legendo requieſcerent, horum quidam eum compellaverit: *heus tu, quanti*, inquit, *putas laboris fuiſſe non dicam unius libri, ſed paucarum* ὀγδοάδων (1) *confectionem! Nam quo major facilitas in his poematibus apparet, eo magis in iis auctores ſuos elaboraſſe exiſtimare debemus*. Huic reliqui ſunt aſſenſi. Tum Nicolaus: *ego vero*, inquit, *non multum arbitror illos ſudaſſe, quoniam in poeſi natura in primis dominatur. Et ne me verba dare putetis, hoc recipio me ad vos ſequenti veſpere librum allaturum, qui ex ſtilo trium horum poetarum miſceatur & temperetur*. Magna ſane res,

(1) Libuit ſic appellare, quae nos Itali dicimus *Canto e Ottava*. Graecum verbum ὀγδοάς ex ode ſecunda Nemeorum Pindari ſumpſimus: nec animo occurrit aliud Veterum carmen, in quo ſervata haec diviſio fuerit, ſuoque nomine appellata.

dicerem etiam audacem, nisi probe mihi perspecta esset Nicolai singularis ingenii vis. Et hercle datam fidem liberavit eo successu, ut illi adolescentes istud unius diei opus ad caelum extulerint, & summis precibus ab eo contenderint, ne gravaretur, quod instituerat, exaedificare. Quod & fecit. Id enim honestissimum esse putavit, in quo otium suum, & subcesiva praesertim tempora oblectaret. Condidit ergo poema, quod inscripsit *il Ricciardetto*, quodque in triginta libros distribuit. Ipse inventor & architectus fuit rerum omnium, quae in eo narrantur; & potuit facile, cum admirabile ingenium haberet ad fingendum. Quanta ubertas & copia portentorum & monstrorum! Sic enim facilius lectorum multitudinem delectari posse putavit, praesertim cum omnia ordine quodam distribuisset, & interdum sententiarum insignibus & mira semper varietate distinxisset. Quoniam quidem haec delectatio & jucunditas ei proposita in primis erat, libavit ex omni genere urbanitatis facetiarum quemdam leporem, quo tanquam sale ubi-

que hoc ſuum poema aſpergeretur. In hac rerum feſtivarum copia ſunt nonnulla, in quibus ſatius erat haud riſum quaerere. Sed non dubitavit interdum plus aequo obſequi hilaritati illi ſuae, quoniam nunquam fore putavit, ut hic ſuus labor in hominum manus perveniret. Quam excuſationem ſiqui forte non accipient, non propterea de illo graviter detrahent. Scio enim ex locupletiſſimis teſtibus, cum quibus is conjunctiſſime vixit, moribus fuiſſe caſtiſſimis atque ſanctiſſimis. Sed licet multum comprimeret poema hoc, non tamen illius exemplum negare potuit Cornelio Bentivolo Cardinali, cui magnis obſtringebatur non ſolum beneficiorum, ſed etiam amoris vinculis. Erat enim iiſdem ſtudiis, quae ipſe colebat, deditiſſimus. Guido vero filius fratris ejuſdem Cardinalis, mortuo Nicolao patruoque, non ſe tenuit, quin illius imprimendi poteſtatem permitteret Franciſco Pittero Veneto bibliopolae. Etenim magno illud fore ornamento Italae poeſi exiſtimavit. Et ſane unus omnium conſenſus fuit in ejus elegantia, ſe-

ſtivitate & nativo lepore (quo nihil porro legentibus jucundius (1) & experientibus difficilius) ſummis laudibus efferendo. Ex quo factum eſt, ut bis ſpatio unius anni (is fuit MDCCXXXVIII.) typis impreſſum fuerit. Librorum argumenta compoſuit Dominicus Octavius Petroſellinius magni nominis poeta. Ipſe vero auctor epiſtola quadam ad Euſtachium Manfredium, quae poemati praeit, pluribus verbis exponit contentionem ſane gravem, quam hujus poematis cauſſa habuit cum docto quodam viro; huncque fuiſſe Juſtum Fontaninium conjectura ducor ad ſuſpicandum. Hánc epiſtolam eo ſapore vernaculo condivit Nicolaus, ut non dubitem eam tanquam exemplar recte ſcriben-

(1) Scribebat aliquando Manfredius ad amicum, cum totus eſſet in Ricciardetto laudando. *Non ceſſiamo di ripeterlo. Il naturale è l' incanto il più ſicuro e il più durevole; è quello che fa vivere le opere, quello che le fa amare; è il naturale che rende gli ſcritti degli antichi sì prezioſi, poichè adoperando un idioma più felice di quelli, che ora ſi pregiano, avevano minor biſogno di tratti ſpiritoſi; è il naturale che diſtingue i più gran ſcrittori, poichè un de' caratteri del genio è di produrre ſenza sforzo; è il naturale finalmente che ha poſto la Fontaine, che non inventò niente, al lato dei genj inventori.*

di proponere. Haud pauca etiam in ea admiſcuit, quae illum oſtendunt doctum & intelligentem exiſtimatorem Epicae poeſis, quaeque eum facile excuſabunt, ſi interdum in hoc ſuo poemate condendo ab artis praeceptis receſſit. Iiſdem temporibus, quibus in *Ricciardetto* elaboravit Nicolaus, interpretationem quoque elegantiſſimam comoediarum Terentii concinnavit Italico verſu, quem ſolutum appellant. Quanti autem iſtud opus aeſtimandum ſit, ex hoc facillime cognoſci poteſt, quod Apoſtolus Zenus, vir qui ſane teretes aures habebat intelligenſque judicium, acri reprehenſione dignum putaverit Fontaninium, quod illud non pleniſſimo ore laudaverit in illa ſua *Bibliotheca Italicae Eloquentiae*. Idem Urbini an. MDCCXXXVI. ita impreſſum fuit, ut nihil fieri neque elegantius, neque magnificentius potuerit. Nam ceteris ornamentis acceſſere figurae affabre inciſae ſcenicarum perſonarum, quales viſuntur vetuſtiſſimo in codice Terentiano Vaticanae bibliothecae. Simili modo vertit Nicolaus quinque Plauti comoedias, haſque aut jacere in tenebris, aut periiſſe jure meri-

toque dolemus. Nam teſtimonio illorum, qui eas legerunt, laudes ſuperiorum exaequabant. Porro deditiſſimum Nicolaum fuiſſe Latinis comicis, hoc quoque erit indicio, quod Apologos quoſdam Plautino ſtilo compoſuit; quodque ex hujus poetae fabulis multa memoriter & jucunde pronuntiare ſolebat. Riſit aliquando inſcitiam hominis, in quo interiores quaedam & reconditae litterae eſſe putabantur, qui volens hos Apologos eorum auctori laudare, dixit redolere veneres Apulaeii. Neque hoc praetereundum eſt a Nicolao aliquando, quo magis de litteris & de patria bene mereretur, cogitatum, ut per ſe extarent in hominum manibus Italica carmina Antonii Fortiguerrae gentilis ſui. Mollia ſunt, arguta, candida, & omnino ad Petrarchae normam efficta, quod eo laudabilius quia illius aetas incidit in ea tempora ſeculi XV. quibus illuſtrium ſcriptorum, qui paullo ante floruerant, nomina prorſus viluerant, cum barbaries omnia occupaſſet. Sed ambitio honorumque contentio ſaepe obſtabant quominus Nicolaus res, quas agere inſtituerat, perficeret. Profecto nun-

quam majori in ſollicitudine fuit quam poſtquam Cardinalis Fabronius e vita migravit, in cujus auctoritate dignitateque omnes ſpes ſuas collocaſſe videbatur. Quae ſorbere & concoquere poſtea debuit, cum Benedicto XIII. ad Catholicae Eccleſiae clavum ſedente, omnia ferme nutu atque arbitrio Nicolai Coſciae Cardinalis regerentur! Meliore in ſtatu res illius eſſe coeperunt, poſtquam factus eſt Pontifex Max. Clemens XII., cui ſane nunquam voluntas ejuſdem ornandi defuit. Summa vero a Nicolao dabatur opera, ut illum ſibi magis magiſque demereretur, & raro ad eum ſine poeticis ſcriptis, quae *Ricciardetti* caſus narrarent, accedebat, in quorum recitatione videbatur venerandus ille ſenex curarum levamentum invenire. Multis itaque invidentibus, quos ingenio induſtriaque ſe tandem fregiſſe gloriabatur, an. MDCCXXXIII. Cardinalium Decuriae, quae Propagandae Fidei ab ejus inſtituto dicitur, Secretarius creatur. Quod munus illi gratiſſimum fuit non tam propter ejus amplitudinem, quam quod ab eo initium ampliſſimarum fortunarum Fabro-

nius Card. fecerat. Neque multo poſt intellexit majora ſibi Pontificem deſtinaſſe, cum deſignatus ab eo fuiſſet S. Conſultationis, ut dicunt, Secretarius. Sane non poterat fieri neque honorificentius neque utilius. Sed cum perplaceret Corſinio Cardinali, ut eo munere augeretur re & nomine bardus homo, verba ſibi dari facile Fortiguerra paſſus eſt, neque ſe tum loco moveri annuit. Poenituit poſtea illum hujus conſilii ſui, cum qui ſe invenerat, repudiaſſe honorem quereretur, tantaque vis fuit poenitendi, ut non modo animus, ſed & corpus omnino fractum ac debilitatum fuerit. Quinque circiter menſibus aegrotavit, cumque tumores ſub auribus apparuiſſent, adeo inflati ſunt, ut niſi medicina aegroto ſuccurriſſet, periculum erat ne ei ſpiritus, a quo linqui identidem videbatur, intercluderetur. Illa tamen non valuit ad ſanandum omnino malum, quod cum in venas permanaſſet, eo conſumptus eſt Nicolaus XIII. Kal. Martias an. MDCCXXXV. Vixit annos unum & ſexaginta, menſes tres, dies vero undecim. Juſta ei facta fuere in Templo Collegii Propagandae Fidei, ibidem-

que loci sepultus. Paullo antequam moreretur, magnam chartarum vim jussit comburi, sicque plurima, quae inchoaverat, scripta, & haud pauca etiam, quibus extrema manus accesserat, non sine ingenti Musarum luctu interciderunt. Inter haec erat comoedia Italicis versibus composita, in qua eleganter non minus, quam lepide mores ad vivum expresserat quorumdam nobilium, cum quibus familiarissime vixerat. Ex hoc tamen rogo tanquam spolia servati fuere tres libri cujusdam poematis, in quo casus Bajazetti exornandos susceperat. Caussa suscipiendi fuit, ut ostenderet errare eos, qui ajebant unice se factum ad jocum & ludum, adeoque si seria tractare conaretur, frustra in hanc rem laborem insumpturum. Et quidem in his tribus libris temperavit sibi ab omni sale & faceтiis, sed cum eo pervenisset, ut Bajazettum cavea inclusum narraret, & nec posset non esse salsus & facetus, & ad suum ingenium redire, quasi de re desperans, inchoatum opus reliquit. Servatae quoque fuere epistolae, quas Italicis carminibus scribere ad amicos solitus erat. Ha-

rum nonnullae hiſce temporibus in Etruria ſunt impreſſae, ſicque probantur doctorum hominum judicio, ut pauci pares in hoc carminum genere, ſuperior nemo Nicolao ponatur. Sed noſtra erit major, quam reliquorum laudatio. Ceteri enim quam eleganter ac lepide, nos etiam quam facile atque celeriter eas confecerit, ſcimus; quodque vix credendum eſt, pleraſque illarum ſtans pede in uno quaſi ludibundus dictavit. Ex quo intelligi poteſt maximam vim eſſe naturae in poetica facultate. Porro natura ea tribuerat Nicolao, ut ſi ipſe fingere vellet, neque plura bona comminiſci, neque majora conſequi poſſe videretur. Etenim praeter illud excellens ingenium (admirabantur multi hoc non elucere, quando ille verba facere in judiciis cogebatur) erat in eo magna, apta tamen figura membrorum cum coloris ſuavitate; erat & comitas, ſuaviloquentia, tantaque bonitas morum, ut ad omnem rationem humanitatis accommodatiſſimi eſſe viderentur. Adeo ſimplex & apertus, ut ſuſpenſa, vel ambigua, vel obſcura verba, uti barbaras artes & ſubdola mendacii integumenta, fi-

deique ac societatis humanae perniciem semper sit detestatus. Adulationem quoque, blanditias, assentationem tanquam pestem aliquam fugit. Si quam acceperat injuriam, facile oblivifcebatur, percepta vero beneficia immortali retinebat memoria. Nihil unquam neque insolens, neque gloriosum ex ore ejus exiit. Patriae suorumque civium fuit amantissimus. Propter delectationem sermonis communitatemque vitae atque victus (nihil enim ad beate vivendum accommodatius existimabat, quam cum viris bonis, jucundis, amantibus sui consociari) libenter versabatur in conviviis amicorum; edebatque ac bibebat, ut de Caesare retulit Cicero (1) ἀδεῶς & jucunde. Studiose coluit amicitias multorum doctrina excellentium virorum. Sed praesertim usus est familiarissime Mario Crescimbenio, Jo. Vincentio Lucchesinio, Eustachio Manfredio, quem praeceptorem suum appellabat, & Michaele Angelo Giacomellio, quocum in Graecis litteris plurimum se exercuit eo praesertim tempo-

(1) Epist. ult. lib. XIII. ad Attic.

re, quo ſimul fuere apud Cardinalem Fabronium. Homo ad conjungendas amicitias factus obſervavit etiam caſtas & optimates feminas, quarum nonnullarum nomina ſuo in Ricciardetto immortalitati conſecravit. Cum pateretur in omni ſocietate hilarulus vocari (nam in utroque generis leporis excellens erat, & illo quod in perpetuitate ſermonis, & eo quod in celeritate atque dicto eſt) indignabatur quidpiam in ſe maligne reprehendi, quod vel minimum a juſtitia atque caſtimonia abeſſet. Virtutem enim ſemper amavit & coluit, ſed non illam rigidam & ferream, quae non contenta vitae ſervari munia rectis moribus, omnem animi laetitiam remiſſionemque reſpuere videtur.

OPERA EDITA.

Commedie di Terenzio tradotte per la prima volta in versi Italiani. Urbino a spese del Mainardi 1736. in fol. *& alibi in* 8.

Ricciardetto di Niccolò Carteromaco in Parigi (*falso : nam Venetiis impressus est*) a spese di Francesco Pitteri librajo Veneziano 1738. *in* 4. *& in* 12.

Oratio in funere Innocentii XII. Romae 1700.

---- in Translatione sacratissimi Corporis S. Leonis Magni. Romae 1715.

---- in lode delle nobili Arti della pittura, della scultura e dell' architettura: *legitur in secundo Volumine* delle Prose degli Arcadi.

Ragionamento allegorico intorno all' origine delle cose: *ibidem loci reperitur*.

Discorso Pastorale per la pericolosa infermità e ricuperata salute del Santissimo Pontefice Clemente XI, accaduta nel Dicembre 1712. *ibidem*.

Risposta in forma di lettera familiare ad Alfesibeo Cario Custode d' Arcadia *ibid.*

Rime: *leguntur in secundo & octavo volumine* delle Rime degli Arcadi; nella Raccolta del Gobbi, *aliisque in collectionibus*.

Raccolta di Rime piacevoli di Niccolo Fortiguerra ec. parte prima in Genova 1763. *Liber Florentiae impressus est, continetque undecim epistolas ad amicos scriptas. Hae iterum cum aliis Fortiguerrae carminibus Pisciae impressae fuerunt an.* 1780.

ANGELUS FABRONIUS

JOSEPHO TORELLIO

S. P. D.

Non solum Veronensibus, sed universae etiam Italiae & saeculo gratulari debemus, quod editus apud vos in lucem fuerit Scipio Maffejus homo profecto si quis unquam alius humanitate & litteris excultus, & ad gloriosa suscipienda perficiendaque natus atque educatus. Postulabatur & expectabatur a te, vir doctissime, magnum aliquid de eo, quocum joca, seria, ut dicitur, quocum arcana, quocum occulta omnia, cujusque virtutes sic amasti, ut vigeat nunc etiam memoria amicitiae, quam vere Pyladeam possumus nominare. Quae te caussa cohibuerit, cum te nunquam contineas in tuis perennibus studiis, a perficiendo, quod inchoasti, emittendoque in lucem ignoro; & id unum defuisse summae, qua semper usus est Maffejus, felicitati dicam, quod te rerum suarum laudatorem, ut testem certe habuit, minime nactus fuerit. Placet mihi

Hecto-

Hector ille Naevianus, qui non tantum laudari se laetatur, sed addit etiam a laudato viro, cum nulla sit illustrior laus, quam quae ab iis proficiscitur, qui ipsi in laude vixerunt. Quid porro ego praestiterim in ejusdem vita exponenda, nemo te melius judicabit; & si nihil fuit boni, quod amico, dum viveret, non volueris, optaveris, cogitaveris, effeceris, erit officium tuum sic consulere mortui famae, ut non ex alterius imperitia labes aliqua illius dignitati aspergatur. Verum si nequaquam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio meritam gratiam debitamque referre curavimus, postulaturi ab omnibus iis, qui haec in manus sument, ut majus quiddam de Maffejo, quam quantum a nobis exprimi potuit, suspicentur. Nulla profecto aetas de ejus laudibus conticescet, praesertim cum jecisse videatur fundamenta multarum artium, quae ad tantam amplitudinem nunc minime pervenissent sine summa illius industria & illo singulari ingenii acumine, quo occultissima perspiciebat; ex quo fiebat ut ad veritatem assequendam natus esse judicaretur. Mitto cetera, ut de beneficiis, quae in artem diplomaticam contulit, pauca delibemus. Jam ante ipsum, quod demi-

ror equidem , pauci apud nos in conquirendis illustrandisque veteribus diplomatibus occupabantur, & nulla erat certa regula, qua vera & falsa dijudicarentur, & ea ipsa, quae in lucem emittebantur, plena erant mendis, ut vel ipsis monumentis rerum suarum historiam factam esse mendosiorem jure ac merito ipse quereretur. Tanto malo igitur consulendum, & diplomata praesertim papyracea ipsa antiquitate insignia & studiose conquirenda & accurate exscribenda monuit, promittens iis, qui haec curarent, nominis immortalitatem. Multa sane historica, quae pertinent ad tenebricosissima illa tempora, quibus litterae non silere modo, sed omnino extinctae esse videbantur, nisi ex diplomatibus cognoscere possumus, quae quidem tanti momenti sunt, ut expressam imaginem contineant saeculorum, quae media appellare solemus. Quibus ex uberioribus fontibus privata quaedam & publica jura derivantur, quam ex hujusmodi monumentis? Quot fundamenta in his habemus jurisdictionis & dominii! Quot vestigia continent veteris Ecclesiasticae disciplinae! Et cum abundent notitia omni in eo, quod spectat ad Episcoporum electionem successionemque, divisiones fundationesque Eccle-

stiarum harumque patrimonia, Catholicae religionis illustria monumenta, honoris & gloriae ornamenta & laudum insignia majores nostros in iis condidisse affirmare debemus. Quid dicam de diversarum aetatumq moribus, & loquendi & scribendi ratione, de familiarum & personarum notitia, de chronologia, de civitatum aliorumque locorum historia, quae omnes res aliaeque plures hujusmodi ita traduntur a diplomatibus, ut eas frustra alibi quaesiveris? Jure ergo meritoque Maffejus Conringii, Chifletii, Launoii, Quatremarii, Coinzii, Papebrochii & Mabillonii aliorumque illustria exempla proponens Italos suos hortabatur, ne iis inferiores essent industria, ut certe superiores erant monumentorum copia atque praestantia, ut propterea vere ab eo pronuntiatum esse videatur, aliquem satis callide & perite in his rebus versari non posse, qui Italiam minime peragraverit, & in Itala tabularia minime penetraverit. Quot papyraceis diplomatibus, quae alibi vix inveniuntur, nos Itali gloriamur! Nemo jam aut studiorum suorum aut etiam animi caussa Romam adit, quin ejusmodi antiquitatis reliquias ad chalcidicum Vaticanae Bibliothecae videat magno numero collectas at-

que ornatu regio & magnifico excultas; nemo Ravennam appellit, qui non sentiat non minus ex antiquis operibus, quae ad hanc diem vivunt, quam ex papyrorum copiis, quibus ea tabularia abundant, urbem illam landandam & praedicandam esse: mitto Bononiam, Florentiam, Venetias, alias praeterea urbes, ad quas nemo paullo doctior accedit, quin veterem illam in eis papyrorum scripturam admiretur. Quae quidem Italiae opes nondum satis explicatae, palam, uti spero, propediem proponentur: nactae autem sunt illustratorem Antonium Zirardinium in hoc genere litterarum omnis memoriae facile principem, qui & exscribere diligentissime & commentariis ornare copiosissime possit; praesertim cum conjuncta opera tantae rei conficiendae adlaboret praestans eruditione atque ingenio vir Cajetanus Marinius, quem ego volens libens commemoro cum amicitiae nostrae caussa, tum etiam ejus dignitatis. Sed ut eo redeam, lucet res ipsa per se quanto in pretio hujusmodi opera sint habenda; neque dubito, quin omnes, qui haec tractabunt, grata recordatione prosecuturi sint memoriam Maffeii, qui primus facem praetulit hujusmodi papyris interpretandis, quan-

quam neque omnia videre, neque illa, quae vidit, diu in manibus habere eidem licuit. Profecto si quis inveniatur, qui acutissime & celerrime perspicere possit, quid in quaque re verissimum sit, is prudentissimus & sapientissimus erit habendus; si vero hic idem nihil non conferet studii in hominum commodum vitaeque societatem, nihil non operae, nihil non facultatum, hunc tanquam divinum virum e caelo delapsum venerabimur. Quae cum vere de Maffejo in omni fere genere studiorum suorum praedicari possint, facile ei condonabimus, quod nimis se ipsum amare videretur, cum conscientiam propriorum meritorum & laudum nimium desiderium φιλαυτίας *malim in hominibus dignis quam arrogantiae aut gravioris alicujus vitii nomine nuncupare. Sed ad hominis effigiem atque imaginem exprimendam veniamus, quae si minime polita erit magni artificis manu, quod a te etiam atque etiam efflagitamus, vix poterit solari dolorem, quem ex amicissimi hominis morte cepisti. Vale.*

Florentiae Kal. Sext. MDCCLXXXI. *

* Paullo postquam haec misimus ad Torellium, ipse mortem obivit. Audio inter ejus scripta quaedam reperiri ad Maffeii vitam declarandam pertinentia.

Scipio Maffejus.

Quis non beatum praedicabit Scipionem Maffejum, qui an. MDCLXXV. Kal. Junii ortus Veronae nobilissimis parentibus Jo. Francisco Maffejo & Sylvia Pellegrinia, perpetua usus est fortuna, tantamque non in Italia solum, sed etiam apud exteras nationes obtinuit nominis celebritatem, ut nemo ei superior poneretur, perpauci pares putarentur? Fuit quidem Maffejorum familia antiquissimis temporibus Bononiae illustris, ex qua urbe civilium contentionum caussa cum discessisset, constitit primum in Foro Livii, mox sedem fortunarum suarum Veronae collocavit. Floruit autem nullo non tempore viris omni honorum genere conspicuis, inter quos plures illustres Duces & Episcopi, & Cardinales usque tres numerantur. Hi erant in Scipione quidam stimuli industriae & laboris (nam in ejus animo perpetuo insedit gloriae amor, a quo noctes & dies concitabatur) cumque non admodum profecisset in litteris toto illo quinquennio, quo

in Parmensi Collegio apud Jesuitas fuit; quod nihil poterat esse perversius institutione, quae iis temporibus, eoque in loco vigebat, studuit huic malo, quantum potuit, mederi. Retulit se praesertim ad poeticas exercitationes; sed is, quem barbaries domestica jam infuscaverat, carminibus suis aspergebat pigmenta fucosque pueriles; & tum se aliquid profecisse in poesi sensit, postquam voce & exemplo commonefactus magnorum poetarum, qui Romae florebant (nam ad hanc urbem accesserat an. MDCLXXXXVIII.) totum se convertit ad Dantis & Petrarchae lectionem. Et similis quidem Dantis esse voluisse videtur cum praedicit Italiae, quae ex Pedemontani Principis ortu bona ei essent obventura; neque satis dici potest quanto cum plausu hoc vaticinium exceptum fuerit, quod non tam divinationem quam carmina prudentes homines probassent. Alia & protulit Maffejus in adspectum lucemque hominum, quae ferme ad veterum scriptorum laudem pervenire judicata sunt, gratulabaturque sibi, quod ex poesi non solum animi delectationem, sed & gloriae fructum perci-

peret. Ajunt & Innocentio XII., quamvis durior ad haec ſtudia hic videretur, ipſum perplacuiſſe, & carmen condidiſſe, poſtquam is gravi morbo liberatus eſſet, cujus haec fuit ſententia: *laetare, incolumis Roma, ſalvo Principe*. Voluit quoque Latinarum Muſarum limen ingredi, ſed non felici adeo ſucceſſu; quare ſaepe ad Italicas redibat, quae ut liberius vagarentur, praeferre omnibus videbatur illud verſuum genus, qui ἄρρυθμοι vocari ſolent. Dedit & luculentum teſtimonium, quantum in lyrica valeret, cum mortem fleviſſet Bavariae Principis, cui Hiſpaniarum regnum deſtinatum erat, quo in carmine tantam vim nobiliſſimarum imaginum, tantaque verborum lumina ſparſit, ut invidiam Filicajae movere illud potuiſſet. Ne mireris vero inter ejus carmina plura amatoria inveniri, quod ſaepe coactus fuerit *cava teſtudine aegrum*, ut vetus habet poeta, *ſolari amorem*. De amore quoque theſes publice defendit vulgavitque, qua in re ſe imitari Taſſum dicebat, ut hoc exemplo apud graves viros excuſaretur. Riſiſſe vero credo nobiles Veronenſes feminas, cum vocatae fuiſ-

ſent ad rerum minime dubiarum faciendam fidem, & cum audirent argumentis & rationibus, quare quidque accidat, doceri. Fortaſſe concio nunquam major fuit, neque lepore & feſtivitate conditior; & cum ferventer de his rebus diſputaret Maffejus, ſatis declarabat ea defendere, quae in ſe ipſo experiri potuerat. Multa enim nobis blandimenta natura ipſa genuit, quibus ſopita virtus conniveret, & cum vix quiſquam lubricas adoleſcentiae vias ſine caſu aliquo & prolapſione ingrediatur, minime iraſci iis debemus, qui falſas voluptates oſcitanter allucinantur. Porro Maffejus levitates hujuſmodi amatorias poſtea non ſine rubore confeſſus eſt, & veniam adoleſcentiae dari rogavit. Quamvis in verſibus quaedam lex ſit, quam ſequi oporteat, ipſe tamen aliquando cogitavit genus quoddam poematis condere, quod omni licentia libertateque frueretur, quapropter ex omni genere poeſis quemdam leporem libare coepit, quo illud ipſum aſpergeret. Pertaeſus poſtea hujuſmodi licentiae, vel potius audaciae, inchoatum opus, cujus adumbratio quaedam ad nos pervenit, e mani-

bus depofuit, & fortaffe tum confeffus eft perniciofum effe errorem in multis, qui exiftimant poffe aliquid novi ad poefin afferri. Sed felices Redii conatus, qui non multo antea fuum vulgaverat Dithyrambum, plures potuere in hujufmodi errorem inducere. Tentavit etiam quid poffet in carminibus ad muficam factis, quibus profecto & dulce & tenerum & molle illud deeffe mihi videtur, quod tantopere in Metaftafio admiramur. Cum ftudiofe collegiffet Maffejus ipfe omnia, quae adolefcens condiderat, carmina, ex his profecto intelligi poteft cum omnibus Mufis rationem habere eumdem voluiffe, quas etfi non femper amicas expertus eft, in aliquo tamen poetarum numero ipfum habendum effe nemo dubitaverit. Neque illud minus laudandum, quod quamcumque praeftantiam idem confequeretur, ad utilitatem fuorum civium referre satageret. Redux igitur in patriam effecit, ne quid hi poftea fcriberent, quod non oleret fummorum poetarum orationem; & quod in univerfa Cifalpina Gallia dominabantur poetae pingue quiddam fonantes & peregrinum, elaboravit, ut ii tri-

tas vias relinquerent, & ad exprimendam optimi formam totos se converterent. Optasset Maffejus, ut vel in Maggio, qui iis in regionibus poetarum princeps habebatur, aliquid resonaret urbanius & venustius, quod judicium Maffeii & sensus seditionis cujusdam poeticae stimulator & concitator visus est fuisse. Quare ipse quidem cur sic opinaretur rationem reddere se debere putavit; scriptaque epistola ad Garzadorum Comitem, plura exempla ex omnibus Maggii carminibus protulit, in quibus aut sunt sententiolae, quas videtur ille peracutas putare, & quae cum sint iteratae ac pene continuatae, suo naturali ornatu orationem denudant, aut insunt inelegantes, invenusti, & certe a dictione poetica alieni dicendi modi, praeter illa vitia obscuritatis, & interdum etiam erroris, dum sublimia consectatur. Etsi satis clemens esset in disputando Maffejus, subirasci tamen videtur, quod multi iis temporibus magna exemplaria relinquerent, ut Maggii similes essent, cui malo nisi opportune consuleretur, actum omnino de Italica poesi fore dictitabat. Providit ipse quidem Vero-

nensibus suis, cum Romanorum Arcadum coetu permittente, nova instituta esset Veronae Arcadum Academia, seu, ut ipsi loqui malunt, deducta in illam urbem colonia, qua in Academia prope cunctis lumen ingenii & consilii sui porrigebat ac tendebat Maffejus ipse. Homo, cui ad illam usque aetatem nulla jucundior visa fuerat occupatio quam poesis, coepit aliarum facultatum amore flagrare; sed vidit sibi imitandos esse viatores cum properant, qui si serius, quam voluerint, forte surrexerint, properando etiam citius, quam si de nocte vigilassent, perveniunt quo volunt. Itaque se totum in litteras Latinas & Graecas abdidit; & cum introspiceret penitus in omnes antiquitatis partes, rem tractandam suscepit, quae maximae futura esset utilitati reipublicae & voluptati iis omnibus, qui praeteritorum temporum notitia delectantur. Nemo ignorat invectum per Barbaras nationes in Italiam praesertim morem fuisse privatim ulciscendi privatas injurias, & certamina honoris & dignitatis Rempublicam permiscuisse. Difficile factu videbatur inveteratum malum ex hominum mentibus era-

dicare, quaſi nihil aliud eſſet nobilitas quam, non dicam vim vi, ſed verba paullulum duriora ferro & caedibus repellere. Nihilo tamen minus tentandos homines putavit quo animo acciperent librum, qui cauſſam & originem aperiret tot falſarum opinionum. Quo vero ipſos ad legendum facilius alliceret, non mediocre ſtudium poſuit in adſciſcenda operi quadam elegantia urbanitateque, quae vel ipſis Florentinis Academicis, quos ab Furfure appellant, & quorum in coetum cooptatus fuerat, perplaceret. Erat enim in veteribus ſcriptis ſtudioſe & multum volutatus. Cum propriarum injuriarum ultores humanas divinaſque leges violent, tantum abeſt, ut famae ſerviant, ut hanc potius abjicere videantur; & ii, qui in ſingulari certamine vim eſſe putant ad probandam veritatem, removendamque ignominiae ſuſpicionem, officium omne pervertunt, neque ullam honeſti (quod quidem in fortitudine minime conſiſtit) rationem ſe habere oſtendunt. Hinc bona ratio ſaepe confligit cum perdita & ab illa vincitur, quod ea nunc etiam obtineat ſententia, qua olim uſi ſunt Galli cum reſpon-

ſum darent Romanis pacem ab iis petentibus *: *ſe in armis jus ferre, & omnia fortium virorum eſſe*. Profecto tanta perverſitas opinionum non niſi a Barbaris originem trahere poterat; quod ſic probat Maffejus, ut juxta ſe ponat horum impetus, ferociam & factioſos animos, & miram populi Romani & Graecorum etiam aequitatem in litibus judicandis & injuriis propulſandis. Qui proprius erat Barbarorum, jam communem factum faeculo VIII. univerſae Italiae morem fuiſſe animadvertit, omnes ferme controverſias ſingulari certamine dirimendi, & quae ſemina hujus aliarumque hujuſmodi conſuetudinum in Longobardorum, Francorum & Germanorum legibus inveniantur, inquirit. Hinc conſtabilita ſcientia, quae equeſtris vocari ſolet, plura invecta ſunt in mores Italorum a majorum & Chriſtianae religionis inſtitutis abhorrentia, ſublatiſque officiis cognationis, communitatis, moderationis ac magnanimitatis, quae in condonandis injuriis praeſertim conſi-

* *Liv. lib. V. ca. 36.*

ſtit, omnia factionibus, ferro, caedibus & inexpiabilibus hujuſmodi ſceleribus compleri neceſſe fuit. Erant formulae quaedam, quando privata pax concedebatur, quarum veſtigia in Plauto & Terentio Auctor invenit, quamvis ei eſſet perſuaſum incognita prorſus fuiſſe veteribus equeſtris ſcientiae dogmata, hancque non minus auctoritate quam ratione deſtitui. Innumerabilia ſunt argumenta, quibus utitur ad eadem dogmata labefactanda, & cum exprimat praeteritorum ſaeculorum mores, virtutem efferat, omnium rerum, quas tractat, cauſſas & originem patefaciat, exemplar omnibus reliquiſſe videtur ad imitandum in morum diſciplina exponenda. Ipſe quidem effecit, ut permulti, qui antea quaſi ignominiam quamdam & infamiam timebant appeti durioribus verbis, tantum intellexerint his eſſe offenſionis, quantum mens & ratio prudentum hominum, juris atque injuriae regula eſſe pateretur, omnemque offenſionem legum & magiſtratuum praeſidio eſſe vindicandam. Nec mediocre pondus addidit dictis Maffeii, quod ipſe eſſet genere inſignis, quare in cauſſa

aequissima illud usurpare potuit; *nos nostra corrigimus*; cumque biennio militasset in Bavarorum exercitu sub fratris, qui sane magnum nomen habebat, ductu, & pluribus praeliis interfuisset, & tractandorum armorum satis peritus esset, nemo poterat suspicari timiditate atque ignavia adductum illa scripsisse. Edito jam opere defensionem illius suscipere debuit adversus eos, qui negabant omnium Equestrium Ordinum originem a *Cruciatis* repetendam esse: Constantinianum enim ad Constantinum ipsum Imperatorem referebant. Facile fuit hos erroris convincere, vulgata *Fabula Equestris Ordinis Constantiniani*, quo in libello multis argumentis probat Maffejus meras nugas esse illorum, qui ut primordia familiarum augustiora facerent, ad Byzantinos usque Caesares ipsa referunt. Sed haec & his similia poeticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis tradita refellere nunquam in animo fuisset Maffejo, nisi hoc laboris praemium petiisset, ut in conspectu omnium poneret, qui mores priscis temporibus fuerint, quae imperiorum vicissitudines, quibus artibus parta no-

ta nobilitas, auctaque familiarum dignitas, ceteraque hujusmodi, quae salubria & frugifera sunt in cognitione antiquitatis. Postquam de hominum vita optime meritus fuit Maffejus, levitate, vanitate ac malitia exclusa equestris scientiae, adjutorem se ultro addidit Ludovico Muratorio & Apostolo Zeno in conficiendis litteratorum Italorum ephemeridibus; & quod ii summi viri prooemium operis praeter alia non pauca a Maffejo petierint, satis ostendisse videntur, quanto in pretio ipsum haberent. Scio haec ipsa postea caussam discordiarum fuisse, quod non satis simpliciter & candide se gessisse Maffejus accusaretur in repetendo vulgandoque separatim sicuti proprium quod commune esse debebat, cujus rei cum nullam satis justam excusationem attulerit, famam levitatis ex eo fortasse collegit, unde laudem ingenii haurire se posse speraverat. Ipse vero cum praesertim gloriari videretur, quod copiose disseruerit in iisdem ephemeridibus de origine juris, hac ipsa de re allata a Jo. Vincentio Gravina exponens, notam omnibus esse voluit suavitatem & delectationem, quam in

hujusmodi studiis capiebat. Ajebat enim plurimam & in omni jure civili & in XII. tabulis antiquitatis effigiem esse, quod & verborum prisca vetustas cognoscitur, & actionum genera quaedam majorum consuetudinem vitamque declarant. Addebat etiam vehementer se optare, ut Itali exemplo suo commonefacti illam partem prudentiae, quae est de civitatibus instituendis, de scribendis legibus, de aequitate, de justitia, de fide, de frangendis cupiditatibus, de conformandis hominum moribus in antiquorum monumentis inquirerent. Ut vero ipse, quae in hoc genere ab hominibus callidis ac peritis animadversa ac notata fuerant, facilius cognosceret, longe lateque peregrinari sibi proposuit, quarum peregrinationum fructus sane uberrimus ei semper constitit. Admirabantur omnes tantam copiam & scientiam rerum in uno homine inesse, tantamque cupiditatem omnia investigandi atque noscendi; ipse vero jucundissima perfundebatur voluptate, cum vel ex bibliothecis aliquid novi erueret, vel abdita & ignorata monumenta in lucem proferret, vel oscitanter interpretata & negli–

genter adſervata in honorem adduceret, atque eruditionis luminibus ornaret. Quare minime eſt mirandum, ſi magnus ille ingeniorum aeſtimator Victorius Amaedeus Sardiniae Rex colligi per Maffejum, diſponi, atque aliqua ex parte illuſtrari voluerit magnam illam vim monumentorum, quae Roma Taurinum afferenda curaverat Carolus Emanuel I., quaeque antea neglecta porticus Archigymnaſii Taurinenſis nunc mirabiliter exornant. Glorioſum quoque illi fuit exſcribere Latinam inſcriptionem, quae eſt in arcu Securſino; (1) & ſapere pluſquam ceteros & intelligere judicatus eſt, quod de hac re deſperandum eſſe judicaverant ſummi viri An-

D 2

(1) En inſcriptio.

IMP. CAESARI. AVGVSTO. DIVI. F. PONTIFICI. MAXIMO. TRIBVNICIA. POTESTATE. XV. IMP. XIII. M. IVLIVS. REGIS. DONNI. F. COTTIVS. PRAEFECTVS. CIVITATIVM. QVAE. SVBSCRIPTAE. SVNT. SEGOVIORVM. SEGVSINORVM. BELACORVM. CATVRIGVM. MEDVLLORVM. TEBAVIORVM. ADANATIVM. SAVINCATIVM. EGDINIORVM. VEAMINIORVM. VENISAMORVM. IRIORVM. ESVBIANIORVM. OVADIAVIVM. ET. CIVITATES. QVAE. SVB. EO. PRAEFECTO. FVERVNT.

dreas Naugerus, Lucas Holstenius, Jo. Mabillonius & Petrus Giofredus. Ob has res nunquam Regi ornandi Maffeii voluntas defuit, & apud se retinere hominem optasset, cujus exemplum ceteris laborum incitamentum, & voces studiorum rectae ineundae rationis illecebrae esse potuissent. Sed ipse mori millies (quod etiam Clementi XI. P. M., a quo magnis promissis invitabatur, declaravit) quam patriam deserere malebat, ad quam cum rediisset, multorum voces ipsum illexerunt ad condendam tragoediam. Antea ostenderat quam recte judicaret de celebrioribus tragoedis, cum vitia vel in ipso Cornelio notasset (1): & cum saepe quereretur de Italis suis, quod non solum se vinci, sed pene obrui finerent a Gallis in hoc scriptionis genere, effecerat ut amici id, quod petebant, exigere magis quam rogare viderentur. Ajunt etiam stimulos addidisse suscipiendo operi feminā, quae quod bona esset actrix &

(1) Vid. Osservazioni sopra la Rodoguna al Sig. N. N. 1700. Rime e Prose &c. p. 165.

forma non contemnenda, & ingenii bonis praestans, facile homines ad se diligendam alliciebat. Sed quaecumque fuerit caussa condeudae tragoediae, cui nomen est *Merope*, talem certe condidit, ut iis palmam eripuerit, qui aetatem omnem in hoc studiorum genere contriverunt. Haec scilicet ubicumque locorum acta est, fletum spectatoribus excitavit; nec tantum cum nova daretur, at decies & centies usque repetita multitudinis oculos tenere potuit. Quanta sermonis elegantia, quam crebrae aptaeque sententiae, quam grata novitas in nectendo, protrahendo ac expediendo nodo, quanta verisimilitudo narratarum rerum, quam ad vivum expressi mores affectusque personarum, quam inopinata filii ac matris agnitio, quanta ex agnitione rerum commutatio, ut omnes partes optime inter se junctae colligataeque, ut denique ars cum naturali pulchritudine conjuncta! Erat tum multorum sententia minime tolerabiles fore tragoedias, quas haud colorarent animarentque amatoriae irae & casus, ad quos erroris convincendos levitatibus hujusmodi omnino carere Meropem suam vo-

luit Maffejus, in qua tantummodo exultat & triumphat amor maternus. Porro nihil huic laudis detraxit, quod Euripides simile tractaverit argumentum, cujus tamen operis nil ad nos nisi fragmenta quaedam pervenerunt, tractaveritque etiam e nostratibus Torellius Comes, aliique aliarum gentium; nam qui ceteras Meropas cum Maffejana contulerant, & sine invidia judicaverant, Propertianum illud facile usurpabant

Nescio quid majus nascitur Iliade (1).

Quare minime est mirandum, si in Gallicum, Britannicum Germanicumque sermonem statim conversa fuerit, & toties edita, quoties vix liber alius ex officina Italorum. Ipsa vero multos ex se peperisse visa est liberos,

(1) Propert. II. 23. 66. Si quis legerit quae Voltairius ad Maffejum ipsum scripsit, & quae idem postea latens sub Lindelii nomine, quo impunius dicax esset, exaravit, fortasse judicaverit indignam esse Maffejanam tragoediam summis, quas eidem impertivimus, laudibus. Sed Voltairius haud effugit suspicionem invidiae, etiam cum visus est favere laudibus Maffeii.

cum multorum excitaverit industriam ad similia tentanda, liberandumque theatrum Italicum crudeli, qua jamdiu premebatur, barbarie. Ab eo sane tempore plures laudabiles habuimus tragoedias, sed quae cum Masseiana haud potuere contendere; quapropter minime mirabimur, si auctor ipse, ut egregius artifex, suo opere maxime gloriaretur, cujus laudes plurimum augere se posse arbitrabatur, cum affirmaret duorum mensium spatio illud ipsum confecisse. Ne quid vero intentatum relinqueret, animum etiam appulit ad scribendam comoediam, illud officiorum genus venuste exagitans, quod dicimus *caerimoniae*, ex quo nomen inditum est ipsi comoediae. Hanc dignam Terentio pronuntiavit (fortasse nimis assentatorie) Hercules Franciscus Dandinius (1), *quod risum movet, & quod prudenti vitam consilio monet*. Omni cura servatur mos personarum, & capiunt aures dictorum urbanitas & plena facetiarum joca, & ars jacendi mittendique ridiculi ad revocandos homines a consuetudine

(1) De urbanis officiis p. 35.

plena futilitatis summaeque levitatis; quare ubi primum Venetiis acta est fabula, clamore maximo illam excepit populus, auxitque poetae ad scribendum industriam. Re autem, non nomine auctoris commendatam fuisse ex eo intelligi potest, quod venerit in scenam, eodem ignorato. Multum post tempus prodiit Poeta novo indutus socco, sed minime felici, sicuti antea, successu, non modo quia dubia est fortuna scenica, sed etiam quia hilaritatem illam, qua priorem comoediam asperserat, senex factus amisisse videbatur. Deridere autem illos sibi proposuerat, qui transferunt dicendi modos ex alienis linguis in Italicam, & nihil ferme loquuntur quod non oleat peregrinum. Quod quidem malum quotidie magis apud nos invalescere dolemus. Neque hic stetit Maffeii cura. Etenim quidquid putavit esse dignum memoriae, quod perfecerant manus majorum nostrorum, & a quoaberat subobscaenum ridiculum (nam emendatio morum, non corruptela, finis esse debet comoediae) effecit, ut theatro redderetur: nec minus curavit, ut populo iterum placerent, quas nobiliores poetae con-

diderant, tragoediae, quaeque penitus inveteravisse videbantur. Harum duodecim numero collegit (1), quarum virtutes dum extulit, facile fuit ostendere, quantum Itali a gravitate majorum degeneraſſent. Omnino mens ei erat, cum praefaretur, hiſtoriam theatri Italici breviter exponere, & indicare quae praelucere debebant novis ſcriptoribus exemplaria & praecepta, ne in difficillimo itinere deerrarent a via. Quod profecto nunquam ſuſcepiſſet, niſi ſcriptis ſuis eo jam rem deduxiſſe cognoviſſet, ut palam & cum certa ſpe victoriae pugnare poſſet. Studuit etiam poſtea placare ſeveritatem frontis hominis Dominicani, qui probrum caſtis, labem integris, infamiam bonis a theatro inferri quovis pignore contendebat; quapropter tantum is aberat a laudando Maffejo, quod theatri Italici corrector & emendator eſſe elaboraverit, ut hac de cauſſa quaſi notam turpitudinis (inurbane ſane, ne dicam impuden-

(1) Laus debetur Maffejo, quod tum primus omnium ediderit Oreſtem Oricellarii, cui ſane nobiliſſimae tragoediae ſecundum poſt Triſſini Sophonisbam locum merito aſſignavit.

ter, ut multa) ejus vitae inurere conatus fuerit. Quamvis multi laudabiliorem fuisse defensionem judicaverint, attamen accusatio etiam probata fuit, quod plerique partium, non veritatis studio ducantur. Nemo vero nunc est, qui in Concina illum effrenatum furorem, quo omnes in suas sententias pertrahere conabatur, minime reprehendat, & hominum honestissimorum testimoniis non fateatur non modo se non contaminasse Massejum, edita Merope, sed etiam famam honorati & probi hominis sibi auxisse. Quid est enim laudabilius quam homines a corrupta ad bene moratam disciplinam traducere, nihilque vel in scena probare solere, quod non simplex, non candidum, non rectum, non denique utile sit? Utinam plures Maffeii similes haberemus, qui se pene operam perdere arbitrabatur, nisi cum aliorum utilitate esset conjuncta. Quare multi ut magistrum intuebantur, multi illum aemulari, multi illius instare vestigiis, & praecepta sequi in omni fere disciplina sibi proponebant. Praeclarum est singulis in rebus unum aliquem excelle-

re; at quanto praeclarius reperiri hominem, qui quaecumque in disceptationem cadunt, innumerabilia sane ac nullis prope terminis definita, animo universa comprehendat! Si quis hoc fieri posse negaret, ad Maffejum deducebatur (nemo vero illo facilior erat in audiendis admittendisque hominibus, cum citius fortunae suae, quam humanitatis oblivisceretur) & cum nulla ex parte imparatum ipsum offenderet, sed contra omnibus doctrinis & artibus instructum admirari cogebatur. Ut eos convinceret, qui se aut inexercitatum aut rudem in physicis arbitrabantur, de fulminibus scribendum suscepit. Caussam scriptioni dedit, quod in maximo imbri animadverterit nasci eo loco fulmen; in quo cum paucis sermocinans sedebat. Visus est primo ceruleus & subalbicans ignis; qui cum in majorem dilataretur flammam, abiit tandem verum in fulmen, cujus ascendentis ictus superiori in conclavi apparuerunt. Ex hoc inferre se posse putavit fulmina minime nubium conflictu, ut erat omnium ferme philosophorum sententia, ad

nos e caelo venire, ſed e terrae vaporibus praeſertim ſulphureis & nitroſis genita in ſublime ferri. Rem tum ignoratam pateſecit Maffejus (1), & cum in eo elaboraret, ut inclinaret omnia ad cauſſae ſuae commodum, longius proceſſit, quaſi nullum omnino fulmen de caelo laberetur. Scimus enim utramque rem accidere, ex materia ſcilicet electrica conflata fulmina quandoque ad ſuperiora ferri, quandoque e regionibus illis, in quibus nubes, imbres ventique coguntur, ad terram deſcendere. Obſervata a ſe ſe Maffejus primum expoſuit Antonio Valliſnerio, quo neminem tum cariorem habebat; mox cum ad eamdem rem ſaepe rediret, plures

(1) Qui hanc laudem detrahunt Maffejo, ajunt hujus ſententiae veſtigia haud obſcura apparere in libro Benedicti Raſcineſii editâ Piſis an. MDCLXXXXIX. cujus eſt inſcriptio: *La Filoſofia a roveſcio: Dialogo intorno agli elementi per cagione del fulmine*, cujuſque meminit Maffejus ipſe. Quid ni etiam aliquid hujuſmodi indicaſſe Senecam arbitrabimur eo loco, quo diverſa fulminum nomina explicat? Ait enim Nat. Quaeſt. lib. II. cap. XLIX. *Inferna, cum e terra exiliunt ignes.*

confecit epistolas, quas *fulgurales*, ut libros quosdam suos veteres Tusci, quibus summa persequendorum fulminum erat scientia, appellare se posse putavit.

Hoc est igniferi naturam fulminis ipsam
Respicere,

gloriabundus ad amicum scribebat, quasi ipse omnia illa invenisset, quae nunc non modo caussam probabilem, sed etiam certam reddunt ortus fulminum, horumque proprietatum. Non ei quidem incognita erant multa, quae ad electricitatem pertinent, nec aliena modo, sed & sua quaedam hac de re refert experimenta in epistolis ad Riccardum Meadium & Marcum Foscarenum, quibus plausere sapientiores philosophi. Nihilo tamen minus multa ignoravit, quae summi doctores Franklinius & Beccheria postea protulerunt in lucem; ad quorum sententias docilem se profecto praebuisset, cum ei esset jam persuasum vere dictum a Grayo philosopho sane eximio *electricum ignem ejusdem esse*

naturae, *cujus ille fulminum & fulgurum* (1). Quoniam vero minime dubitabat ipse fieri interdum, ut sine tonitru, & cum sudum est ob coacervationem materiae, quae fulminibus dat caussam, fulmina ipsa existant, facile explicare se posse putavit, cur Caesenates mane aliquando miserandum viderint cinerem nobilissimae feminae, quae tranquilla & serena nocte incolumis cubitum iverat. Multa alia phaenomena referebat ad igneam vim Maffejus, neque a proposito se multum aberrare judicavit, cum agens de fulminibus rationem reddidit, quare tot marina corpora in Veronensibus aliisque montibus existant. Hos enim montes, accensis subterraneis ignibus, ex mari erupisse contendebat. Sed quamvis prolata a Maffejo sententia de fulminum origine aliquam ei conciliaverit gloriam, ut quae multorum certe philosophorum excitavit animos ad experiendum disputandumque, non ausim tamen ipsum in nobilium physicorum numero collocare, quamvis ad hanc quoque gloriam idem aspirasse

(1) Vid. Transact. Anglic. an. 1735.

videatur. In eo gloriosissime sane poterat triumphare, quod ad antiquitatem explicandam pertinet, cujus artis antistes & quasi Deus putabatur. Quoad vixit, nunquam ejus monimenta colligendi finem fecit, & cum lauta hujusmodi supellectile domum & museum ornasset, ridere eos videbatur, qui famulorum turba, stragulis, auro, argento, ceterisque similibus rebus gloriantur. Plura jam paraverat, quibus non monumentum aliquod separatim explicaret, sed artem & scientiam quodammodo efficeret, & in tanta copia rerum a se collectarum cum haesitaret, a quibus initium duceret, hortantibus amicis, primum edidit *Historiam Diplomaticam*, mox gradum facturus ad Etruscas, Graecas & Romanas antiquitates. Quanquam & his quoque opus habuit ad ipsam artem criticam Diplomatum tractandam, ut ex rebus in illa contentis intelligi potest. Nam praeter quam quod propositum ei erat ostendere Diplomata in usu fuisse vel apud antiquissimas nationes & praesertim Etruscos, Graecos, & Romanos, eorum nonnulla sic explicat, ut ex iis cognosci possit quas formulas dicendique mo-

dos mutuaverint posteriorum temporum homines. Ad hos enim referre debemus originem chartarum, quae proprie diplomata appellari solent, quarum antiquissimam, quae ad nos pervenit, quaeque in potestate tum erat Auctoris, ex Consulum nominibus anno CCCCXXXXIV. vel eo qui consecutus est, scriptam esse apparet. Post hanc ceteras vetustate nobiles singillatim enumerat, quae quidem omnes sunt papyraceae. Nam quamvis in usu tum quoque essent membranae, ut ex multis manu scriptis codicibus noscere licet, nunquam tamen adhiberi sunt coeptae ad scribenda diplomata seu instrumenta nisi ineunte saeculo VIII. Hic opportuna occasio visa est Maffejo de papyris eorumdemque varia conficiendorum ratione pluribus differere, & cum non pauca sumat a Plinio, qui rem hanc tribus solidis capitibus tractavit, plura ejusdem scriptoris loca depravata, & quae vel summos homines Salmasium & Harduinium effugerant, feliciffime sane emendat. Disputabatur tum acerrime, num in arborum corticibus scribi etiam diplomata consueverint, & negat Maffejus non

non uno argumento ductus affirmans ex corticibus tabulas quidem & pugillares, minime vero ut ex papyris chartas latas, exiles, flexiles, & quae facile in volumen circumagi possent, confectas unquam a veteribus fuisse. Usum papyrorum ante millesimum aerae Christianae annum omnino cessasse Maffejus contendit, quamvis post illa tempora interdum papyri nomine donentur chartae ex gossipio fabricatae. His successere lineae, quarum inventores Itali fuerunt, neque se nosse antiquius instrumentum ait in illis exaratum *Investitura* quadam *Decimarum*, quam an. MCCCLXVII. a Petro Veronae Episcopo Gregorius Maffejus obtinuit, quae, quod plurimum valeat ad illustrandam domesticam nobilitatem, gratissima Scipioni esse debebat. Iam vero si quaeras, qua de caussa posterioribus saeculis acta & diplomata *adnotationum, auctoritatum & beneficiorum* nomine appellata fuerint, qui his conficiendis adservandisque praefuerint, qui in iisdem colligendis elaboraverint, & innumera alia hujusmodi mirifice praeteritorum temporum historiam illustrantia, adeas Maffejum, qui sane post Ma-

billonium multa nova protulit, quin propterea tamen artem criticam diplomaticam se confecisse existimaverit. Hujus speciem & formam in extremo praesertim libro se adumbrasse gloriabatur, nec se modo, sed & homines eruditione illustriores (immensum enim erat opus) ad illam perficiendam excitasse. Sed cum sevisset Maffejus, quae adulta fructus uberrimos ferre debebant, convertit alio cogitationes suas, quasi natura in hoc tam exiguo tamque brevi vitae curriculo immensum ei gloriae campum assignasset. Nunquam tamen monere destitit illos, qui in his studiis adlaborabant, ne cui diligentiae parcerent in separandis veris a falsis, in illustrandis obscuris, omnibusque ad sua tempora referendis, quod fieri non posse ajebat sine multorum scriptorum seu diplomatum comparatione. Ut autem specimen quoddam ipse praeberet immensi operis, quod parabat, in quo omnium aetatum diplomata a saeculo V. incipiens ad XV. desinens colligere meditabatur, ut in comparatione faciles certasque vias ad judicandum homines haberent, medio in opere exscripsit quotquot vi-

dere potuit papyraceas chartas, quarum pleraeque incognitae erant, vel quia scrupulosius adservabantur, vel quia de iis non dicam explicandis, sed vel legendis desperandum esse judicabatur. His addidit veterem rythmum de statu Veronae eo tempore, quo apud eam morabatur Pipinus Rex, quem omnium primus Mabillonius in vulgus ediderat; sed hic egebat medica Maffeii manu, ut quid rei esset, quantoque in pretio esset habendus, intelligi posset. Antea quidem negligenter nimium, ne dicam oscitanter, aliorum secutus errores de eo sermonem habuerat Maffejus ipse (1), quare ut se ceterosque corrigeret, illum in publico iterum proposuit, & quo ornatius prodiret, auxit eumdem dissertatione de versibus rythmicis, a quibus non admodum discrepasse putat saliares versus, saturnios, & quos inconditos Livius appellavit (2). Ex hoc enim illud

E 2

(1) Vid. ejus epist. in additionibus ad Hughellium, quae iterum impressa fuit ad calcem Complexionum Cassiodorii.

(2) Quamvis morem scribendorum carminum rythmicorum imitatione dignum minime esse affirmet Maf-

convinci putavit non a Barbaris, quod erat in omnium ſermone, ſed a veteribus Romanis rythmorum originem eſſe repetendam. Plaudente populo Veronenſi, inquirebat Maffejus ſtudioſiſſime omnia illa, quae quomodocumque ad patriam hiſtoriam illuſtrandam pertinebant. Ipſum integrum opus de hiſtoria diplomatica ab eo patriae amor obtinuit (1). Quidquid enim Veronenſium mo-

ſejus, exemplum tamen hoc loco carminis hujusmodi a ſe ex tempore conditi affert, quod quidem Latinas veneres habet, & ad miſerandam ſortem moeſtiſſimorum parentum, qui uno eodemque die binos amiſere liberos, aptiſſimum eſſe videtur. En carmen ipſum.

Infans vigebat pulchellus, anniculus;
Florebat una puella iam trimula.
Amore inter ſe mutuo, riſu, jocis
Matrem patremque delectabant unice.
Hos dum vividius vernant, ac ſpem fovent,
Dies una, heu una ambos, dies ſuſtulit:
Attonitorum in conſpectu parentium,
Queis in ſolamen nulla eſt proles reliqua.
Compeſce, ſi potis eſt, qui legis, lacrimas.

(1) *Mi ſarà altresì diſtintamente a cuore l' iſtoria della mia patria, che fin' ora è in profonde tenebre;*

numentorum alii in lucem emiſerant, tot foedatum erat erroribus, ut rideri a peritioribus merito poſſet; quare iniit conſilium omnia per ſe videndi exſcribendique, & artem quamdam efficiendi, quae in difficillimo & longo itinere tute ceteros veluti manu duceret. Majoris operis ſpecimen quoddam fuit libellus, quem viginti dierum ſpatio confectum an. MDCCXIX. vulgavit cum hoc titulo: *Dell' antica condizion di Verona ricerca iſtorica*, in quo quamvis haud pauca ſint ad oſtendendam dignitatem & amplitudinem Veronae vel ab anti-

poichè con una particolare, che ſi liberi dai comuni pregiudizj, gran ſuſſidio può recarſi a tutte le altre, e all' universal d' Italia; e tanto più che da tal penſiero preſe incentivo la preſente opera: poichè avendo io l' anno ſcorſo intrapreſa la ſtoria di Verona, giunto a que' tempi, dove dai ſoli documenti può ſperarſi ajuto, trovai che i Veroneſi più antichi dati fin ora in luce, benchè citati più volte e ricevuti dai più celebri uomini, o ſono interpolati o ſon falſi. Quinci conobbi neceſſario il far di nuovo e con più attenzion negli Archivj quella ricerca, che fu per oltro il mio primo paſſo nel rivolgermi a nuovi ſtudj. (Iſt. Deplom. p. 120,).

quissimis temporibus idonea, id tamen in primis spectasse Auctor videtur, ut Brixianis gloriolam eriperet jactandi Catullianum illud distichon,

Flavus quam molli percurrit flumine Mela:
Brixia Veronae mater amata meae.

Magna inde orta est controversia inter Maffejum ipsum & Paullum Galeardum Brixianum, qua in controversia Jo. Antonius Vulpius Ciceronianum illud usurpare potuit (1): *Ego tanquam criticus antiquus judicaturus sum, utrum sint* (versus scilicet illi) τȣ̃ ποιητȣ̃ ἢ παρεμβεβλημένοι. Ut probaret Maffejus eos versiculos adulterinos & adsutos fuisse, hos non solum historiarum veritati, sed etiam Latinae linguae proprietati, ipsi denique Catulli genio atque elegantiae omnino repugnare dicebat. Neque sane ex ejusdem sententia difficile fuit in fraudem homines inducere. Nam cum illius poetae unicus tan-

(1) Famil. lib. 9. ep. 10 Vid. Vulpii Commentaria in Catullum p. 374. & seq.

tum codex forte fortuna an. MCCCCXXV. e tenebris prodiisset, & hic, ex quo ceteri omnes, qui nunc extant, propagati sunt, nescio quo fato e conspectu hominum ablatus prorsus evanuerit, potuit Brixianus aliquis, vel certe Brixianis favens, cum poemata Catulli describeret (quod ante inventam typographiam plures praestiterunt) distichon, de quo lis est, elegantissimo poetarum supponere. Quidni potuerit? Sed cum in codicibus nonnullis hi duo versus minime appareant, potuit etiam Veronensis aliquis, (si Superis placet) in novo Catulli codice parando occupatus eosdem omittere; quod sane cum facilius erat, neque enim aut ingenio, aut meditatione ulla ea res indigebat, tum etiam verisimilius videtur. Brixianis enim (aut ego fallor) nulla caussa fuit, cur vera & illustria patriae ornamenta falsis laudibus neque necessariis cumulare aggrederentur: Veronenses contra hortari potuit ad omittendum stomachus atque iracundia, quod scilicet Veronam urbem & natura & situ & descriptione aedificiorum, & pulchritudine & divitiis in primis nobilem Brixiae unquam cessisse, aut

ipsi uti Cenomanum matri obnoxiam fuisse neque sibi persuadere possent, idque a poeta litteris mandatum graviter atque iniquo animo ferrent. Quod ad historiam attinet, optime cum ea consentire putat Vulpius Catullianum distichon, neque hoc modo, sed universam elegiam, si quod aliud poetae carmen, candidam, urbanam, omnique Latini sermonis elegantia venustateque affluentem esse. Nec erat, ut in mala caussa, Vulpius imparatus ad respondendum omnibus iis, quae Maffejus nimio certe studio ductus in patriam poterat in medium afferre. Effecit itaque judex sapientissimus, ut facile verum a falso internosceretur, quamvis dixerit a pronuntianda sententia se abstinere: satis tamen se mirari non posse ait doctos viros, qui tot clamores ediderunt in accusando illo disticho, non animadvertisse verba *Veronae meae* dandi casu fortasse usurpata fuisse, atque ita & locutionem elegantiorem longe fieri, & Veronensibus nullam superesse caussam, quamobrem horum versuum auctori tantopere succenseant, quod ipsorum patriam Brixia minorem vel facere, vel fateri voluerit. Nulla enim jam instituetur Brixiae cum Ve-

rona comparatio, sed tantum eas amavisse inter se hoc pentametro significabitur. Rediit mox Maffejus ad hanc quaestionem, cum magnum opus *Verona illustrata* inscriptum edidisset, cujus in ingressu quodammodo sibi certamen cum omnibus iis fore declaravit, qui revocassent in dubium Veronae ultimam originem Etruscis, amplitudinem vero ejusdem Euganeis & Rhaetis deberi, atque propterea ipsam nihil commune cum Cenomanis, quorum caput erat Brixia, ceterisque Gallis habuisse. Quod homines doctrina praestantes aliter existimaverint, caussas erroris aperuit, & nullius esse negotii ait eorum captiosa argumenta solvere. Quoniam vero res Veronensium cum Venetis erant adeo conjunctae, ut illorum urbs Veneta & haberetur & esset, utramque historiam conjungendam Maffejus esse putavit, solertique viro magnae curae fuit, ut nihil ex suo judicio, omnia ex monumentis antiquitatis exprimeret. Jam vero quanta fuerit Venetiarum magnitudo vel ab antiquissimis temporibus, ex eo conjici potest, quod CCCC. anno ab Urbe condita Veneti Gallis Senonibus

Roma vel reverſis, vel repulſis ſe ſe oppoſuerunt. Perpetuam fuiſſe feliciſſimae Reipublicae libertatem non uno argumento probare nititur Maffejus, & ex paucis, quae attulit (quod eſt Foſcarenii judicium graviſſimi & viri & hiſtorici) conjici poteſt (1), niſi eidem voluntas defuiſſet, huic abunde univerſae ipſum ſatisfacere potuiſſe quaeſtioni. Quod ad Veronam pertinet, ipſam quidem cum ceteris Togatae Galliae urbibus veluti ſociam adſcriptam Romano Imperio circiter an. U. C. DXXXIV., ſed non propterea ſua ſpoliatam libertate fuiſſe contendit. Nam urbes illae veras in Provincias minime deſcriptae fuerunt niſi poſt Cimbricum bellum, quanquam interdum extra or-

(1) Eo in loco aurei ſane operis *della Letteratura Veneziana*, ubi refert nomina illorum, qui confutandum ſuſceperunt *lo Squittinio*, ait: *Il Sig. Marcheſe Scipione Maffei entrò in queſta tenzone, ſebbene di traſcorso nella ſua Verona illuſtrata. E ſe per tempo un uomo di tal fondo vi ſi foſſe meſſo da dovero, il nome di quel libro* (Riſpoſta ad un libello intitolato Squittinio della libertà Veneta del P. D. Fortunato Olmo Vol. VII.) *ſarebbe affatto ſvanito*.

dinem illo mitterentur vel Consules, vel Praetores bellorum, seditionum aliarumque rerum publicarum caussa. Ex eo tempore, quo jus Latii Transpadanis civitatibus dari coepit, ut hac communione Romanorum nomen augeretur, Verona a Pompejo Strabone an. CCCCCCLXVI. facta est Colonia Latina, neque multo post civitate Romana & suffragiorum jure donata. Quando Triumviri omnia miscebant, Antonii partes secuta multas ferre debuit calamitates, sed brevi veteris dignitatis suae splendorem recuperavit. Id praesertim ex eo intelligi potest, quod vetera monumenta testentur, ipsam habuisse Decuriones & Plebem, Comitiorum locum, Capitolium, Equestris Ordinis homines, Collegia, ceteraque hujusmodi, quae propria erant Romani populi, cujus, ut ait Gellius, *quasi effigies parvae* esse videbantur insigniores Coloniae. Nec minus quando omnia ad unius potestatem redacta fuere, florebat Veronensium civitas, quae magna a Martiali, copiis valida & exemplo & opibus clara a Tacito appellatur; cui sane gloriae non mediocre pondus addebant homines doctrina praestan-

tes, quos ipſa ediderat (quae enim civitas non gloriaretur Catullo, Nepote, Vitruvio, & Plinio ſecundo?) & aedificiorum copia & amplitudo, ex quorum ruderibus nunc etiam, quae fuerit antiqua nobilitas, conjici poteſt. Quae nunquam antea expugnata fuerat, ceſſit tandem victricibus Conſtantini Magni armis anno duodecimo ſupra tercenteſimum aerae Chriſtianae, quam victoriam tanti ipſe fecit, ut ab eo tempore Indictionum initium ducendum judicaverit. Poſt illa etiam tempora videas Veronenſes novis ſuperbientes honoribus, & quamvis, irrūpentibus Gothis ceteriſque Barbaris nationibus, ſingularibus calamitatibus univerſa fuerit afflicta Italia, aliqua tamen priſtinae dignitatis retinuiſſe veſtigia Verona videtur. Qua eloquentia eorum crudelitatem expromit Maffejus, quam in nobiliſſimas urbes adhibuerunt, & qui non ſolum populis, ſed parietibus, tectis, columnis, ſignis horrificum quoddam & nefarium, omni imbutum odio bellum intulerunt! Quae dum perſequitur omnia Maffejus, non ſolum ei propoſitum fuit laudes illuſtrare patriae ſuae, qua nihil ei erat ju-

cundius, ſed in conſpectu omnium ponere, quae eſſent jura Municipiorum & Coloniarum, quibus magiſtratibus & legibus regerentur, qui cives Romani in Colonias Latinas proficiſcerentur (1), quae fuiſſet ſors univerſae Ciſalpinae Galliae ante & poſtquam funere elata fuit Romana Reſpublica, quae totius Italiae diviſio, fortuna, viciſſitudineſque uſque ad Caroli Magni tempora, quae jura de feudis ſancita fuere, & unde eorum origo & nomen, in quibus omnibus exponendis tantam eruditionis copiam, tam acre judicium in perpendendis veteribus monumentis, & in ſeparandis veris a falſis, tantam demum cognitionem omnis antiquitatis prae ſe fert, ut exclamare cogaris, nihil fieri po-

(1) Cum plurimum gloriari videretur Maffejus quod diſtinguendas docuerit *Romanas Provincias a geographicis, propterea que Metropoles regionum & gentium fuiſſe, minime vero Provinciarum a Romanis ob Praeſidum ſuorum adminiſtrationem conſtitutarum*, multi in hanc ſententiam inſurrexerunt. Sed ipſe ſe idcirco nova proferre dicebat, ut facilius homines ad legendum alliceret. Vid. ejus epiſt. IV. in antiquitatibus Galliae ſelectis.

tuiſſe melius, & illuſtre ſuppeditatum exemplum, quod omnes ſequantur in contexendis urbium hiſtoriis. Vitioſam & corruptam conſuetudinem onerandi aedificia ineptiſſimis & puerilibus ornamentis neque a Gothis, neque a Longobardis, ſed ab ipſis Italis novitatis amatoribus originem traxiſſe putat, linguam Italicam minime natam ex Germanicae linguae mixtione (1), ſed ex abjectione conſonantium, quae in fine verborum fieri coepit, antequam Barbarae gentes Italiam invaderent, neque has ipſas gentes propriam quamdam formam litterarum invexiſſe, & quas Gothicas & Longobardicas dicimus, vere Latinas eſſe mala conſuetudine & ſcribarum feſtinatione deformatas. Atque haec ut

(1) Apoſtolus Zenus ſane harum rerum intelligens judex in notis ad Fontanini Eloquentiam ait (Tom. I. p. 32.) *Di quanti ſcriſſero contro tal opinione, niuno con più di nerbo e di forza ha trattato queſto argomento, quanto il Sig. Marcheſe Scipione Maffei.* Igitur haud dubitari poſſe ait poſt prolata a Maffejo, *che i popoli Settentrionali ampliarono bensì di alquante voci la noſtra lingua, ma non mai le diedero l'eſſere e la forma.*

& alia hujusmodi multa in I. operis parte. Pars II. scriptoribus Veronensibus tribuitur, quorum a Catullo ad suam usque aetatem octingentos ferme ordine enumerat, & scripta refert, quibusque se ipsum securus immortalitatis addere quoque potuisset. Quam vero esset antiquitatis amator, & quam diligenter ipsam habuerit cognitam, ex parte III. operis praesertim conjici potest, in qua de antiquis aedificiis ceterisque, quae in urbe sua viderentur admiranda, agit: sed hoc loco multa etiam complexus est, quae ad indolem, mores, vires, divitias, commercium, jura, leges, ac magistratus populi Veronensis pertinent. Ceterum quia nihil nobilius in universa Italia amphitheatro Veronensi existimatur, de quo ceterisque amphitheatris Maffejus ipse quadriennio ante librum ediderat, hunc iterum vulgandum judicavit. Postquam spectacula gladiatoria crudeli populo crudelioribusque Imperantibus in deliciis esse coeperunt, lignea amphitheatra aedificata sunt, primusque Vespasianus fuit, qui lapideum infinitis sumptibus Romae faciendum curaverit, quod ab ejus magnitudine, amplitudi-

neque Colosseum appellatum fuisse Maffejus arbitratur. Quoniam ad Romani populi exemplum ceterae nationes facile conformabantur, ubique ferme mos invaluit edendi spectacula gladiatorum & ferarum, sed non propterea, ut a multis falso creditum est, omnes Imperii urbes suis ornabantur lapideis amphitheatris. Horum perpauca habuit Italia, & vix quatuor in ea Maffejus enumerat, quem numerum alii deinde scriptores ampliavere, cui sententiae (ut, quod sentio, dicam) me quoque subscriptorem facile habebunt. Veronense quidem cetera, si Romanum excipias, pulchritudine & magnitudine superat, suspicaturque Maffejus a populo Veronensi vel ante Hadriani imperium illud conditum fuisse. Tristem quoque fortunae vicem ipsum conqueri debuit, cum nulli vel nobilissimo monumento unquam pepercisset Barbarorum crudelitas. Quam minutus vero fuerit in describendis omnibus hujus aedificii partibus, quanta diligentia providerit, ut ad suum veterem splendorem & formam illud restitueretur, veteribus reliquiis multa nova addens, quod nescio an omnes probaturi sint, facile ii ju-

dica-

dicabunt, qui norunt nihil non obtinuiſſe a Maffejo patriae multis ſane nominibus nobiliſſimae pietatem. Quoniam vero ei mos erat multarum rerum origines declarare, quae ſpectacula gladiatoriis ludis ſucceſſerint, cauſſamque ab iis habuerint, erudite ſane inquirit. Hinc ex. gr. diſces ex andabatis, quod genus erat Gladiatorum equeſtrium, haſtata illa certamina tot poetarum carminibus celebrata, & tot Regum ſavore provecta, ortum duxiſſe. Plura, quae carptim attigi, indicio eſſe poſſunt tantam varietatem, magnitudinemque rerum ornare hoc opus, ut pareat copioſiſſimo ingenio ſuo Maffejum ſibi ſumpſiſſe materiem affirmare debeamus. Hoc autem erat votum illius, magnis propoſitis exemplis, excitare animos ſuorum civium ad retinendam priſtinam dignitatem, & provocare multorum induſtriam ad nobiliſſimarum urbium hiſtoriam conſcribendam. Opus omnibus pene numeris abſolutum dixeris, quod cum dedicaſſet Venetae Reipublicae, laboris fructum reportavit haud mediocrem creatus ab ea *Deductor militum* (1),

(1) Veneti appellant *Condottiere d' uomini d' arme*.

quod quidem munus magno habetur in pretio, quia nisi paucis ac fere totius Venetae ditionis primoribus civium deferri solet. Veronensium vero nemo fuit, qui illum non complecteretur, & certatim laude cumularet, quod adeo patriae gloriae consuluerit; & hac quoque laude populus ille maxime gloriari videbatur, quod ab Etruscis oriundus esset, quod ante Maffejum nullus fortasse affirmaverat ob ignorationem earum rerum, quae ad antiquitates Etruscas pertinebant. Desertarum relictarumque rerum patrocinium suscepisse Dempsterus videbatur, edito opere de *Etruria Regali*, quod sic acuit multorum studium ad inquirenda veterum Etruscorum monumenta explicandaque, ut ad nostram usque illud vigeat aetatem. *Ego ne*, ajebat Maffejus, *spectatorem me praebebo otiosum alienae industriae, cum & pateat omnibus amplissimus gloriae campus, & plurimum ad patriam historiam illustrandam pertineat?* Et ea sane praestitit, quae eruditissimorum vocibus maxime celebrata fuere; de quibus cum sim paullo latius dicturus (quod facile Etrusco homini condonabitur) rem ab eo anno re-

petam, quo Florentiae diu egit Maffejus; quo tempore & de arte critica lapidaria & de Etruscis originibus & de aliis quibusdam, quae serius edidit, magnum nescio quid animo concipere ac moliri coepit. Florebat tum urbs ingeniosissimis & doctissimis civibus, quorum consuetudine mirifice homo sciendi avidus delectabatur; Andreinium colebat, conveniebat Salvinium, ejusque dicta quaedam memoria digna, ne animo exciderent, adnotabat; vivebat familiariter cum Bonarrotio, quem & vivum dilexit semper, & mortuum justo elogio exornavit. Qui cum Dempsteri editionem per eos dies appararet, adderetque operi Dempsteriano, quae ad res Etruscorum planius illustrandas facere judicabat, fama est, Maffejum non modo novisse totius operis molitionem, sed ea ipsa, quae an. demum MDCCXXVI. edita sunt, magna ex parte perlegisse, atque in adversaria sua transtulisse. Atque eam rem Gorius, cum Maffejum scriptis insectaretur, in maledicti loco posuit, quasi homo callidus, Dempsteri scriniis & Bonarrotii compilatis, de Etruscorum historia scribere sit aggressus. Ego vero una

in re Scipionem reprehendendum puto, quod nimis cupide elaboraverit, ut homines crederent ſe ante ceteros mortales de illuſtranda illius populi antiquitate cogitaſſe. Ceterum ſi Dempſterum antea legit, quam in vulgus ederetur, ſi multa ex ea lectione ſibi ſepoſuit, queis tractationem ſuam faceret pleniorem, facile apud eos judices excuſabitur, qui Dempſteri *Etruriam Regalem* cum Maffejana de *Italis primitivis* diſſertatione inter ſe conferent. Etenim prior ille auctor binis voluminibus ea de Etruſcorum natione diſputat, quae ſi ad trutinam ſingula revocentur, non ita paucae apochryphorum ſcriptorum auctoritates ſeponendae, multa quae ad univerſam Italiam pertinent, ab Etruriae hiſtoria ſejungenda, plurima, quae ad fabuloſa tempora vel etiam ad Romanorum inſtituta pertinent, omnino rejicienda ſunt: quae vero & opportune dicta & probabiliter inveneris, in iis & ordinem quemdam illuſtriorem, & uberiorem argumentorum & auctoritatum copiam ſaepe requiſiveris. Contra ea Maffejus breviuſculo illo Commentario nihil niſi χριτιχοτατως, nihil niſi proprie diſtin-

cte, enucleate ſcribit; veterum loca complura, quae Dempſteri diligentiam ſubterfugerant, profert, eaque non tam enumerat, quam appendit judicio quodam & ratiocinatione ſingulari. Quae vero a magno illo Bonarrotio mutuatus eſt, ita tractavit, ut in ſumma re ab eo tamen diſſenſerit, volueritque non ab Aegyptiis, ut ille conjecit, ſed ab Cananeis gentem Etruscorum propagatam fuiſſe. Multa praeterea de Etruſcorum, deque Pelaſgorum lingua, quas Bonarrotius prope intactas reliquerat, tractavit luculenter, quibus non modo Itali, ſed Galli etiam excitati ſunt ad hoc genus litterarum prope depoſitum excolendum illuſtrandumque. Sed quoniam Maffejus ea *de Italis primitivis* diſſertatione ceteris prope omnibus ſatisfecit, ſibi ipſe non ſatisfecit; quoniamque ſenſit, deinceps in eo ſtudio, in quo ipſe unus ductorum fuiſſet, certos homines deerrare, reliquos etiam e via deducere, ſtatuit rem ipſam copioſius tractare, atque ei litterarum incommodo, quoad poſſet, mederi. Neque illud non vidit atrox bellum ac diuturnum, ſi liberius loqueretur, ſibi eſſe paratum: ſed e re, inquit, publica

erat, ut unus homo quietem suam quasi devoveret, multorumque se se armis objiceret, ne illud malum serpere impune & corrumpere ingenia diutius posset. Itaque anno MDCCXXXIX., quo Observationum litterariarum Tomus IIII. editus ab eo est, prooemium volumini adtexit: pollicetur se se, quae ante annos XII. de Etruscorum Latinorumque originibus strictim ediderat, copiosius & in eo libro & in tribus consequentibus disputaturum; opus universum quatuor in partes fore tributum, singulas singulis Observationum voluminibus inserendas; primam de historia Tuscorum, alteram de characteribus, tertiam de lingua, extremam de prima gentis origine acturam. Atque ut ad eam tractationem compararet se, Volaterras, Clusium, Eugubium, Cornetum, alia veteris Etruriae loca circa eos annos adire, ejusdemque monumenta maxime insignia singula recognoscere, suique iteneris rationem in Observationibus litterariis extare voluit. Ac de historia quidem Etruscorum (quae IV. volumine, ut paullo ante monui, continetur) incerta esse ait prope omnia, quae ante Ur-

bem conditam de iis prodita memoriae ſunt; ita ea tempora fabuloſae narrationes obſcuravere; neque immerito ridet Dempſterum, qui non modo urbium nomina & opes, ſed Regum etiam vetuſtiſſimorum aetatem atque ordinem perſecutus eſt. Antiquiſſimam tamen omnium Italicarum Tuſcam fuiſſe, immo Italiam univerſam Etruriam olim nominatam multis conficit & veterum locis & conjecturis. Tripartitam quodammodo fuiſſe notat, in mediam quae ad Tiberim, ſuperam quae ad Padum, inferam quae ad Campaniam fuit: ſingulaſque partes in XII. urbes, ſeu verius populos aut dynaſtias, ut alii loquuntur, tributas; quae rerum publicarum ſimilitudinem magis quam regni haberent: urbium vero non obſcurum ex hiſtoria eſſe, quae ceteris praeſtarent; ſed quae XII. primae dicendae ſint, id inani conatu a multis requiſitum & confidenter magis quam vere pronuntiatum eſſe: Hortam vero, cui Fontaninius ſingulari libro eam adſcripſerat dignitatem, ita infra XII. deprimit, ut in auctorem libri etiam dicta dicat. Neque vero ſingularum aut partium, aut oppidorum vi-

ces & notabiliora quaedam, quae apud Graecos Latinosque inveniuntur, praetermisit Massejus; inclinatasque luxu ac desidia opes, gloriamque eorum bellicam atque domesticam paullatim senescentem, donec anno U. C. CCCCXLIIII. sub imperium P. R. sunt redacti. Mores quoque & instituta ejus gentis explicans, non ita multa de novo attulit, sed quae ab aliis tractata fuerant, exposuit luculentius: superstitiosissimos mortalium Etruscos docet fuisse; falso tamen jactatum humana hostia abusos frequenter ad placandos Deos: luxuriosos non diffitetur, ita tamen, ut uxorum communionem ab eorum moribus, contra ac alii scripserant, alienam probet: philosophia, ceterisque severioribus doctrinis floruere, atque ab Romanis eorum scholae, uti postea Graecorum Academiae, aliquando frequentabantur: musicen & coluere ipsi, & repertis auxere: architecturae & ordinem solidissimum, qui Tuscanicus dicitur, & vetustate ceteris praestat, invenere, & opera secundum Aegyptios magnificentissime extruxere: statuariae, picturae, plastices peritissimos fuisse, & scripta veterum testantur, &

monumenta, quae eorum induſtriae hodieque vivunt. Haec ita eo libro egit Maffejus, ut ne quid nimis tribueret nationi Etruſcorum, cui omnium prope artium inventa nimis certe liberaliter adſcripſerat Thomas Dempſterus. Et quoniam hic aliique paſſim, quod erat Italicae gentis commune, aut alicujus ex Italia populi, id intolerabili quodam jure ſeu verius injuria Tuſcis vindicabant, & tanquam propriam eorum gloriam praedicabant, poſt eam hiſtoriam, de qua paullo ante dixi, de ceteris populis, qui Italiam olim habuere, egit diligenter; qui Auſonii, qui Siculi, qui Umbri, aut Sabini, aut Volſci, aut Samnites, praeſertim vero, qui Pelaſgi a veteribus nuncupati ſint: eorum quoque origines, migrationes, res geſtas, urbes, fineſque in incerto eſſe, quod pleraque ſcripta de iis fabuloſa ſint, & quod veteres Graeci Latinique alii alias traditiones ſecuti raro inter ſe conſentiant, cum ſcribunt, collatis multorum teſtimoniis egregie confecit Maffejus, ex quibus tamen etiam illud animadvertit non poſſe eos cum Tuſcis confundi, quin totius antiquitatis fidei detrahatur.

His veluti fundamentis jactis, nonnulla opera, quae per eos annos post *Etruriam Regalem* vulgata fuerant, referenda, & ad criticae trutinam exigenda suscepit Maffejus eodem illo volumine Observationum IIII. Initium fecit a Museo Etrusco Antonii Francisci Gorii, quicum simultates etiam privatas habebat, quarum caussas facile agnoscent lectores ex prooemio ipso, quod binis versibus concludit:

Festivitatis plenam agi vult fabulam,
Qua possint otium fallere gentes exterae (1).

Atque his versibus, qui Gorium certe respiciunt, quasi cuidam comoediae prologo, cetera sane scriptio respondet tota urbanis salibus & arguta quadam dicacitate referta ab theatro atque ab scena. Exagitat vero Adversarium, quod nulla ratione sigilla Etruscorum, quae nemo ante eum diem proprio nomine appellavisset, ausus sit nominare, Pi-

(1) Lieta Commedia vuol, che s' appresenti
Per lor diporto alle straniere genti.

cumnos nescio quos, Volturnos, Vacunas, Pilumnos, ceteros Deorum prope ignotos non ex eorum symbolis, sed quodammodo ex facie agnoverit; Graeca, Romana, Etrusca cum facta tum monumenta, vetera praeterea & nova temere permiscendo, somnia saepe pro repertis venditarit. Neque in Cortonenses Academicos, qui de Tuscis rebus item scripsissent, seque aliqua in re respexisse aut laesisse viderentur, multo mitior fuit, cum bina ejus Academiae volumina eodem illo opere excussit. Sed praesertim in Borguetium Gallum hominem est invectus, quod monumenta Tuscanica, linguis fretus Orientalibus, perversissime interpretaretur; indignatusque est plausus dari, & apotheosin quamdam homini peregrino ab Italis decerni ob mala ejus merita in rempublicam litteratorum. Malae caussae patrocinium suscepit Gorius, litteris ad Maffejum datis, quae ipso anno editae Florentiae sunt. Prodiit etiam quaedam ludicra retractatio Maffeii nomine, quae Gorianae epistolae veluti mantissa est, seu potius ejusdem copiosior & plenior declaratio.

Hisce opuſculis perlectis, facile videas Florentinum inopem rationum ad jurgia rixamque cauſſam tranſtuliſſe. Neque tamen ejus dicacitatem per ſe ſe retudit Veronenſis, ſed eam controverſiam examinandam permiſit viro doctiſſimo, cujus nomen in incerto eſt. Is binis litteris ad amicum datis, quarum titulus fuit; *examen controverſiae inter Maſſejum & Gorium de Muſeo Etruſco*, utriuſque criminationes defenſioneſque, quaſi judex inter partes nullo ſtudio partium expendit; & ſecundum Maſſejum judicat prope in omnibus; nam judex verus & gravis etiam ab Gorio ſtat aliquando. Fatendum enim eſt Scipioni ſtomachanti properantique in iis libris, quos annis ſingulis binos edidit, aliqua excidiſſe, quae nemo probet. Illud vero minime omnium probabile, quod cineraria Etruſcorum anaglypta non tam ad Graecorum fabulas, quam ad ipſorum Etruſcorum aut fabulam, aut hiſtoriam referenda eſſe pronuntiaverit: qua in re plus certe Gorium vidiſſe eruditi homines (praeſertim Paſſerius optimus talium marmorum interpres) judicaverunt. Compertum enim eſt nihil Tuſcis familiarius

ſuiſſe Graecorum mythologia, ex qua praecipue Thebanorum Trojanorumque caſus legere, quos urnis inſculperent, ſeu quod ab Graecorum Coloniis, quae ſunt in Thyrreniam olim deductae, rumores acceperint rerum tantarum; ſeu quod exculti litteris, ut vero ſimilius judico, ipſa facta ex Homero aliiſque poetis cognorint. Eodem an. MDCCXXXIX. Tomus Obſervationum V. conſecutus eſt, in quo fidem ſuam liberavit Maffejus, deque characteribus Etruſcorum egit ſane diſerte. Primus gradus fuit hujus tractationis ſuſcipiendae proferre e nummis vetuſtiſſimae cujuſque linguae notas rationemque ſcripturae. Id quidem antea factitatum ab aliis fuerat, qui in alphabetis veterum linguarum concinnandis operam collocarant, ex quibus commemorabilis eſt Eduardi, Bernardii, atque Ezechielis Spanemii induſtria, Montfauconii praeterea, & ejus, quem paullo ante laudavimus, Borguetii, qui tamen Arcadicum, ſi Diis placet, alphabetum vulgavit, abuſus credulitate temporis ſui (1). Sed horum conatus irriti Maffejo videbantur, quod monu-

(1) *Diſſert. dell' Accademia di Cortona T. 1.*

mentis erant usi partim suspectis, partim detritis, quod in arte, quae minimos quoque apices consectatur, nihil affert scientiae. Itaque e numismatibus integerrima quaeque selegit & protulit; Samaritana, Phoenicia, Punica, Graeca, Hispanica ignota, ut loquuntur. Hoc eo spectabat, ut characteres Etruscorum Samaritanis vel Hebraicis similiores quam Graecis ostenderet, efficeretque Etruscorum originem ab Cananeis initio propagatam fuisse; nam eam opinionem & in disputatione *de Italis primitivis* & in historia patriae suae proposuerat, fretus conjecturis institutorum ac nominum utriusque gentis, quae consentire mirifice videbantur. Atque haec paucis: illud egit copiose, ut Etruscum alphabetum quam emendatissime ederet, statueretque quibus litteris Latinorum singulae Tuscorum redderentur, exscriptis iterum atque editis celeberrimis horum inscriptionibus, quae Perusiae, Corneti, Florentiae extant, quaeque aut pateris, aut nummis, aut cinerariis insculptae sunt. Has dum colligit per Etruriam, multa notavit vir sagacissimus, quibus & fabricae ejus nationis vetustae lucem acquire-

rent litterarum, & jejuna illa de characteribus tractatio varietate rerum intermixtarum fieret jucunda. Sed nulla in re magis a lectoribus gratiam iniit, quam in Eugubinis tabulis a suspicione falsi, quae jam inde ab saeculo XVI. invaluerat, vindicandis. Qua in disensione non modo cautissimi hominis, & qui citius veram inscriptionem improbaret, quam falsam admitteret, valuit auctoritas; sed rationes ejusmodi sunt prolatae, ut qui Eugubinas tabulas fictas velit, nullam veterum litteram pervenisse ad nostram aetatem possit judicare. Neque solum V. Etrusce scriptas probavit, sed binas etiam Latine exaratas; eaque occasione de vetustissimis Latinorum litteris, earumque varietate atque usu in regionibus Etruriae conterminis multa docuit, quae vix alibi reperias. Sed in alphabeto Etruscorum concinnando (quod caput erat) nihil prope novi intulit, cum pleraque aut Bonarrotius in *Etruria Regali*, aut in *Museo Etrusco* paullo ante edito Gorius occupasset. Laudanda tamen Maffeii methodus, qui cujusque litterae figuras elegit binas, ternas, aut etiam plures

vere dissimiles; cum alii minimas quasque varietates consectando, plurimis litterarum formis onerarint alphabetum suum. Notavit praeterea diligenter, unde singulas figuras hausisset, quod ad auctoritatem operis plurimum valet. Aspirationes, ut Grammatici loquuntur, reperit, quas ipse Gorius agnovit. Litteras B. & O., alteram ex tabulis Eugubinis, alteram ex marmore perantiquo, tanquam sero in abecedarium ab Etruscis receptas, censuit addendas, notam etiam animadvertit quae G. Latinorum respondere posset. Plures, de quibus non liqueret, incertas reliquit. Atque hoic etiam scommata in Gorium jaciens, iracundiam ejus in se acuit. Nihil enim ad inflammandos ira animos est potentius genere illo ridiculi, quod Maffejus natura habuit, exercitatione excoluit & auxit. Itaque ad alphabetum suum vindicandum edidit Gorius satis longum volumen, quod quidem a lepore illo Maffejano, quem imitari certe voluit, plurimum abest; & teretem illum filum & ductum in scribendo non assequitur, cum eadem decies inculcet debaccheturque, & maria terrasque sonitu

ver-

verborum compleat: sed tamen in eo sunt complura, quae laudem augeant auctori, minuant adversario. Etenim eorum, qui in eodem sudarant clivo, texuit historiam diligentius; & specimina characterum, quibus antiquissimi Graecorum erant usi, elegit exactius, & cum Etruscis consentire probavit; unde utriusque linguae cognatio, quam Maffejus respuerat, admitteretur; & litteras ab inimico in alphabetum de novo inlatas partim ab se repertas, partim loco movendas esse demonstravit. Habuit vero opinionum suarum gravissimum subscriptorem Jo. Baptistam Passerium, qui cum & abundarit ingenio, & longam aetatem in hoc studiorum genere contriverit, magnum Goriano alphabeto pondus adjecit, id secutus prope omnino in legendo; magnam item laudem Gorianis conjecturis conciliavit, Graeca lingua usus plerumque in interpretando. Subsecutus est annus MDCCXL., qui Observationum extulit librum VI. Hic Maffejus quae superiore anno legenda proposuerat, ea explicare aggreditur, digitumque ad fontes intendit, unde Inscriptionum Etruscarum interpretatio

derivari possit. Ac primo collectis ejus linguae vocabulis, quae antiqui scriptores quasi aliud agentes dissemiuaverant, adjectisque Deorum nominibus, quae in pateris leguntur, denique expensis quorumdam veterum auctoritatibus ostendere conatus est, priscam illam ac vere nativam Etruscorum linguam ab Latina & Graeca plurimum diffidere, inanemque fore eorum conatum, qui in eorum inscriptionibus paullo longioribus verbum verbo reddere aggrederentur. Neque tamen ea re de Tabulis Eugubinorum, aliisque ejusdemmodi monumentis aeque desperandum: falso enim inter Etrusca censeri quaedam, quae Pelasgica lingua (ea vetus Latina est) sunt conscripta; ad quae interpretanda plurimum veteres Latinos, nonnihil etiam Graecos posse conferre judicabat. Itaque experiundi caussa Lerpirianun titulum, item quaedam ex Eugubinis Tabulis non tam verbis adnumeratis, quam sententiis adpensis coepit convertere; deterruitque lectorem ab ea ratione, quam Borguetius & Gorius secuti, carmen Orthium nescio quod se in aerea tabula legere somniaverant; cum nihil prope in aereis illis monu-

mentis aliud ſit inſcriptum, quam ſacra quaedam ſtata ac ſolemnia, quae Iguvini veteres finitimique populi inſtaurare conſueverant Diis ſuis. Redit inde ad Etruſcos titulos, quorum, ſi qui longiores ſunt, eos ne tentandos quidem cenſet, dum alia atque alia monumenta *in apricum proferat aetas*, quae hiſce litteris lucem addant: breviores vero quos cinerariis aut tegulis partim inſculpſit antiquitas, partim depinxit, eos non ex anaglyphis (ut Auctor Gallus inſtituerat) ſed ex Latinorum lingua interpretandos pronuntiat. Qua in re homo ſagaciſſimus cum nonnulla marmora Latine ſimul Tuſceque ſcripta, quaedam modo Latina, ſed quae ετρυσχίζειν videbantur, variis in locis vidiſſet, his e veſtigiis primus omnium odorari viam coepit, quam deinde viri clariſſimi Lamius, Paſſerius, Oliverius, Coltellinius ingreſſi, multa in hoc genere memoria digna commentati ſunt. Nihil vero in ſepulcrorum operimentis aliud viderunt praeter demortui nomen, paternamque ſtirpem ejus atque maternam, nomina item conjugum & vitae annos; eaque nomina ſive hinc in Latium in-

vecta, five huc e Latio translata, ex hiftoria atque ex marmoribus Latinorum explicaverunt. Id princeps omnium efficere vifus eft Maffejus (1) ratione quadam ordineque doctrinae; & fi eam gloriam dubiam facere poffit Jo. Baptiftae Pafferii dictum in epiftolis Roncalienfibus fe fe, quae diu meditatus in hanc rem fuerat, cum Maffejo communicaffe Pifauri biennio antequam hic Obfervationum Tomus editus eft. Atque eam vocem arripuit cupide Gorius in eo libro, quem in Maffejum fcripfit poftremum (2). Sed mihi Roncalienfes epiftolas comparanti cum eo opere, quod multis poft annis de nominibus & cognominibus Etrufcorum idem Pafferius publicavit, illud videtur poffe affirmari, in fecundo opere Maffejanam quamdam feveritatem magis elucere, quae nihil fine gravi ratione admittat, nihil levibus conjecturis attribuat, nonnulla, quae in Roncalienfibus

(1) Vid. T. XXII. Opufcoli fcientifici p.363. &c. & Gori *Difefa dell' Alfabeto p. LXXXVI.*

(2) Inter Paralipomena ad Dempfterum Lucae edita an. 1767.

parum accurate ſcripſerat, retractet ac corrigat. Neque tamen Maffejo aſſentitur, ut Etruſca vocabula ex Haebraico fonte potius, quam ex Graeco repetat; quod inſtitutum etiam aliis doctiſſimis viris, qui Etruſca converterint, ſcimus placuiſſe. Recte ne an ſecus non eſt judicare meum, praeſertim cum contraria ratio ſummo viro Symmacho Mazochio mire probaretur, quemadmodum ſuperiori in volumine expoſuimus. Hic finis Maffejo fuit de rebus Etruſcorum ſcribendi; nam quae de illorum origine ab Cananeis accerſenda in VII. Obſervationum Tomum rejecerat, nunquam emiſit, Obſervationeſque ipſae poſt VI. volumen edi ſunt deſitae. Etruſcas item antiquitates uno opere, quod Goriano opponeret, includere univerſas atque explicare fuerat meditatus, itemque pollicitus modo per valetudinem ac per otium liceret: ſed eam quoque cogitationem abjecit, cum non parum promoviſſe diceret, quod ſtudia Italorum ad eam partem antiquitatis, quae obſcuriſſima eſt, illuſtrandam convertiſſet, quodque ingenia litteratorum a magnificis quibuſ-

dam fabulis ad veritatem rerum revocasset. Et certe non alii modo, sed ipse ille Gorius in III. Musei Etrusci volumine multo est cautior & solidior in cogitando effectus: adeo litteratorum diffidia litterarum sunt incrementa. Sed cum mentem suam Maffejus ad multa atque varia eodem tempore versaret, in quibus aliquid sibi gloriae polliceri poterat, deerrare ipsum dixisses, vel quaedam primoribus tantum labris attingere velle, vel sibi tantum de opibus ingenii sui polliceri quantum vix, ac ne vix quidem homini unquam fuerit concessum. Ludus illi erat librum conficere, quemadmodum declaravit Adelaidae Felici Canossae mittens illi opusculum de iis, qui scriptores Graecos & Latinos in Italicum converterunt. Idem cum itinera faceret quasi levandae lassitudinis gratia versibus Italicis Homerum exprimebat, quod non ad minuendam operis famam, sed ad declarandam singularem vim ingenii dictum volo. Homines enim docti consenserunt in illo elogio specimen, quod vulgavit, hujusce interpretationis ceterorum in hoc genere labores multum su-

perare (1). Aliquid hujuſmodi etiam in Virgilio tentavit, & eſt in manibus hominum primi Aeneadum libri interpretatio; in quibus omnibus minime imitatus eſt Salvinium, cum ſe neceſſe habere minime putaret verbum pro verbo reddere, ſed vim pulchritudineſque poematis Italicis formis exprimere,

G 4

(1) Parcus ille & certe aequus laudator Apoſtolus Zenus ita de Maffeii interpretatione judicavit in notis ad eloquentiam Italicam Fontaninii Tom. 1. p 287. & 288. *Ma ſe con tutte le ſuddette verſioni ſia poſto in paragone il volgarizzamento, che dello ſteſſo libro primo fu fatto in verſo ſciolto dal Sig. Marcheſe Maffei ſtampato in Londra per Gio. Brindley nel* 1736. *in* 8. *e poi riſtampato in Verona per Jacopo Vallarſi nel* 1737. *in* 12. *nella fine del T. I. delle ſue Oſſervazioni letterarie, ognuno vedrà chiaramente quanto più da vicino ſi accoſti alla grandezza e ſincerità del Greco eſemplare queſto coſpicuo letterato, dandone in queſto piccolo ſaggio una novella idea del modo di ſcrivere in verſo ſciolto, e di ſoſtenerlo con più dignità, e di renderlo inſiem più dilettevole ora con la ſpezzatura del verſo, ora col legamento di più voci in una proprietà familiare alla lingua Greca, e particolarmente ad Omero, e ora con altri artifizj che tutti ſi poſſono raccogliere dalla lettera premeſſa da lui al Principe di Galles.* Multis cohortantibus tredecim poſt annos ſecundum Iliadis librum convertit in Italicum, & ſi fides editori, ſeptem dierum ſpatio id ipſum praeſtitit.

Attigit quoque Hebraicos fcriptores eorum nobiliora carmina Italicae poefeos ornamentis veftiens. Poftquam ftudium iftud interpretandi arripuit Maffejus, quem nulla unquam res magna & difficillima terruit, Dionem Caffium Latine reddendum fufcepit. Multorum opinio eft unum excellere inter omnes interpretes Joannem Leunclavium, quippe fententias ita contorquet, ut nihil intercidat, eo verborum numero complectitur, ut paria paribus refpondeant: ipfam quoque vocum conftructionem collocationemque perfaepe ita obtinet, ut color ipfe integer exiftat: fumma ad haec concinnitas, perfpicuitas, incorrupta Latinitatis caftitas, & ipfum, quod in aliis raro reperias, αὐτοφυὲς, adeo ut cum ab hoc difcefferis, nemo fit antefferendus. Poftulatum igitur ab eo faepe fuit, ut in Dione Caffio interpretando tantam praeftantiam doctrinae exerceret; fed ipfe nihil praeftandum aliud putavit praeter emendationem interpretationis Guilelmi Xylandri hominis quidem multis doctrinis exculti, fed qui, ut pauperiei fuae fuccurreret, tanta feftinatione fcribebat, ut fami magis quam fa-

mae, quemadmodum de eo non irridicule retulit Thuanus, ſervire exiſtimaretur. Sed non eodem ſtudio ac diligentia in alienis operibus emendandis, quam in propriis abſolvendis elaborare ſolemus. Itaque deſiderabatur a multis, ut nova eaque emendatior conficeretur Dionis interpretatio, quod in ſe ſuſcipere minime dubitavit Maffejus, non tam ſuae quam doctrinae confidens Panagioti Graeci hominis, quem Venetiis arceſſitum domi ſuae alebat, ut civibus ſuis ſtudioſis litterarum Graecarum, ſibique ſatisfaceret. Re confidentiſſime inchoata, audit Maffejus Albertum Fabricium totis viribus idem opus urgere; quare ne cum viro amiciſſimo, cui ſe magno & recenti beneficio obſtrictum profitebatur ob dedicatum ſibi XII. Graecae Bibliothecae volumen, de gloriae poſſeſſione contenderet, rem ipſam e manibus depoſuit, animumque gloriae percupidum & otii inimicum ad alia ſtudia convertit. Nullus ſane non mirabitur hominem, qui caſtra ſecutus fuerat, & qui cum omnibus fere Muſis rationem habere voluerat, incenſum maxime fuiſſe ad di-

vinarum rerum ſcientiam ſibi comparandam; & ad Theologi laudem praeſertim aſpiraſſe. Ceteris quidem in ſtudiis ſe elaboraſſe, in Theologicis vero ſe conquieviſſe affirmabat, ac plurimum doluiſſe, quod ab ineunte aetate iis ſe totum minime dedidiſſet. Quoniam invitamentis & praeceptis Benedicti Bacchinii ſe debere dicebat graviorum maximarumque rerum cognitionem, voluit ſub ejus nomine apparere primos laborum ſuorum fructus, neque hos inglorios, cum per illos in aperto poneretur Chriſtophorum Pfaffium falſo tribuiſſe S. Irenaeo fragmenta quaedam Graeca a ſe in Regia Taurinenſi Bibliotheca reperta, & notis obſervationibusque illuſtrata. Nihil praeteriit Maffejus, quod cauſſa poſtulaverit, omnia ſive ad res, ſive ad verba ſpectarent, ad ſeverioris critices regulas exigens. Hac re commotus Pfaffius an. MDCCXV. librum edidit cum hac inſcriptione; *S. Irenaei Epiſcopi Lugdunenſis fragmenta anecdota*, magno conatu & eruditione minime vulgari ſtudens eludere difficultates a Maffejo propoſitas, & ad ſectae ſuae (erat enim Lutheri erroribus infectus) arbitrium

libidinemque trahere plura in iisdem fragmentis contenta. Quamvis mos esset Maffejo tranquillitatem & laudes, minime vero contentiones disputationesque expetenti nihil respondere ad ea, quae suis scriptis opponebantur, e re tamen Christianae Reipublicae esse putavit, fallaces conclusiunculas Pfaffii confutare, novisque argumentis comprobare ementita fuisse illa fragmenta, quae quod e *Catena* quadam, ut loquuntur, essent excerpta, maximum inde eorum falsitatis existere indicium affirmabat: verum non unam modo *Catenam*, sed omnes in suspicionem infidelitatis vocare se posse putavit, cum Corderianam, quae plenius ac perfectius opus a Fabricio appellatur (1), exagitasset. Post ea ad examen redit rerum in ipsis fragmentis contentarum, & haec quidem maximi momenti erant, quod respicerent verba & ritus, quos in Eucharistiae Sacramento peragendo Catholica Ecclesia adhibere solet. Silentium ipsa facere debebat argumentorum copia. Nihilo tamen minus iterum prodiit

(1) Bibl. Graec. Vol. VII. p. 742.

in ſcenam Pfaffius edita an. MDCCXVIII. Tubingae *Diſſertatione apologetica &c.*, in qua de *oblationibus* agit, ut probet, ſi Superis placet, nunquam illud verbum uſurpaſſe Irenaeum, cum de Chriſti corpore ſermo ab illo fieret. Puduiſſet ſane Maffejum hos errores dici potuiſſe, & non potuiſſe refelli. Quod ut praeſtaret veluti in tabula bene picta, expoſuit locos Irenaei omnes, in quibus de Euchariſtia agitur, ut ejus ſenſus ab eo, quod nunc tenemus, nulla in parte diſcrepare quilibet per ſe facile intelligere poſſet. Si quis multas, copioſas, variaſque rationes, quibus Maffejus objurgatori ſuo reſpondit, optimo in lumine collocatas videre cupit, adeat quae praefatus eſt vir doctrina clarus Franciſcus Leonius, cum an. MDCCXXXIV. Venetiis ederet S. Irenaei opera, & quae in illa animadverterat vir ſummus Maſſuetius. Non minori ſtudio vindicem ſe praebuit Maffejus S. Jo. Chryſoſtomi, cum Haeretici abutentes quadam ejus epiſtola ad Caeſarium Monachum, quam Florentiae inventam primus omnium Pariſiis vulgaverat Emericus Bigotius, ſanctiſſimi Patris auctoritate & te-

ſtimonio quosdam errores ſuos de Euchariſtia confirmare ſe poſſe rebantur. Ne qua fraus a fallacibus hominibus fieret, ipſam epiſtolam quam amplius non extare Florentiae falſo ipſi autumabant, vulgavit, anteoccupavitque omne id, quod putavit opponi. Occaſionem huic rei dedit Jacobus Baſnagius, qui cum ſe editurum ſpopondiſſet Henrici Caniſii *veteres Lectiones*, in has, quae conveniebant omnia, & hanc ipſam epiſtolam congerere meditabatur. Fecit ipſe poſtea mentionem honorificam Maffeii, qui etſi caleret in ſcribendo, videbat tamen etiam atque etiam, ne quid aſpere diceret in confutandis adverſariis memor ſententiae illius (1): *neque ſane praetermitti errores illorum debent, ſed confutare illos oportet . . . ſic ut non auctores incuſes, aut in eos inveharis, ſed laudes potius, quae fuerint ab illis ignorata corrigens*. Cum acuiſſet ſe ſe diligens induſtria Maffeii in conquirendis eruendiſque e tenebris Catholicae Eccleſiae monumentis, multa eodem tempore invenit penes Vero-

(1) Polyb. lib. III. c. 56.

nense Capitulum, quae ad Concilia & Canones, ad res Liturgicas, ad disciplinam, quam a majoribus veteres Christiani acceperunt, ad historiam IV. Ecclesiae saeculi, ad priscos Veronae Episcopos, ad sententiam, quam adversus Acacium Constantinopolitanum Episcopum tulit summus Pontifex Felix hujus nominis III., unde ortum Orientalium Episcoporum dissidium, quae ad omnem denique antiquitatem pertinent. Haec vero ut majori in pretio haberentur, effecere illustrationes Maffeii. Sed praesertim ipse elaboravit in *Complexionibus* M. Aurelii Cassiodorii Senatoris adornandis, quae quod misere deperditae putabantur, facile est conjicere, quanta exultaverit laetitia Maffejus, cum in earum manu scriptum codicem incidit. Continentur iis brevissimae explanationes epistolarum Apostolorum, horum Actuum & Apocalypsis, quas Monachus jam factus, & cum esset summa senectute, scripto mandaverat. Quamvis non abundent copiosa rerum varietate, commendari tamen tanto debent justius, quanto fuerunt cariores homi-

ni, quem merito Beda (1) inter ſacros Eccleſiae Doctores recenſendum putavit. Nihilo tamen minus per ſummam fraudem & malitiam finxit Samuel Chandlerus Britannus homo ſatis litteris excultus multa in iis Complexionibus, quas ſecundo Londini edidit, contineri, quae mirifice faverent Calvini dogmatibus. Num tam inſignem impudentiam ferre potuiſſet Maffejus? Is quidem ita pugnavit, ut adverſarium rejicere ſcutum & dare jugulum coegerit, & commendator inſignis omnium ſcriptorum Caſſiodorii haud aegre a ſe obtinuit, ut in iis colligendis, edendis, praefationibuſque adornandis plurimum elaboraret. Praegeſtiebat vero animus illius, cum videret multos cohortationibus ſuis incenſos ad vulganda iterum noviſque obſervationibus illuſtranda SS. Patrum opera. Profecto minime obſcura ſunt, quae editoribus S. Hilarii Pictavienſis idem conceſſit, quantumque operae, ſtudii, diligentiae ac laboris contulit ad perficiendam S. Hieronymi operum editionem, quae per Val-

(1) In. Esdram.

larsium suscepta furat. *Incitatorem & facem omnium*, si Prudentii verbis uti possumus, dixisses, neminique sane ad ipsum accedenti hebescere & languere in otio licebat. Consulere etiam se posse utilius civibus suis putavit, si longa suscepisset itinera non tam propter studium cognoscendorum hominum, quam propter cupiditatem novorum operum suscipiendorum. Primus autem fructus commorationis in Gallia fuit liber ille, quem inscripsit; *Galliae antiquitates quaedam selectae, atque in plures epistolas distributae*, quemque Latino carmine, quod non multa dies, nec multa litura sane coercuerat (menda enim ex eo tollenda postea fuerunt) Lud. XV. Regi dedicavit. Si vellem sigillatim percurrere omnia, quae in his epistolis continentur, profecto lectores fatigarem. Non vulgaria hoc loco referuntur, sed nova (1) aut novo

(1) Saepe quidem evenit, ut inscriptiones ineditas putemus, quae vere sunt editae. Id usuvenisse etiam Maffejo minime mirum videri debet. Itaque qui minus ejus laudi favebant, haec adnotarunt in libro, cujus est titulus: *Explcation de divers monumens singuliers* ec. p. 77. M. Maffei reconnoît lui-meme (p. 11.) qu'une

novo modo explicata. Ab honeſtis miſſionibus in aereis tabulis inciſis initium ducit, ut probet has conſueviſſe concedi iis militibus, qui cum peregrini juris feminas (Barbaras Horatius appellat) in matrimonio haberent, jure connubii donandi erant, ut juſte & legitime procreaſſe liberos judicarentur, & hos heredes ſcribere poſſent. Plures deinde refert inſcriptiones, quas in Cottiis alpibus & in Sabaudia reperit, &

„ Inſcription trouvée à Albi dans le Comté de Geneve, & qu'il venoit de donner pour nouvelle, avoit été publiée avec ſon explication dans le Journal de Trevoux. S'il avoit eu la précaution de lire l'hiſtoire de Languedoc, il auroit trouvé à la fin de la Préface la premiere des Inſcriptions de Narbonne qu'il donne à la pag. 65. On dit la méme choſe des Inſcriptions qui ſont à la page 80. La premiere ſe lit dans le premier tome de l'Académie des Inſcriptions, & dans le dernier tome du ſupplement de l'Antiquité expliquée; la troiſieme dans ce méme tome du ſupplément, & la quatrieme dans le ſecond tome de la religion des Gaulois. Sa premiere Lettre étoit imprimée depuis peu à Veronne: il eſt vrai qu'elle n'étoit pas connue à Paris. Mais qu'a-t-il gagné à la réimpreſſion?

populorum, quorum mentio fit in iisdem inscriptionibus, & praesertim in nobilissima arcus Secusani, loca, quae incolebant, exquirit. Majorem etiam inscriptionum copiam invenit apud Narbonenses & Lugdunenses. Atque hae de dedicatione sub ascia disputandi cum Muratorio occasionem ei dederunt cum aliqua amici molestia, qui inique ferebat minui benevolentiam in Maffejo ex sententiarum dissimilitudine. Nec ineditas solum Noster in publico proposuit, sed quasdam etiam male a Grutero aliisque exscriptas emendavit. Ubertas, varietas, copia hujusmodi monumentorum efficiebat, ut libenter esset iis in locis Galliae, quae quondam sub populi Romani imperium ditionemque ceciderunt, dictitabatque malle se ibi manere, ubi solus sapere in iis colligendis interpretandisque videretur, quam ubi aliquo numero esset. Vix poterat vero divelli ab iis urbibus, in quibus vestigia essent veterum amphitheatrorum, & cum descripsisset in epistola ad Jo. Polenium Nemausense, Arelatense, & Forojuliense, corollarium se addidisse gloriabatur libro, quem de Veronensi

contexuerat, & plura in hoc contenta mirabiliter confirmaſſe (1). De theatris etiam, & praeſertim Aurelianenſi omnium fortaſſe, quorum veſtigia ſuperſunt, nobiliſſimo ſeparatim egit, non tam antiquitatis, quam architecturae ſtudioſis abunde conſulens. Cum Pariſios tandem perveniſſet, quidquid dignum ſapiente bonoque eſt homine ſtudioſiſſime

(1) *Non poſſo negarvi di non aver provato alquanto di compiacenza più volte, vedendo comprovata con ſicurezza alquante delle oſſervazioni da me eſpoſte nel mio Trattato, e che ugualmente vagliono per gli Anfiteatri tutti, come a dire che le porte di mezzo per largo non conducean nell' area, ma le vie loro trovavano per contra nel fine un cieco muro; che le porte diametrali per lungo erano più ampie dell' altre; che le ſcale non eran punto diſpoſte, come ſi rappreſentano in tutte le ſtampe del Coliſeo; che i Vomitorj baſſi non davano adito nella piazza, ma per gradini interni mettean nel luogo più nobile gli ſpettatori; che nella cinta interiore non vi eran prigioni; e che nel muro, che ſoſtentava il podio, non vi eran porte. Con molto piacere ho altresì veduta la piena e indubitabil conferma della nuova ſcoperta del ſopraornato Toſcano, e del poterſi ora con tutta ſicurezza additarne le parti architettoniche, e gli ornamenti, quali non eſſerſi conſervati in verun edifizio antico hanno fin' ora creduto i maeſtri.*

conquisivit; versabatur cum iis, qui litteris excellere putabantur; in omni re ad antiquitatem pertinente quid quid est rarum & praestans sagacissime odorabatur; horum nonnulla etiam illustranda suscepit, & cum, in hac arte quantum valeret, peritioribus ostendisset, facile quod optabat obtinuit, ut in Regiam Academiam, quae dicitur Inscriptionum & Humaniorum Litterarum, cooptaretur. Theatrum sane bellum se habere laetabatur, in quo vis ingenii sui & eruditio omnis libero homine digna eluceret; & quamvis ipse sibi in dicendo obstrepere ac plaudere videretur, & pertinaciam & studium vincendi in disputationibus prae se ferret, & suae Italorumque gloriae saepe praedicator nimius esset, multos tamen nactus est studiosos, amantes, observantes sui; quod mireris sane apud populum, cui omnia, quae Galliam non olent, inimica atque infesta solent esse, & qui obstinationem sententiae in aliis acrius reprehendit, quod veretur, ne omnes habeat propriae subscriptores adprobatoresque. Sed oportet Maffejum aut vitia sua occultasse, aut his veniam fa-

cile obtinuisse ob multarum virtutum comitatum atque praesidium. Ipsa fama, qua fruebatur, & gratia, qua plurimum poterat apud potentiores, e quibus honoris caussa nomino Polignachium, Bissium, Fleurium Cardinales amplissimos, impulit Jesuitas, in quorum multorum familiaritatem se se insinuarat, quibusque semper faverat vinculis beneficiorum obstrictus, ut quotidie opplorarent auribus illius mala, quae Gallicana Ecclesia & ipsi a Jansenistis patiebantur, sperantes illum se se habituros sententiarum suarum acerrimum defensorem, ut certe omnium consiliorum participem habebant. Allicitur vir flagrans studio laudis novis beneficiis & dono scriptorum, quae Jesuita doctrina praestans Turneminius reliquerat; & cum videret parvo labore posse se de celebrioribus illorum temporum controversiis docte, erudite & copiose disputare, libentissime arripuit occasionem magis magisque venditandi hominibus suam in Theologicis rebus prudentiam. Historiam igitur Theologicam de omni eo, quod pertinet ad divinam Gratiam, contexere instituit; opus ma-

gnum, & ſententiis Sacrorum librorum, SS. Patrum, Conciliorum, & veteribus Eccleſiae monumentis refertum, quod, cohortante Biſſio Cardinali, non Latinum, ut ei propoſitum erat, ſed Italicum fecit, quo facilius in manus omnium perveniret. Non eſt hujus loci id, quod in utramque partem diſputari ſolet, referre. Hoc certe fuit in animo Maſſejo probare, a ſententiis S. Auguſtini & Catholicae Eccleſiae diſſidere dicta Janſeniſtarum; hos dimicare ſcriptis, ut ſemidoctos ad ſuam libidinem & licentiam abducant; ſapienter ſe geſſiſſe Romanos Pontifices in condemnandis illorum erroribus, & aſtutiis aperiendis; & cum incurriſſet in illam memorabilem Conſtitutionem *Unigenitus*, omnes Queſnellii ſententias ſic enucleat & exponit, ut in lectorum mentibus inſtillet quovis ſceleſtiſſimo homine illum fore ſceleſtiorem, qui in ejuſdem Conſtitutionis verba minime juraſſet. Dum vult oſtendere Janſeniſtas non ſolum vetere & diuturna, ſed etiam recenti invidia & infamia flagrare, & nullam ferme eſſe oram, quo non pervaſerit quaſi morbus quidam illorum furoris, &

omnia eosdem S. Auguftini praefertim auctoritate & teftimoniis abutentes impie permifcuiffe, palam prudentioribus fecit, fe alienos affectus in fua fcripta tranftuliffe, ac plus faepe apud fe valuiffe Jefuitarum, quam veritatis ftudium. Novas certe turbas atque rixas hujufmodi opus, quod Tridenti anno MDCCXLII. typis impreffum fuit, excitare debebat; & libri, qui infcripti fuere, *Animadverfiones in hiftoriam Theologicam*, & *Difefa dell' Animadverfioni*, quorumque auctor effe putabatur religiofus quidam homo cognomine Migliavaca, pleni funt injuriarum & graviffimarum contumeliarum, quibus vehementer quidem, fed non iracunde refpondit Maffejus. Alii poftea ejus partes fufcepere (1), nifi fortaffe eidem libuit, quod probabilius putamus, fub alieno

(1) Editi libri fuere. *Conferma delle rifpofte date all' Anonimo impugnatore dell' Iftoria Teologica. Verona* 1751. *Gianfenifmo nuovo dimoftrato nelle confeguenze, il medefimo o ancor peggiore del vecchio: ferve per riconferma delle rifpofte date all' Anonimo impugnatore della ftoria Teologica: fi aggiugne una breve ricerca delle dottrine di Ariftotele in quanto riferir fi poffano a tal materia. Venezia* 1752.

nomine latere; & qui accusatorum, & qui defensorum personas gessere, odiosi in dicendo & loquacissimi mihi fuisse videntur. Omnem memoriam hujusmodi discordiarum nisi oblivione sempiterna delendam censerem, longior certe fuissem in iisdem declarandis; & qui conviciis ab errore homines conantur avertere, certe totum aliud quam veritatem & Christianae reipublicae bonum se spectare ostendunt. In hujusmodi disputationibus haud poterant esse spectatores otiosi Maurini Monachi, qui Maffejo saepe antea praedixerant ea, quae susceperat tractanda, & turbulenta & temeraria & periculosa fore, quare si tranquillitatem amaret, a Jesuitis eorumque fautoribus se sejungeret. Cum eorum minime paruisset consiliis, extitit qui ejus imprudentiam castigaret: nam ab istiusmodi hominibus, quamvis severiori disciplinae se adstrictos & consecratos esse gloriarentur, minime aberat ulciscendi cupiditas. Editus propterea Parisiis fuit liber cum hac inscriptione: *Explication de divers monumens singuliers, qui ont rapport a la religion des plus anciens peuples*, quo libro planum facere sunt conati,

in explicandis quibusdam antiquitatis monumentis, & in edendis illustrandisque S. Hieronymi scriptis multo plus vidisse Maurinos Monachos, quam quantum Maffeii & Vallarsii ingeniorum acies intueri potuere. Maffejus quidem cum in eo esset, ut Parisiis discederet, postquam quatuor ferme annos in ea florentissima urbe, omniumque rerum copia abundanti jucundissime commoratus fuerat, libellum seu potius epistolam (1) ad Polignachium Cardinalem de morientium Ethnicorum religione vulgavit, cui occasionem dedit anaglyphum pulcherrimo opere elaboratum, quod in ipsis regiis aedibus adservatur. Res quidem magis perpolitam & elaboratam explicationem desiderare videbatur, & facile fuit iis, quos iratos habebat, nimium festinantis, & interdum etiam dormientis scriptoris praeteritiones & errata patefacere. Quid si mortuam, ut vero similius est, minime vero morientem feminam, ut contendebat Maffejus, monumentum illud

(1) Hanc ipsam dissertationem seu epistolam Vid. in I. Vol. *delle Osservazioni Letterarie*.

repreſentat? Tum quidem omne corruet fundamentum, quo nititur diſſertatio illa, & quae favere ejus opinioni exiſtimabat argumenta, adverſari potius videbuntur. Quanquam igitur ſe oſtentaverit Maffejus in hoc explicando anaglypho, ſic a plerisque harum rerum aeſtimatoribus judicatum eſt, id operis ceterorum Maffeii operum dignitatem non adaequaſſe. Poſt haec Britanniam cogitare coepit flagrans deſiderio per ſe videndi Oxonienſia marmora, inter quae eminet inſcriptio de temporum ratione, quam reginam inſcriptionum appellare ſolebat, ceteraque antiquitatis monumenta, quae potentiſſima natio aemula Romanorum gloriae ſtudioſiſſime collegerat. Ab hac tributi ſingulares honores Maffejo fuere, cujus urbanitatem & politiſſimos mores cum ipſa laudaret, & eruditionem eruditioni opponeret, videbatur comprobare quae Craſſus in illius orationis principio, quam contra collegam ſuum Cn. Domitium Ahenobarbum cenſor habuit, dixiſſe fertur (1): *Quae natura*

(1) *Vid. Cic. de Orat. lib. II. c. LI.*

darentur hominibus in iis rebus se vinci posse aequo animo pati, quae ipsi sibi homines parere possent, in iis rebus se pati vinci non posse. In ipsis regiis aedibus, cum familiariter versaretur Maffejus, voluit gratus erga Principem Valliae cognosci, nuncupato ei primo Iliadis libro, quem Italicis versibus ipsum reddidisse supra commemoravimus. Oxonii doctrinae insignibus decoratus fuit, & in Academicorum numerum cooptatus est. Ipsa vero copia antiquarum inscriptionum tum Graecarum tum Romanarum, quas erudite interpretabatur (nam tum omnium marmorum Oxoniensium interpretationes minime vulgatae erant) famam ei doctrinae augebat; cumque opera Alexandri Gordonii ejus de amphitheatris libellus in Anglicum conversus fuisset, & Popius ipse in Meropes tragoedia Anglice reddenda elaborare diceretur, multique nobilitate & honoribus praestantes, qui de praeclarissimis artibus aliquid sibi appetebant, tecto ac domo ipsum invitarent, cunctis efferebatur laetitiis. Beati enim ei esse videbantur, qui honorati sunt propter honestatis & gloriae similitudinem,

miseri qui inglorii. A Britannis ad Batavos transiit, & apud eos aliquandiu commoratus est. Demum post longa itinera ad suos rediit dives copiis iis, quae sapientiam alunt, & hoc etiam nomine ditior, quod secum duxerit Jo. Franciscum Seguierium, quicum sibi, quoad vixit, fuit una domus, idem victus isque communis, neque solum occupationes cognoscendi semper aliquid atque discendi, sed etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Virtus enim studiorumque similitudo facile ad diligendum homines allicit. Tum licuit Maffejo otio affluenti multa diversaque animo agitare. Ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor coepit cogitare de aedificando publico Museo, in quo omnia ea antiquitatis monumenta cogerentur, ordinatimque distribuerentur, quae ipse singulari studio collegerat. Neque ei de loco ambigendum fuit. Academia enim Veronensis, quae ab studio in musicam Philarmonica appellatur, quaeque ante annos viginti ac ducentos initium ceperat, aedificium nobile avorum memoria exstruxerat, studiis omnibus,

& ingenii exercitationibus quodammodo consecratum. Ante eas aedes area protenditur, cujus partem fere tertiam domunculae occupabant, quibus dejectis, platea in quadrum redacta est, ita ut aptissima excipiendo Museo fieret. Hoc constructo, illud Plinianum de Asinio Pollione sibi Maffejus vindicare posse putavit: *primus Bibliothecam dicando ingenia hominum rem publicam fecit*. Non commisisse se scribit, ut, apposita inscriptione, sua praedicaretur liberalitas, cum quae patriae concedebat, qua nihil sibi erat carius, debita ei esse diceret. Sed fortasse in eo ipso, in quo praedicationem recusavit, praedicari de se ac nominari voluit. His in publico propositis monumentis, coepit habere bonam spem de Veronensibus suis, quasi ipsi praeculti jam essent ad excolenda antiquitatis studia, & acrioribus stimulis excitarentur ad renovanda Augustini Maffeii, qui Romae XV. saeculo floruit, Panvinii, Norisii, & Blanchinii (qui quantique viri!) illustria exempla. Ipse vero quod specimen hac in re ceteris dedit? Nescias quidem utrum majorem sumptum in his antiquitatis reliquiis

comparandis, an laborem impenderit in iisdem illustrandis. Quo rectius opus procederet, Romam an. MDCCXXXIX. rediit non tam antiquitatis consultissimos viros, quam vetera monumenta consulturus. Serius tamen prodiit *Museum Veronense*, in quod non ea solum omnia, quae Veronam ornant, intulit Etrusca, Graeca, & Romana monumenta, sed etiam quaedam alia, quae alibi viserat, & quae cum essent inedita, magni momenti esse putavit. Nihil non commendat praeclarissimum hoc opus rerum copia (1), eruditio, neque ea vulgaris, sed recondita, typorum elegantia & ipsum nomen Summi Pontificis Benedicti XIV., cui nuncupatum est. Ut autem Latina istud potius, quam Italica (& meo quidem judicio Italice elegantius scribebat) persequeretur lingua, eo factum est, quod doctis praesertim & elegantioribus hominibus probari illud ipsum volebat, & quod sperabat fore, ut ejusmodi rerum notitia La-

(1) Graecae inscriptiones C. innumerae pene Romanae, ex iisque Christianae & medii aevi plures. Etrusca monumenta selecta XXV. Arabicae inscriptio-

tinis illuſtrata litteris Italiae fines praetergrederetur, latiuſque propagaretur. Quanquam antea quam haec vulgaret, in enodandis Graecorum ſiglis ſeparatim elaboraſſet Maffejus, quoties tamen opportunitas tulit, ad rem eamdem rediit corollario priſtinum opus aucturus. Nemo enim ignorat quantum negotii ſaepe faceſſant hujuſmodi compendia in inſcriptionibus interpretandis, ut plurimum interſit easdem noſcere, & in promptu ponere. Sagaciſſimus homo & experiens diſcutiebat omnia, quae obſcurant, & miro erat acumine in diſcernendis veris a falſis; & tanquam venaticus canis optime odorabatur omnia & perveſtigabat. Quare minime verebatur amplificatoris notam, cum in commemorandis iis, quae pro ſtudiis antiquitatis praeclara geſſit, jucundiſſime verſaretur. Quoniam ad

nes IV. & vetera anaglypha ultra C. Et haec omnia ad Veronam pertinent. Continet etiam liber praeſtantiora, quae ornant Muſeum Taurinenſe, cujus Maffejus ipſe auctor fuit & ordinator, Vidobonenſe, quod ejus cohortationibus collectum eſt, & multa quae Romae in Capitolio praeſertim, & in Collegio Romano & alibi extant.

hunc locum perventum eſt non alienum eſſe videtur notitiam afferre immenſi pene operis, quod animo volvebat, quodque complecti debebat non modo inſcriptiones omnes, quae duorum & amplius ſaeculorum ſpatio vulgatae ubicumque fuerunt, adulterinis rejectis, & depravatis emendatis, ſed etiam quotquot ineditas per ſe & amicos colligere potuiſſet. *Quid*, ajebat ille, *Gruteri collectione celebratius atque utilius? Sed quam multa apud eum commentitia, incorrecta aut interpolata, quot repetita! Adde quod Latina cum Graecis, carmina cum iis, quae ſoluta oratione ſcripta ſunt, antiquae leges & documenta cum titulis aedificiorum, ſequiori non nunquam aevo inſculpta cum vetuſtiſſimis permiſcentur. Rurſus neceſſariae quaedam apud illum deſiderari videntur claſſes, & inutiles quandoque congeri. Deſunt etiam ex inſignioribus epigrammatis aliquot, quae ſuppoſititia perperam cenſebantur, ut Cenotaphia Piſana. Reineſius in iis, quas in medium attulit, inſcriptionibus, ſaepe aliorum fide deceptus eſt, & quaſdam etiam refecit arbitratu ſuo. Fabretti ingens & perdocta collectio, quod indicibus careat, & inſcriptiones permixtim afferat, neque in ſuas claſſes*

classes dispertitas, parum utilis iis omnibus est, quibus ceteroquin plurimo saepe usui esse posset. Eadem res vitio vertitur Sponio. Quae dum querebatur, non perinde intelligi volebat, quasi aliquid summorum virorum gloriae detractum vellet, sed ut quod factum esset, quod non factum, & quod fieri oporteret, nosceretur. Uno volumine Graecas inscriptiones omnes in sua tempora distributas complecti meditabatur, ita tamen, ut quae ejusdem generis essent, veluti quae Reges memorant, foedera inter populos, civitatum decreta, quae ad ludos & spectacula pertinent, aliaque hujusmodi conjunctim afferrentur. Ex multis inscriptionibus oratione numeris adstricta exaratis nova quaedam efflorescere debebat Anthologia, & quidquid erat illustre aut obscurum doctis exornari commentariis, & omnia in Latinum converti. Latina vero monumenta sex aut septem occupatura erant volumina. Ex iis agmen ducere debebant priscae leges atque aerea Senatus consulta, post haec sequi rescripta, decreta, judicialia, municipalia psephismata, collegiorum acta, simul collectis, quae pro-

prii cujusdam generis essent, cujusmodi hospitales tesserae sunt, honestae missiones & similia. Monumenta historica, veluti sunt Consulares Fasti, Augusti vita ex Ancyranis lapidibus, kalendaria, orationum insigniorum fragmenta, militares quoque laterculi Italicarum civitatum & Consulatuum mentione illustres, maritimae inscriptiones, eorum scilicet militum, qui praetoriis in classibus stipendia fecerant, quarum paucissimae Gruteri aevo innotescebant; omnia denique, quae ad antiquitatem quomodocumque pertinent, ne Christianis quidem exceptis inscriptionibus, distincte & ordinate, & in sua tempora & in suas classes disposita esse debebant, omnia opportunis brevibusque commentariis illustrata, eaque omnia in suos indices sic relata, ut nihil facilius esset indagatione atque inventione earum rerum, quae in tam immenso opere continerentur. Quoniam vero saepe evenire videmus, ut merces fallaces & fucosae pro veris venditentur, huic ipsi operi praeire debebat Ars Critica Lapidaria, in qua tanquam insignitae notae veritatis apparerent, & ex qua quisque per se

facile judicare poſſet, quid eſſet adulterinum, quid non. Adeo multa pollicenti, & in ſe ſuſcipienti gravis adverſaria conſtituta & parata erat incredibilis quaedam expectatio, & quamvis advigilaverit Maffejus pro rei magnitudine, haec tamen nunquam ad exitum pervenire potuit; quare ſaepe coarguebatur ab adverſariis, quod multa prolixe polliceretur, pauca extricaret. Haud mediocria tamen ſunt, quae reliquit ad Artem Criticam Lapidariam pertinentia, & haec illo tempore, quo vidit nullam eſſe vitae ſpem ſuae, dono dedit amiciſſimo viro Franciſco Seguierio. Hic eadem poſtea conceſſit poſtulationibus Sebaſtiani Donati, & aegre ex infinitis chartae plagulis conflatus eſt liber, qui Lucae prodiit anno MDCCLXV. Quatuor in partes diſtribuitur, de quibus ita quaedam libamus, ut neque hoc opus omnino praeteriiſſe, neque cum ceteris aequaſſe videamur. Longe enim a librorum dignitate diſtant adverſaria; in quae clariſſimi etiam viri omnia conſtipant, quae olim ſibi vident ad ſcribendum profutura; neque tum aut delectum habent, aut ordi-

nem servant; memoriae modo consultum volunt, ne quid sibi utilium elabatur. Et quae in Donati manus venerunt, si adversaria Maffeii dixeris, paullum a vero aberrarit judicium: ea certe sunt, quae si Auctor recensuisset, & ad formam justi operis redegisset, nae ejus reprehensores multo plura in Maffejana illa Arte Critica admirari quam carpere deberent. Nunc multa sunt, quae laudare in ea quisque possit, eruditionem nunquam e medio petitam, sed reconditam atque perraram; veterum linguarum cognitionem, etiam earum, quas Orientales vocitant; vim ingenii praeclaram ad res dissitas inter se conferendas componendasque; innumerabiles prope inscriptiones, quae in collectionibus sunt, purgatas mendis, aut suppletas, aut illustratas, nonnullas aegras & prope depositas (quod nemo ante potuerat) restitutas: denique formam & imaginem magni operis, ut in Bonarrotii aut Sanctii linearibus quibusdam picturis, quae neque perfectae ab auctoribus, neque ad magnitudines coloresque suos, neque omnino ad tabulas sunt deductae. Sed ut eo redeam, prima Artis

Criticae pars ultimam inſcriptionum ſeu ſcriptorum lapidum originem inquirit, quo in genere cum de Aegyptiorum obeliſcis & notis pauca praemiſerit, ſcripturae artem litteraſque ullas ante diluvium negat fuiſſe, ſed adulta deinde ſobole generis humani, eaque varias jam orbis terrae regiones tenente; tum denique inter Hebraeos extitiſſe aliquem, cui litterarum primordia divinique reperti initia tribuamus; morem deinde in alias gentes propagatum, quarum charaćteres vetuſtiſſimis monumentis teſtatos ita inter ſe diſpares animadvertit, ut ad unam tamen primaevae ſcripturae ſimilitudinem ſinguli referri poſſe videantur. Ita vero ſagax Maffejus in hac parte operis fuit, ut Plinium ceteroſque profanos hiſtoriarum ſcriptores ad eam Hebraeorum gloriam traxerit non invitos. Pleraque intercidiſſe, quae ad primi libri abſolutionem pertinerent, monet Donatus: ea lećtor ex Obſervationibus Litterariis reſtituere, eamque jaćturam utcumque ſupplere poterit. Alterius libri haec ſumma, hoc propoſitum eſt, ut veterum lapidum, quos in Graecorum Latinorumque voluminibus legimus, ſeriem quam-

dam contexat, & quatenus fidem iis adjungere liceat, judicium interponat. Atque ea quidem, quae vel fabulosis temporibus conscripta, vel ante bellum Peloponnesiacum exarata vulgo ferebantur, ea plerumque posteriorum temporum epigrammata esse, & ab historiae fide removenda pronuntiat. Neque enim Graecis inusitatum aut rarum fuit ementitis versiculis aut urbi, aut sepulcro conciliare cum vetustate dignitatem; & veteres quandoque in eo peccavere, ut versum exercitationis caussa a Poeta compositum in Heroas iisdem temporibus attribuerent, in quae Heroes ipsi incidissent. Agnoscit tamen ejus aetatis epigraphas non ita paucas, tum Graecas, tum etiam, quod mireris, Etruscas: etsi hanc sententiam in Observationibus Litterariis aut retractasse, aut planius explicuisse dixeris, cum huic generi antiquitatum vetustatem illam adimit, quam aetas avorum nostrorum eidem adscribebat. Sed a Peloponnesiaco bello ad postremos Augustos plurima eaque certissima utriusque linguae epigrammata, multa legum fragmenta, plebis item scita, Senatusque consulta chronologico quo-

dam ordine dispofuit, notifque identidem adornavit: quo facto non modo hiftoriam quamdam adtexuit harum fcriptionum, quae aereis lapideifve olim tabulis effent commiffae, fed etiam praeclare juvit ftudium eorum, qui effent infcriptiones praefertim Latinas factitaturi, cum tot exempla, tam varia, tot per libros difperfa unum in locum collegiffet. Jam liber III. *ftudii lapidarii hiftoriam, & recentiorum fcriptorum, qui de antiquis epigrammatis egerunt, recenfionem & catalogum complecti debebat*. Haec Donatus. At ejus partis Maffejus nullam litteram fcriptam reliquit. Poftremus ceteros utilitate & copia facile vincit, in quo & leges quasdam edicit, quibus internofcere vera a fictis poffimus, & innumerabiles prope titulos omnifque generis infcriptiones, quae in Mufeis funt, ad eas leges expendit. Initium fecit ab Graecis, quae quod raro falfae deprehenduntur, non ita Maffeii diligentiam & acumen defiderabant, uti quae fcriptae Latine funt. Itaque de fuperiore illo genere regulas tradit breviores, & certas indicat notas, fi qua infideat animo dubitatio, ad fidem adjungendam, abjungendamve: plura

autem differit de ratione fupplendarum vocum, quas vetuftas exederit, deque via emendandi vertendique in Latinum quidquid Graeca marmora aut deterius, aut obfcurius loquantur. Sed ejus praecipuum ftudium in Romanis fuit. Notaverat homo acutiffimus, dum eruditionis cauffa tot urbes, tot mufea inviferet, cupiditate nonnullorum hominum, qui fictos lapides pro veris olim vendidiffent, rem grammaticam aliquando convulfam, factam hiftoriam fabulofam, jocos ad ludibrium imperitorum feriis intermixtos; neque tamen extitiffe aliquem vere cordatum, qui tot incommodis auderet mederi, five id fatali quadam fuperiorum temporum credulitate factum, five metu quodam eorum hominum, qui tamdiu fabulis credidiffent. Sed is, qui nullos fumptus, nullas rerum afperitates penfi habuit, quae litteris effent emolumento, praefatus non pauca de ratione in eo genere judicandi, nobiliffima Italicorum mufea, quae ad eam diem infpexerat, coepit appellare nominatim, & quid in unoquoque fictum judicaffet, expromere. Multa ex marmoris aut colore aut

genere, multa ex ductu litterarum, multa ex anaglyptis, multa ex formulis aliisque indiciis, quae novitatem operis, aut veteratoris fraudem olerent, repudiavit. Neque post musea excussa libris pepercit, quos Gruterus, Sponius, Reinesius, Muratorius, alii praeterea inscriptionum Collectores antea vulgarant; quosque lapides ex visu refutandi copia non fuerat, eos ex conjectura sensuque animi saepe damnavit. Quid multa? Si omnes lapides, queis aut adimit civitatem, aut litem intendit, judicare velis temere in Latium inrepsisse, angustissimis profecto terminis tantam doctrinam circumscribes. Itaque ex iis jam annis, quibus Maffejana haec Ars legi coepit, nemo fere de Latinis inscriptionibus quidquam edidit, quin severitatem illam nimiam vocarit; nonnulli etiam doluere, earum legum promulgatione oppleri mentes juvenum superstitione, ingeniaque tardari. Sed viro clarissimo optimeque de litteris merito non una apud aequiores judices parata defensio est; quod alia juvenes sapimus, alia senes; quod multa Maffejus, quae in eum librum fervore quodam mentis conjecerat, in

Museo Veronensi repudiata jam ab se atque emendata demonstravit; quod perquam grave est ingenia hominum ex iis, quae ipsi nunquam polire, nunquam passi sunt in lucem edere, a posteris aestimari; quod illae ipsae leges, quae in invidiam vocantur, ita plerumque sunt a Maffejo propositae, *ut earum admonitu cautius judicemus*; nihil autem aut ipse, aut qui operi notas adjecit, frequentius animis inculcant quam modum: modus vero non tam arte tradi, quam habitu quodam ingenii ac prudentia servari solet. Ego quidem eos, qui haec studia colent, monitos etiam atque etiam velim, ne antea rejiciant quidquam aut probent, quam longo usu & diligentissima lapidum minime suspectorum contemplatione illud didicerint nescio quid, quod peritissimi numismatum atque omnis vetustatis aestimatores consecuti sunt, ut ex ipsa specie atque forma operis de antiquitate aut rursus de novitate probabiliter conjiciant; tum iis Maffejanas regulas sapienter adhibitas maximae utilitati fore confido ac recipio: etenim earum usu & dubitatio saepe praecidi, & certior quaedam rerum notitia parari potest.

Dum haec jamdiu a se inchoata perficere cogitabat Maffejus, maxime confidere videbatur diligentiae Seguierii, quem, ut diximus, domi habebat; & cum familiarissime quoque uteretur Josepho Torellio sui amantissimo, & omnium suorum consiliorum & sermonum participi, plura ab utroque rerum gerendarum adjumenta exigebat. His quoque adjutoribus usus est, cum onus in se suscepisset scribendarum Ephemeridum de rebus ad Italos litteratos pertinentibus, quas quod intermiserat Apostolus Zenus, e re Italiae esse putavit Maffejus aliquem extare, qui quod dignum cognitu ederetur, referret; sed non tam aliorum, quam suae gloriae servire voluit, cum saepe multus & insolens fuerit in suis scriptis praedicandis. Opus Carolo VI. Caesari dedicavit, & ad sex usque volumina, ut supra retulimus, perduxit. Disces ex hoc quid ipse praestiterit, cum Trissini opera anno MDCCXXIX. Veronae typis ederentur; quam dederit symbolam ad perficiendam editionem Veronensem operum S. Hieronymi; quantum in Cassiodorio (seu Cassiodoro, uti ejus obtrectatores volebant)

elaboraverit; quantum ſcenae & poeſi ſervierit; quantam vim Venetorum & Veronenſium documentorum collegerit; quanta cognitione librorum editorum excelleret; quam libenter in ſuis ſtudiis antiquitatis conquieſceret, ut nova conquireret, & ignorata explicaret; quantum lumen rebus Etruſcis attulerit; quibus argumentis demum (non enim ſingula commemoranda arbitror) retuderit Gorii loquacitatem, & Fontaninii arrogantiam coarguerit. Satis multa ſupra narravimus de diſputationibus cum Gorio habitis; reſtat ut de Fontaninio pauca dicamus. Cum Romae primum fuit, junxerat cum eo amicitiam Maffejus; ſed cum idem mirabiliter moroſus, anxius, iracundus & difficilis eſſet, *compoſuit epiſtolas* Maffejus ipſe, quod a Germanico cum Piſone actum narrat Tacitus, *queis amicitiam ei renuntiabat*. Homo ob hanc rem exarſit iracundia & ſtomacho, omneſque captabat occaſiones Maffejo, quam maximum poſſet, dolorem inurendi. Saepe erat irriſor ſcriptorum illius, & aliorum quoque odium in eumdem concitare ſatagebat; nam implacabiles erant illius

iracundiae, & nullo medicamento illius furens petulantia sanari posse videbatur. Diu siluit Maffejus, quod ei erat persuasum nullam esse laudem, quae ex hujusmodi concertationibus peti posset. Sed, eodem mortuo, cum judicium proferendum suscepisset de libro, quem ipse inscripserat; *Dell' Eloquenza Italiana*, tot illum erroribus foedatum probavit, ut esset hoc uno minus vitio vitiosus, quod homo multarum diversarumque rerum molitor raptim illum confecisse affirmaret. Multa erant in eo aut praeterita, aut dicta ad minuendam Maffeii famam, quae res plurimum valuit ad hujus animum magis ac magis exacerbandum. Ulciscendi igitur adversarii caussa non illa modo, quae diximus *de Italica Eloquentia* vulgavit, sed emisit etiam Latinam epistolam, qua adversus Fontaninii censuras rationem reddidit; quare ipse Cassiodorium, minime vero *Cassiodorum* scribendum censuerit. In has ipsas *Ephemerides* litteratorum Italiae idem intulit explicationem, quam fecit, vasis ex achate Orientali, quo nil magis affabre elaboratum fuisse videtur, quodque Farnesianum Museum

ornabat, de qua explicatione minime renovandam orationem arbitramur, quia satis multa de ipsa in Blanchinii vita exposuimus. Inter haec ad amplificandas domesticas laudes commentaria, quae de rebus suis scripsit Alexander Maffejus frater, typis imprimenda curavit. Porro beatos putabat, quibus Dei munere datum est aut facere scribenda, aut scribere legenda; beatissimos vero, quibus utrumque. Et quidem fuerat Bavaricarum copiarum ille supremus Ductor bello strenuus & consilii plenus, qui cum dies ac noctes cogitasset, qui posset se *tollere humo*, *victorque virûm volitare per ora*, famae & immortalitatis securus sine arrogantiae nota ea narrare se posse praelia putavit, quibus non interfuit modo, sed etiam praefuit. Sunt in iis commentariis mirabilia multa, nihil non simplex & sincerum, & si quid emendatione indiguit (non enim is multum litteris studuerat) Scipio & emendavit, & quadam etiam elegantia oblinivit. Cum fratri quod debebat persolvisset, de scribenda agri Veronensis historia cogitavit, quam physica multa ornare debebant. Nemo

enim ignorat, quantum Veronenses praesertim montes abundent piscibus in lapidem conversis, ceterisque hujusmodi rebus ad historiam naturalem pertinentibus. Mirificum se ei praebebat adjutorem, ut in multis, Seguierius, qui totam aetatem in his studiis consumpserat, quique ad confirmandum in proposito Maffejum versus illos usurpabat;

Hunc obtrectare si volet malignitas,
Imitari dum non possit, obtrectet licet.

Materiae cum satis esset operi, nescio qua de caussa consilium damnaverit suum Maffejus; quanquam & de his rebus quaedam exposuit in epistola, quae est in manibus, ad Condaminium. Sed fortasse majorem sibi obventuram laudem, majoremque gratiam ab auctore religionis Deo se initurum speravit ex theologicis studiis, quae idcirco impensius excolebat, quod gravitate utilitateque cetera vincere diceret, utque probaret adversariis suis hominem etiam laicum posse gloriose & utiliter in iis versari. *Sua cuique cum sit animi cogitatio, colorque proprius,*

non levitas mihi (haec ferme in verba scribebat ad amicum) *sed certa ratio caussam contexendi opus de usuris dedit*. Sunt qui tradunt, alienos sensus suas in chartas ipsum transtulisse, sed certe non mediocris ei tum parta gloria fuit, quod multi ejus sententiam secuti sint, & illo magistro, defendere se posse contenderint, mutuari quem posse pecuniam, & inde lucrum aliquod sperare, quin propterea divinae legis praescripta violentur. Sed ut ad libri argumentum propius accedamus, principio definivit vim vocabulorum, quae ad usuram pertinent, ut probe intelligeretur quid esset illud, de quo disputabatur, & ut quisque facile in sensum & mentem divinarum Scripturarum intrare posset. Non Latine modo & Graece, sed & Hebraice luculenter scire Maffejus tibi videbitur, qui quidem dicebat se senem Hebraicas litteras didicisse, sicque avide arripuisse, quasi diuturnam sitim explere cupiens. Post haec ea loca Scripturarum afferuntur, quae ad usuras pertinent, neque haec modo a Maffejo explicantur, sed etiam praecepta traduntur interpretandi dicta illa omnia, quae mores

res

res ſpectant, in quibus nihil contineri exiſtimare debemus, quod vitae neceſſitati, & recto reipublicae ordini ac bono adverſetur. Minime dubitat, quin cuncta illa teſtimonia referri debeant ad graves uſuras, ad anatociſmum, & ad eas, quae a pauperibus exigebantur: quod ut bono in lumine collocaret, neceſſe ei fuit mores hac in re veterum Romanorum, Graecorum, atque Hebraeorum declarare. Non aliter interpretatur ſacrorum Conciliorum decreta, ex quibus, ut & ex SS. Patrum auctoritate ac teſtimoniis, magnum ſententiae ſuae ſe allaturum pondus confidebat. Poſtremo hoc loco Caſuiſtarum ſententias in medium affert, gradum inde facturus ad ea argumenta, quae a ratione pendent, non tam ſua proponens, quam contraria refellens, ex quibus conjicies fuiſſe Maffejum peracutum ad excogitandum quid in aequo verum aut eſſet aut non eſſet, & magnas ei gratias pleroſque habuiſſe, quod patrocinium arripuerit aequitatis utilitatiſque publicae, cum juſtam eſſe exactionem uſurarum defenderit, ſi modicae ſint, & ab iis ſolvantur, quibus ſunt fortunae & bona.

Id enim si minime concederetur, actum fore de publico commercio ii affirmabant. Nunquam sibi magis placuisse visus est Maffejus, quam dum hunc librum vulgavit, qui commendatur stili elegantia, copia doctrinae & nomine ipso S. Pontificis Benedicti XIV., cui ad conciliandam eidem auctoritatem illum ipsum nuncupavit. Sed, quod mireris, Pontifex ipse postquam plausisse visus est Maffeii industriae, ea pronuntiavit, quae illa praecepta, quae probabant non Maffejus modo ipse, sed & alii tum veteres tum recentissimi Scriptores, in quibus eminebat Nicolaus Broedersenius, funditus evertunt, sancte affirmans, qui ex mutuo aliquid exigunt, ab iis homines laedi, & leges ac jura divina labefactari (1). Doluit quidem Maffejus

(1) In lib. X. cap. IV. §. X. *De Synodo Dioecesana* haec habet. Verum quoniam tot doctorum auctoritate & argumentis minime perterriti praedictam exoticam opinionem nonnulli iterum refricare non dubitarunt, propterea nos ad Petri Cathedram evecti, ne Catholicae doctrinae puritas, cujus depositum nobis est a Christo concreditum, hac erroris labe foedaretur, datis ad Italiae Episcopos encyclicis litteris sub die 1. Novembris an. MDCCXLV. haec inter

ob hanc rem vehementissime; nam si labi, errare, nescire & decipi in quacumque re & malum & turpe dicimus, hoc magis etiam affirmare debemus in eo, quod pertinet ad morum scientiam. Ne tamen putes nullos nunc extare theologos, qui minime as-

K 2

cetera declaravimus: primo omne lucrum ex mutuo, ratione mutui usurarium & illicitum esse: secundo ad usurae labem purgandam nullum arcessiri posse subsidium, vel ex eo, quod id lucrum non excessivum & nimium, sed moderatum, non magnum, sed exiguum sit, vel ex eo quod is, a quo id lucrum solius causa mutui deposcitur, non pauper, sed dives existat, nec datam sibi mutuo summam relicturus otiosam, sed ad fortunas suas amplificandas, vel novis coemendis praediis, vel quaestuosis agitandis negotiis utilissime sit impensurus: tertio quanquam una cum mutui contractu possint quandoque alii tituli, ut ajunt, forte concurrere, ipsi mutuo extrinseci, e quibus justa oriatur caussa, aliquid ultra sortem ex mutuo debitam exigendi, attamen falso & temere affirmare diximus, ejusmodi titulos semper reperiri & ubique praesto esse, ita ut illorum ratione, quotiescumque pecunia, frumentum, aliudve id generis, alteri cuicumque creditur, toties semper liceat auctarium moderatum ultra sortem integram salvamque recipere. Alia praeterea ediximus, atque in contractibus servanda commendavimus... ne usurae macula inficiantur.

ſentiantur Maffeii ſententiae, qui velis, ut ita dicam, remiſque contendant minime illam adverſari aeternae legi, quae dux vitae & magiſtra officiorum eſſe debet. Quod quidem ſolari poterat hominem, qui omnia minora fama putabat, & qui tanta apud pleroſque erat in opinione doctrinae, ut ſaepiſſime de moralibus quaeſtionibus conſuleretur. Haec enim ſtudia praeſertim oblectabant ejus ſenectutem, quanquam & gauderet interdum poeſi, phyſica, & quod mireris, aſtronomia, cum ſpeculam ſuis in aedibus exaedificaſſet. Cogebatur etiam ſaepe redire ad antiquitatem, ut conſulentibus reſponderet; & quae de feſtis veterum, de obeliſcis, de Quiriniano quodam dyptico,.& de caminis (diſputabatur enim, utrum veteribus fuerint in uſu) exaravit, non mediocri in pretio habentur. Atque haec quidem ſtudia ſunt doctrinae, quae quidem prudentibus & bene inſtitutis pariter cum aetate creſcunt, ut honeſtum illud Solonis ſit, quod ajebat verſiculo quodam, ſeneſcere ſe multa in dies addiſcentem. Sed quam amabat etiam oblectamenta rerum ruſticarum! Quam libenter &

jucunde cum amicis suis ruri commorabatur! Poterat ne tantus animus, qui semper viguit in eo, non jucundam efficere senectutem? Quia vero nihil tam delectat senes, quam honorari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli, hac voluptate licebat frui Maffejo, de quo consensisse videbantur Veronenses omnes, populi primarium esse virum. Non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat ejus auctoritas; & cum omnes in illo honorando certarent, ne hujus singularis studii memoria moreretur, illi viventi celeberrimo in loco statua marmorea posita fuit. Cum a juventute maxime diligeretur & coleretur (non enim erat, ut sunt plerumque senes, morosus & durus) mirum quot excitaret ad praeclara studia colenda, & ad magnos pro litterarum & patriae gloria excipiendos labores. Ut vero omnibus probaret, ne seni quidem licere languidum & inertem esse, eique semper agendum aliquid quale cujusque studium in superiore vita fuit, librum de Arte magica scribendum suscepit. Antea quidem opusculum ediderat cum hac inscriptione: *L' Arte ma-*

magica dileguata, cui occasionem dedit Hieronymi Tartarotti liber de sagis, in quo quamvis plures aniles errores superstitionesque funditus everterit, magicae tamen arti plurimum is concedere videbatur. Hoc sapientis hominis minime putavit Maffejus, quare ad sanandos insitos mentibus vel prudentiorum errores opusculum, quod memoravimus, in vulgus emisit. Plures calamum sumpserunt ad confutanda dicta Maffeii, quare hic & veritati & gloriae suae se servire arbitratus est, si argumenta, quae anguste referserat, dilatasset, & majori rationum testimoniorumque copia confirmasset. Magorum sacra, somniorum interpretes, illos omnes, qui infernas umbras carminibus se elicere, nubila pellere, nubila tempestatesque inducere, suoque pene arbitratu naturalia omnia miscere & gubernare, futura praedicere, & multa hujusmodi prodigia Daemonis ope se edere gloriantur, auctore Maffejo, non contemnendos solum, sed etiam irridendos judicaveris. Quas ineptias dum convellere studet Maffejus (omnis enim superstitio imbecilli animi atque anilis est) mirari se ait affirma-

tum a graviſſimis theologis, eſſe vere magicam artem, & eum, qui in ſacrorum librorum & SS. Patrum lectione fuerit verſatus, non conjuncturum profecto cum Aegyptiorum dementia & poetarum erroribus omnium portenta magorum. Nihil ad hoc genus pertinet, quod non diligentiſſime conquiſierit Maffejus, & cum omni eruditionis copia opus ſuum (1) ornaſſet, de adverſariorum ſuorum aut imperitia, aut levitate viſus eſt triumphaſſe. Theologum praeſertim agit cum exponit SS. Patrum ſententias, ut probet vim ferme omnem & poteſtatem Daemonum Chriſti morte extinctam fuiſſe, & quae ex ſacris libris affert, declarant quidem acumen interpretis. Ex quibus omnibus confici poſſe videtur merito, a ſapientioribus veterum deriſos fuiſſe magos, nec minus a nobis, ſi ſapimus, deridendos.

(1) Editum fuit Veronae an. MDCCLIV. cum hoc titulo: *Arte magica annichilata lib. III.* In extremo libro haec auctor adnotavit. *Terminata a gloria di Dio il primo Giugno 1754., nel qual giorno l' Autore entra la Dio grazia felicemente nell' ottanteſimo anno dell' età ſua.*

Non enim sunt ii aut scientia aut arte divini,
Sed superstitiosi vates impudentesque harioli,
Aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat (1).

Extremo in libro scripta sua & vel poetica & historica defendere debuit Maffejus a reprehensionibus Tartarotti, qui more inimicorum non suae modo defensor sententiae, & alienae oppugnator, sed injuriosus & contumeliosus in eos esse voluit, qui dictis suis minime subscripsissent. Praeter quam quod fuit quaedam fortuna fatalis Maffejo, ut ubique fere adversarios & obtrectatores laudum suarum inveniret (2), cum quibus omnibus si luctari voluisset, aliud in tota vita egisset nihil. Sed Enniana illa verba usurpans lepide ajebat: malo ego illos contemnendo *sapientipotens*, quam ulciscendo *bellipotens* videri. Poterat etiam se ipsum solari laudis

(1) Ennius apud Ciceronem lib. de Divinat.

(2) Vid. quae in vita Petri Jacobi Martellii narravimus de controversiis, quas hic habuit cum Maffejo: Tom. V. p. 287.

conſcientia, iiſque opponere inſignes & effuſos ſuorum meritorum praedicatores, cujus partis principes Jeſuitae numerabantur. Quanti illa quoque facienda magnis Principibus Lud. XV., Carolo VI. Caeſari, Regi Sardiniae, cui erat a cubiculis, Bavariae Electori, a quo inter *Clavis auratae Equites* fuerat adſcitus, Benedicto XIV. Pontifici Maximo, & Veneto Senatui non placuiſſe ſolum, ſed maximis de rebus, quae ad litteras pertinebant, ab eorum pleriſque conſultum fuiſſe! Quot inſignes doctrina viri ſcripta ſua illi dedicarunt! Quis illo magis floruit amicitiis & potentium & gratioſorum ceterorumque, quos aut nobilitas, aut ingenium commendabat? Ratio ipſa monebat amicitias comparare, comitas, facilitas & opinio virtutis conciliatrices erant benevolentiae, partiſque amicis ſic fruebatur, ut in iis oblectamenta & ſolatia vitae facile reperiret. Nihil tulit gravius, quam ſibi aliquando alienati animi ſigna dediſſe Apoſtolum Zenum, nihilque non egit, quod ad illius recuperandam gratiam conduceret. Eamdem ob cauſſam viſus eſt iraſci iis, qui Antonii

Mariae Salvinii laudibus se minus favere dictitabant, eaque propter omnes captabat occasiones de illo honorifice loquendi, & postquam in publicum emisit Catullianam Elegiam ex Callimacho de Berenices coma ab eodem elegantissime in Graecum conversam, idem se facturum spopondit, si potuisset esse possessor hujusmodi deliciarum. Quamvis accusaretur, multa Jesuitarum opinione ponderare, & gratiae aut odio illorum solere subscribere, si ea tamen excipias quae *de Historia Theologica* exaravit, quaeque veritatis amorem ab se obtinuisse sancte affirmabat, ceteris in scriptis illius nulla indicia hujusmodi studii apparere mihi videntur. In colendis amicitiis exempla egregia dedit liberalitatis, pene ut coegerit fortunam criminis puduisse sui, quod ei amplum patrimonium ad multorum gratiam sibi demerendam minime concesserit. Valebat industria in agendo, celeritate in conficiendo, consilio in providendo; ne vero succumberet labori, & ut ad cogitandum melior sibi mens rediret, pomeridiana tempora familiaribus sermonibus libenter concedebat. Con-

currebant omnes ad ejus domum, in qua nihil erat nisi religiosum & castum, & ipsa domini religio omnino singularis, & par humanitas vel asperiores natura homines non invitabant modo, sed etiam alliciebant. Cum nancisceretur homines loquendi elegantia pollentes, mirifice iis delectabatur, quod ipse esset elegantiarum omnium studiosissimus. Ne tamen existimes velim aurea semper illum fudisse verba. Ejus enim scripta Latina raro sermonem purum conservant ab omni vitio remotum: Italica vero, quamvis hominem in scribendo exercitatum, urbanum, elegantem declarent, habent tamen interdum quosdam dicendi modos, qui semper non implent aures meas, & quos humiles & abjectos facile dixeris. His maculis, meo judicio, ne ipsa Merope quidem caret, & nimium fortasse Comoediae ejus abundant. Numismata, quae summa cura collegerat, amicis distribuit: manuscripta Graeca, Latina atque Italica Collegio Canonicorum Veronensi donavit; & alia aliis legavit. Quare illius supremas tabulas tanquam insigne testimonium ejusdem pietatis in Deum, ca-

ritatis in ſanguine conjunctos, & bonitatis liberalitatisque in amicos omnes, facile praedicaveris. Ex aſthemate, quod ſenſim coaluerat, cum laboraret, nec jam videret ſibi diutius vivendum, divinis rebus unice operam dedit. Tum vero intellectum quantum univerſae civitati carus eſſet, cum preces publicae indictae fuiſſent, & ſacrificia pro ejus ſalute magna cum cerimonia peracta. Cum vero ex hac vita deceſſiſſet prid. id. Feb. anno MDCCLV. exequiis, pompa, laudatione ejus memoria celebrata fuit, perinde ac ſi lumen, decus & ornamentum civitatis extinctum eſſet. Sepultus eſt in Aede S. Mariae, cui ab Scalis nomen eſt; & quo perpetuo verſarentur ante oculos Veronenſium tanti viri imago & exemplum, ſtatua eidem publica pecunia in foro poſita fuit.

INDEX OPERUM

Qualis ab Editore Artis Criticae Lapidariae editus est. Secuti enim hunc sumus, quod nulli diligentiae in eodem Indice conficiendo is pepercisse videatur.

PEr la nascita del Principe di Piemonte Genetliaco. Romae 1699. 12. Infra dies octo bis recusum cum *Lud. Anselmi Gualterii* adnotationibus 12. Iterum Venetiis in tertia *Meropis* editione apud *Jac. Thomasinis* dein ibidem *con Rime e Prose* ejusdem Auctoris 1719. 4. & demum Veronae *nella Raccolta delle Poesie*. De eodem Vid. *Cinnellum Biblioteca Volante*. T. III. p. 232. *Quadrium* Vol. II. p. 253. Diar. Liter. Ital. Tom. XX. pag. 465.

Il Sansone Oratorio per Musica, Florentiae 1699. 12. Extat etiam in libro vulgo *delle Poesie e Prose* ejusdem Auct. Veronae 1719. & in II. Vol. *delle Poesie*, Veronae 1752.

Conclusioni d' Amore, Veronae 1702. 12. Iterum Venetiis *tra le Prose* 1719. 4. Gallica etiam fuerunt versae, & editae Bruxellis, vel potius Parisiis 1755. in libro, cui titulus: *Melange des maximes, des reflexions, & des caracteres par M. D... D... licentie en droit* 8. in quo e regione textus Italicus.

La prima radunanza della Colonia Arcadica Veronese, Cerviae 1705. 4.

Giudizio sopra le Poesie Liriche di Carlo Maria Mag-

gi in Epiſtola ad Comit. Ant. Garzadoro . Venetiis 1706. 8.

Della Scienza chiamata Cavalleresca , Romae 1720. 4. Venetiis 1711. cum adprobatione Academiae vulgo *della Crusca* , & peramplo Indice, Neapoli 1718. cum praefatione & adnotationibus Sebaſt. Pauli Congregationis Matris Dei . Panormi 1720. & alibi .

Prefazione del Primo Tomo del Giornale de' Letterati d' Italia . Venetiis 1710.

Succinta notizia de' MSS. che ſi conſervano nella Real Libreria di Torino con alcuni anedoti da eſſa tratti. *Lettera al Sig. Apoſtolo Zeno* ſub die 6. Junii 1711. in Diar. Liter. Ital. T. VI. edit. eodem anno .

De Fabula Equeſtris Ordinis Conſtantiniani , Pariſiis (Tiguri nomine) 1712. 4. Iſtiuſmodi editio concredita fuit Cl. Montfauconio .

Lettera al Valiſnieri ſopra i fulmini ſub die 10. Septembris 1713. Recuſa inter Proſas Auct. cum aliis epiſtolis 1747. Gallice verſa in Bibliotheca Italica T. IV. p. 193. ubi falſo dicitur ſcripta an. 1722.

Merope Tragedia Venetiis 1714. 8. Typis Jacobi Thomaſini .

Epiſtola ad Cl. Bacchinium de nonnullis fragmentis ſub nomine S. Irenaei in Bibliotheca Regia Taurinenſi adſervatis , & a Pfaffio evulgatis , edita in Vol. XVI. Diar. Liter. Ital. p. 245. cuſo 1714. Altera Epiſtola de eodem argumento ad *Bacchinium* extat inter opuſcula ad calcem Hiſt. Theolog. p. 10.

Epiſtola III. *ſopra i frammenti Greci dati in luce nel Tomo XVI. del Giornale* recuſis apud Batavos ſub nomine *S. Irenaei* . Vid. cit. Diar. T. XXVI. p. 53.

iterum edit. Inter *Profas*, & ad calcem Hist. Theolog. p. 15. fub die 3. Aprilis 1719. Altera Epiftola ad Cl. *Bacchinium* de iisdem Fragmentis edita inter opufcula ad finem Hift. Theol.

Rime e Profe del Sig. Marchefe Scipione Maffei parte raccolte da varj libri, e parte non più ftampate aggiunto anche un faggio di Poefie Latine dell'ifteffo Autore, Venetiis 1719. 4. Epiftolam (quae in hac collectione eft de *Prifcis Veronae Epifcopis*) habet etiam in *Italia Sacra* Ughelli ex edit. Coleti. *La lezione fopra il vario gufto de' Poeti Italiani* recufa eft in opere Biffi Soc. Jefu in libro, qui infcribitur : *Introduzione alla volgar Poefia*, Lucae 1755. & in Gallicam linguam verfa, adnotationibus aucta in Bibliot. Italica T. I. p. 223. & Tom. II. p. 276. in qua reperies etiam quidquid Maffejus elucubravit in cit. Diar. Liter. Ital., fi excipias ejufdem Auctoris experimenta *fpeculo uftorio* facta, & compendium operis Bacchinii de *Ecclefiafticae Hierarchiae originibus*, & alia etiam. Vid. Pindemont. *Rifpofta &c.*

Dell' antica condizione di Verona ricerca iftorica Venetiis 1719. 8. (Vid. Diar. Lit. Ital. T. XXXIII. P. II. p. 524.) D. Abb. Sambuca iftiufmodi opus recufit in libro, qui infcribitur : *Raccolta delle cofe fpettanti a Cenomani*. Brixiae 1750.

Traduttori Italiani, o fia notizia de' volgarizzamenti di antichi Scrittori Latini e Greci, che fono in luce, aggiunto il volgarizzamento di alcune infigni Ifcrizioni Greche, e la notizia del nuovo Mufeo d' Infcrizioni, Veronae *col paragone fra le Ifcrizioni e le medaglie*, *Venetiis* 1720. 8.

Epistola di S. Gio. Grisostomo a Cesario rappresentata come sta nel Codice Fiorentino, Florentiae 1721. 8. eodem anno bis edita fuit ibidem, iterum recusa in Historia Diplomatica, & inter Opuscula ad calcem Hist. Theolog.

Cassiodorii Complexiones in Epistolas, & Acta Apostolorum, Apocalypsim e vetustissimis Canonicorum Veronensium membranis, nunc primum erutae, Florentiae 1721. 8. Samuel Candlerus eodem anno recusit Londini, & anno 1723. tertia editio Roterodami: ab Auctore recusae sunt etiam in fin. Hist. Theologicae.

Teatro Italiano Vol. I. II. *o sia scelta di dodici Tragedie per uso della scena, premessa un' Istoria del Teatro e difesa di esso*. Veronae 1723. Vol. II. 8. *Del Teatro Italiano*. Vol. III. Veronae 1725. Idem opus recusum Veronae 1728. iterum Venetiis.

Literarum Graecarum potestas & affectiones. Veronae 1726. 8.

Istoria diplomatica, che serve d' introduzione all' Arte Critica in tal materia, con raccolta di documenti non ancora divulgati, che rimangono in papiro Egizio, con ragionamento sopra gl' Itali primitivi, per appendice l' Epistola a Cesario, *Atti de' SS. Fermo e Rustico, e vita di Zenone*, *Mantuae* 1727. 4. Circa hujus anni finem, & insequentis initium iterum Cassiodorii editionem molitus est. De qua nonnullas elucubrationes prooemiales habes in historia Theologica: idest disputationem, quae inscribitur *Cassiodorii Complexiones Catholicis dogmatibus egregie concinere*: Alteram, cui titulus, *de Romanorum nominibus, qua de iis, quae in Cassiodorianae editionis fronte immutanda*

sunt, *ratio redditur*, *& nobile argumentum fuse*, *late-que illustratur*, *cum docta praefatione de Cassiodorii Commentario in Psalmos*: (Osservazioni Letterarie T. III.)

Supplementum Acacianum monumenta nunquam edita continens. *Venetiis* 1728. 8. Eodem anno recusum in V. Vol. Collectionis Conciliorum edit. Coleti: iterum inter opuscula ad calcem Historiae Theologicae, & illustratum a Cl. P. de Rubeis in Dissertatione de una sententia Damnationis in Acacium, Venetiis 1729.

Commedia delle Cerimonie, Bononiae 1728. 8. iterum Venetiis eodem anno in 8.; recusa etiam in Theatro ejusdem Auctoris, Veronae 1730. Dein ibidem Typis Petri Antonii Berno 1732. & anno 1752. *fra le Poesie T. II.*

Degli Anfiteatri, Veronae 1728. 8. iterum in opere qui inscribitur. *Verona Illustrata*.

Teatro del March. Maffei, *cioè la Merope*, *le Cerimonie*, *e la Fida Ninfa*. Veronae 1730. 8.

Lettera sopra il caso di Cesena. Veronae 1731. 8. iterum *tra le lettere de' Fulmini* 1747.

Verona Illustrata 1732. in fol. T. II. & in 8. T. IV.

Prospectus (a nostro Auctore Italice scriptus) *universalis Collectionis Latinarum veterum*, *ac Graecarum Ethicarum*, *& Christianarum Inscriptionum*, *quem nova Veronensis Societas totius Europae doctis*, *reique antiquariae studiosis hominibus exhibet ac proponit*: Italice ab nostro Auct. scriptus, hunc Becellus recusit 1746. Veronae in fine *Siglarum Grae-*

carum p. 121. Gallice versum habes in Bibl. Ital. T. XV. art. IV. p. 84.

Scipionis Maffeii Marchionis Epistola, in qua tres eximiae, ac nunquam antea vulgatae Inscriptiones exhibentur, atque illustrantur, Veronae Typis Jacobi Vallarsii 1733. in 4. Iterum edita in Galliae Antiquitatibus, & in Biblioth. Ital. T. XIV. p. 212. & in Museo Veronensi p. 322.

Galliae Antiquitates Parisiis 1733. 4. & Veronae 1734 quibus accedunt duae aliae Epistolae.

La religion de' Gentili nel morire. Parisiis 1736. 4. Extat in I. Vol. *Osservazioni Letterarie*.

Eodem anno 1736. edidit *Londini Traduzione del primo libro dell' Iliade* 8; recusa in I. vol. *delle Osservazioni Letterarie*, & in opere, cui titulus; *Traduzioni Poetiche*.

Memorie del General Maffei, Veronae 1737. 12. Ex Italico Gallice redditae, & editae Hagae Comitum Typis Joh. Neaulme.

Osservazioni Letterarie, che possono servir di continuazione al Giornale de' Letterati d' Italia, Veronae 1737. 12. T. I.

Osservazioni Letterarie Tom. II. & T. III. Veronae 1738. 12.

Osservazioni Letterarie, T. IV. Veronae 1739. 12. T. V. ibid.

Osservazioni Letterarie, T. VI. Veronae 1740. 12.

Dissertazione sopra le parole Nama Sebesio. Romae 1741. in III. Vol. *Dissertationum Academiae Cortonensis*.

Istoria Teologica delle dottrine e delle opinioni corse

ne' cinque primi secoli della Chiesa in proposito della Divina Grazia, del libero arbitrio e della Predestinazione, Tridenti 1742. fol.

Accesserunt huic Historiae varia ejusdem Auctoris opuscula Ecclesiastica partim edita, partim inedita, nimirum:

Succinta notizia de' MSS. nella Real libreria di Torino.

Esame di alcuni frammenti Greci usciti dalla medesima, e nuovamente venuti in luce col nome di S. Ireneo. Per occasione di essi prove irrefragabili della Dottrina Cattolica in proposito dell' Eucarestia.

Nell' istesso argomento lettera II. e III.

L' Epistola a Cesario rappresentata come sta nel Codice Fiorentino, e illustrata con alcune considerazioni, che affatto distruggono quanto si è scritto dagli Eterodossi in proposito di esso.

Come da' MSS. antichissimi del Capitolo di Verona si può sicuramente raccogliere, che il carattere chiamato Gotico e Longobardo altro non è che il corsivo antico de' Romani, e molti saggj de' loro caratteri.

Bibliothecae Veronensis MS. Pars prior Capitularium Codicum notitiam complectens. Codices Biblici, & Hieronymiani . . . Codices, in quibus Concilia & Canones continentur. *Codices*, monumenta nondum edita continentes. *Codices* varii . . . Codices liturgici . . . Acta quaedam vetera ex Veronensi Tabulario Capitulario.

Cassiodorii complexones in Epistolas, & Acta Apostolorum, & Apocalypsin e vetustissimis Canonicorum Veronensium membranis nunc primum erutae,

& Praefationibus, atque adnotationibus illustratae :

Cassiodorii Complexiones Catholicis dogmatibus egregie concinere adversus Cl. V. Samuelem Chandlerum.

De nova Cassiodorii editione adornanda.

De Romanorum nominibus Dissertatio, qua de iis, quae in Cassiodorianae editionis fronte immutanda sunt, ratio redditur, & nobile argumentum fuse lateque illustratur.

De Cassiodorii Commentario in Psalmos.

In Veronensem S. Hilarii editionem Praefatio

Felicis III. Epistola, qua percelebris, sed involuta *Acacii* caussa in optimo tandem lumine collocatur, cum praefat. & adnotationibus.

Felicis III. *& Gelasii Epistolae duae.*

De Priscis Veronae Episcopis.

De' Versi Ritmici, e dell' origine loro per occasione de' due ritmi nell' antecedenti operette riferiti.

Frammento insigne di Storia Ecclesiastica del IV. secolo con documenti originali. Eamdem Historiam Theologicam ex Italico Latine reddidit Cl. Frid. Reiffembergius Soc. Jesu, Francofurti ad Moenum, & Moguntiae apud Franc. Varrentrapp. 1756. in fol. in qua edidit omnes apologias pro ipsa Historia, & rejecit omnia opuscula, quae ad Gratiae disputationem non pertinent.

De Haeresi Semipelagiana, Roboreti 1743. 12. iterum edita inter opuscula Calogeriana T. XXIX. & in Latina versione dictae Historiae Theologicae extat alia editio.

Dell' impiego del denaro. Veronae 1744. 4. iterum

una cum Epiſtola ad Summum Pontificem, & Encyclica Benedicti XIV. Romae 1746. & Baſſani 1756. 4.

Primo abozzo di Storia Univerſale, *Verona* 1745. 12. & Venetiis in Collectione Calogeriana T. XXXII.

Graecorum ſiglae lapidariae collectae, atque explicatae. Veronae 1746. 8.

Traduzioni Poetiche, *o ſia tentativi per ben tradurre in verſo eſemplificati col volgarizzamento del primo libro dell' Iliade* (fatto dal *Maffei*) *del primo dell' Eneide* (fatto dal Sig. *Giuſeppe Torelli*, cujus eſt eruditiſſima Praefatio) *e di alcuni Cantici della Scrittura*, *e d' un Salmo* (dell' iſteſſo Maffei). Veronae ex Typografia Seminarii 1746. 8.

Della formazione de' fulmini e degl' inſetti rigenerantiſi e de' peſci impietriti e dell' elettricità, Veronae 1747. 4.

Il Raquet Commedia. Veronae & Venetiis, Typis Coleti 1747. 8.

Tre Lettere, *I. ſopra il Tomo I. di Dione*, *II. ſopra le nuove ſcoperte d' Ercolano*, *III. ſopra il principio dell' Iſcrizione Piacentina*, Veronae 1748.

Lettera ſopra le feſte dei Gentili. Piſauri 1748. 4.

Arte Magica dileguata. Veronae, 1749. 5. Iſtiuſmodi opuſculum Gallice verſum, & recuſum eſt una cum Diſſertatione P. Calmet.

Muſeum Veronenſe, *cui Taurinenſe* adjungitur, & *Vindobonenſe*, Veronae 1749. fol. cum fig.

I primi Canti dell' Iliade tradotti in verſi Italiani, Veronae 1749. 8.

Arte magica diſtrutta ſotto nome di Antonio Flori, Tridenti 1750. 4.

Iscrizione Greca esaminata, Veronae 1750. 4.

Risposta all' Anonimo impugnatore dell' Istoria Teologica, Veronae 1750. 12.

Replica all' Anonimo, Veronae 1750. 4.

Conferma delle Risposte date all' Anonimo, Veronae 1751. 4.

Lettera sull' obelisco scoperto in Roma in Commentario Cl. Bandinii de Obelisco &c. Romae 1750. & in Collectione Calogeriana T. XLV.

Lettera sopra il Rinoceronte, Venetiis 1751. in cit. Collectione Calogeriana T. XLV.

Leonis Sapientis Homilia, Patavii 1751. 8.

Giansenismo nuovo dimostrato nelle conseguenze il medesimo, o anche peggiore del Vecchio. Venetiis 1752. 4.

Dei Camini degli Antichi Differtatio in Collectione Calogeriana T. XLVII. edit. Venetiis & in Vol. II. *delle Poesie*, Veronae 1752. Typis Antonii Andreoni 8.

De Teatri antichi e moderni, Veronae 1753. 4.

Arte magica annichilata, libri tre con un' appendice, Veronae 1754. 4.

Dittico Quiriniano, Veronae 1754. 4.

Lettere del Maffei: I. in II. Vol. Operum Gregorii Majansi, edit. Matriti 1735. II. in libro, cui titulus: *Observationes nonnullae cum litteris variorum ad ea, quae scripta sunt de Ab. Hyacintho ex Comitibus de Vinciolis* pag. 148. III. in libro Comitis Rainaldi Carli, cui titulus: *Degli Argonauti* p. 138. IV. & in opere, quod inscribitur: *Raccolta di scritture concernenti la diminuzione delle Feste* edit. a Cl. Muratorio Lucae 1748. V. in Desiderati Pindemontis *Risposta universale all' opposizioni fatte all' opere del Sig.*

Marchese Maffei edit. Veronae 1754. p. 99. feqq. VI. & in libro demum cui titulus: *Memorie Istorico-Critiche intorno all' antico stato de' Cenomani.*

Opera Maffejo adscripta.

Una Traduzione di certa Relazione di Parnasso, Abb. Artigny. Est D. Rolli.

Nonnullae elucubrationes editae Parisiis a quodam Scriptore Ephemeridum rerum gestarum vulgo *Foglietante* Maffeii nomine.

Editio operum S. Paulini, Veronae 1736. eidem Maffejo attribuitur ab Advocat.

Aliorum Opera, quibus Maffejus suam symbolam contulit.

Nella Raccolta di tutte le opere di Gio. *Giorgio Trissino*. Veronae 1729.

Vid. ejusdem *Trissini* vitam elucubratam a D. *Castello* & Art. VI. Vol. II. *Osservazioni Letterarie* p.88.

In nova Editione Operum S. Hilarii Episcopi; Veronae 1730. vid. Opuscula in fin. *Hist. Theologicae.*

In eximia Editione Operum S. Hieronymi, *Dominici Vallarsii* cura prodiit Veronae primum 1734.

In Editione S. Zenonis cura *Fratrum Ballerinorum* Veronae 1739. Confer. Praefat. p. 5.

Opera promissa & imperfecta relicta.

Ars Critica Lapidaria vid. *Osservazioni Lett.* Tom. I. p. 243. T. IV. p 336. T. VI. p. 425. Becellum in *Siglis Graec.* p. 117.

Raccolta universal d' Iscrizioni (*Osservazioni letterarie* Tom. I. p. 243.)

Siglae Latinae in Museo Veronensi premissae.

De usu & praestantia Inscriptionum antiquarum. Becelli l. c. p. 118.

Antichità figurata. Becelli l. c.

Monumenti Etruschi. Becelli l. cit.

Bibliotheca MS. Veronensis (*Osservazioni Letterarie* T. I. p. 57. T. VI. p. 409.)

Della poesia degli Ebrei. Torelli *prefazione alla versione d' alcune poesie della Sacra Scrittura* p. 153.

Una nuova Edizione dell' Opera del Pastrengo de originibus rerum, o *piuttosto* de Viris Illustribus, *Ver. Illustr.* Part. II. ubi de *Gulielmo Pastrengo*.

A N G E L U S F A B R O N I U S

G A S P A R O M O L L O

E

L U S C I A N I D U C I B U S

S. P. D.

Nescio quo fato in ea nunc devenimus tempora, quibus omnes tacito quodam sensu sine ulla arte ac ratione, quae sint in artibus ac rationibus, recta ac prava dijudicare se posse putant; & quamvis verum sit, plus sine doctrina prudentiam, quam sine prudentia valere doctrinam, verissimum tamen illud etiam puto; quemadmodum de pictore, sculptore, fictore nisi artificem, sic de alienis scriptis nisi eum, qui artificiose scribit, posse recte judicare. Hinc *sit, ut plerique saepe damnent, quod non intelligunt, nec parcant ipsis summis viris, qui ad decus & gloriam Litteratorum reipublicae nati videntur. Ut olim Homerus, nunc vel ab iis, qui sapere putantur, redarguitur Dantes, nec in*

telligunt infelicissimi Censores in dirigendis hujusmodi judiciis naturam, fabulam, materiem, σκοπον poematis, nec non mores, ingenium, religionem, dogmata saeculi, in quo vixit poeta, omnemque demum statum reipublicae spectandum, & in perscrutandis omnibus operis partibus pene ad scribendi sollicitudinem, ut monebat Quintilianus, descendendum. Qui magna exemplaria omnium saeculorum, omniumque hominum adprobatione & consensu laudata reprehendere audet ob quaedam vitia, & si vis etiam errata (nam quandoque bonus, ut ajebat ille, dormitat Homerus) minime audiendi sunt, & tanquam homines, qui cor non habent, neque pulchritudinum adspectu moventur, & qui cum sint ipsi vitiosissimi, nil nisi maculas & naevos vident, contemnendi. Sane paucorum est artem criticam exercere, quod munus non tam artis, quam naturae existimandum est. Eloquentem enim philosophum nullus recte judicabit, nisi sensum habeat humanitatis & virtutis, ac nullus de optimo genere orationis & poesis ex vero pronuntiabit, nisi iidem motus cientur in illo, qui his scriptis caussam dederunt, quibusque velut igne quodam tum scriptoris tum auditoris animus de-

bet incendi. Ipsa ars judicandi ex natura effi- cta videtur, cum ipsam tantummodo consuluerit, & praecepta, quae olim, hac consultrice, condidit, & dispersa collegit, quamvis sancta putentur, facile violari patietur, si suadebit utilitas, quam, relictis magistrorum auctoritatibus, in primis se- quendam esse monebat meo quidem judicio mo- nitorum omnium sapientissimus Quintilianus. Si magnus ut Sophocles & Cornellius (doleo vche- menter tragicos poetas deesse Italiae, qui Gre- cis possint aequari) admirationem commovebis, si ut Euripides & Racinius, mollis & tener rigi- diorum animos afficies, si ut Homerus, Dantes & Areostus, res sic pingas, ut ante oculos positae videantur, neque paucis offendar maculis, neque inquisitor nimium severus exigam scripta tua ad omnes leges & praecepta Aristotelis; & extor- quebis a delicatioribus, ut fateantur minime prae- cidendam quamdam libertatem, immo licentiam iis, qui magna tentare & volunt & possunt. Profecto neque Homerus, neque Dantes, neque Cornellius e Gallis, neque Sakspearius e Britan- nis, ut de ceteris sileam, adeo admirandi exti- tissent, si nostris vixissent temporibus; quibus cri-

dicii fundamentum esse debeat litterarum & veritatis amor, mirari debemus Censoris munus eos plerumque sibi assumere, qui partium studio ducuntur, & qui quidquid habent vocis & linguae, in turpissimum calumniae quaestum conferre non dubitant. Neque illud magis admiror semidoctos homines tantum sibi in hoc genere tribuere, quantum vel doctissimi minime auderent, cum nihil difficilius sit in omni re videre, quid sit pulchrum, quid turpe, quid utile, quid non. Id ex eo praesertim intelligi potest, quod plurima effluxerunt saecula, antequam homines didicerint in rebus physicis patienter & lente interrogandam naturam, plura eventa inter se conferenda atque conjungenda, ipsa experimenta, ne irrepat error, saepius repetenda, & ad pauca aspirandum inventa, quod raro & sero & quasi per gradus verum omni ex parte se se prodat. Eadem ferme dicito de metaphysica, quam cum diu separassent homines a morum scientia, ut inanibus speculationibus totam concederent, visi sunt imitari Virgilianum illum luctatorem, qui alterna brachia & protendit & jactat, & auras verberat ictibus. Ut in humanioribus litteris, sic in hujusmodi disciplinis quoddam sa-

nioris critices genus locum habere debet, quod devios revocet, & rectum ingressos iter in proposito confirmet; quam censoriam potestatem ii tantummodo poterunt sibi arrogare, qui diu & multum sint in philosophicis studiis versati. Si me audiunt, hi cordati viri philosophiae imperium ad alias quoque artes traducere studebunt, quibus homines & sapientiores & meliores fiant, & exigent praesertim ab historiae scriptoribus (quis enim ignorat illam & apellari, & esse vere magistram vitae ?) ut in mores & naturam populorum inquirant, perscrutentur eorum leges civilesque institutiones, dogmata, praejudicatasque opiniones, & cum affectus, vitia, virtutes, ingenium, educationem, religionem, disciplinam, divitias, fortunam hominum, locorum situm, & temporum conditionem explicaverint, detegant caussas, ut loquimur, physicas & morales omnium humanarum vicissitudinum. Si omni tempore historici, oratores, poetae, ceterique hujusmodi scriptores, quibus jus esse videtur hominibus, vel aeternam laudem tribuere vel sempiternum dedecus infligere, philosophiam consuluissent, non doleremus, nunc quaedam ut gloriosa efferri, quae omni turpitudine foedata vi-

dentur, & heroum nomine appellari, qui multum in fundendo sanguine valuerunt. Esse igitur debet, ne longius digrediamur, quaedam norma & regula quam sequantur & scriptores & Critici, & hanc a natura sumemus tum in poesi tum in ceteris hujusmodi artibus, quae ab humanitate nomen habent, quibus & addere possumus picturam, sculpturam & architecturam, adeo ut, quidquid vel nimia religione attenuatum, vel ornamentis onustum est, resque, ut sunt & esse debent, proprie & ordine & ratione quadam minime repraesentat, a perfectione plurimum abesse dicere debeamus. Veritas dominari debet in omni disciplina ac praesertim physica, sic ut philosophus demonstret quod potest, credat quod ei demonstratum est, rejiciat quod demonstrationi repugnat, deque ceteris omnibus rebus sapienter dubitet. Nam tum nimia credulitas, tum obstinata incredulitas aeque adversantur philosophiae. Jam si quaeras quid praestare debeat & possit in morum scientiae virtus, & illa praesertim, quae homines Dei suarumque similium amantes facit, meridiana in luce caecutire videberis. Has respicies regulas in exercenda arte critica, si tamen ea copia eruditionis & doctri-

nae, eoque ingenii acumine praeditus eris, quod ipsa ars requirit. Poteris etiam in ferendis judiciis, quae ad elegantiam pertinent, consulere magna exemplaria, & Graeca praesertim, non quod auctoritas plurimum valere debeat, sed quod dubitari haud potest, Graecos scriptores & artifices, sive hoc artis, sive naturae, sive quod probabilius est, utriusque fuerit, sive quod nullos habebant praeter naturam ipsam, quos imitarentur, superiores omnibus fuisse in utroque genere pulchritudinis exprimendo, quorum in altero venustas est, in altero dignitas. Nec tam omni doctrina excultus, quam moratus esse debet criticus, & ita animo constitutus, ut ab odio, invidia, ac nimio studio aeque alienus, tum amici errata libere notet, tum inimici merita libenter efferat. Cum modestia libertatem sinceritatemque, cum humanitate severitatem conjunget; & dum cujusque rei quae sit vis, quae auctoritas, quod pondus, examinat, tantum tribuet proprio judicio auctoritatique, quantum exigere veritas ipsa videatur, quae omnis effati nostri fictrix & moderatrix apparere semper debet. In alienis quoque testimoniis adhibendis magna opus est prudentia, cum ratio, non aucto-

ritas, in primis sit consulenda. Et si fuit aliquando tempus, quo homines vel sapientiores in alienis dictis conquirendis toti erant, fatale illud fuisse ad optimarum disciplinarum interitum confiteri debemus. Sapiens criticus mea sententia minime stilum acuet ad exagitandos malos libros, quorum pravitas vel mediocriter doctos offendit; & bellator strenuus non aliena debilitate, sed sua ipse virtute valebit. Videat etiam atque etiam, ut certa ratio & moderatio & elegantia quoque orationis emineat in suis dictis, cum facile suspicentur homines moveri aut obtrectatione, aut assentatione, qui multis & impolitis verbis alios reprehendunt & laudant. Quamvis ea sit ridiculi natura, ut acri fortius, *sicuti est dictum* Horatii, & melius magnas plerumque secet res, *raro tamen illo utendum consuluerim critico, quod saepe officiat veritati; & ad deprimendos magis, quam ad humaniter instruendos homines factum videatur. Haec & alia multa, quae perfecti critici speciem exhibent, adeo propria erant Galianii, ut in iis hominis sapientissimi imaginem possis intueri. Dolebat vero ille vehementer, vel invidia quadam, quae a gloriosa aemulatione plurimum*

abest, *vel* φιλαυτια *apud nos Italos morem ferme exolevisse scripta*, *quae edituri sumus in lucem*, *cum prudentioribus communicandi*, *omnique studio inveniendi Quintilios*, qui male tornata incudi reddere jubeant (1); *atque hinc fieri ut opprimamur librorum copia*, *quam se non aucturum sancte affirmabat*, *quamvis ea esset doctrina*, *ut neque arroganter*, *neque superbe potuisset scriptis suis immortalitatem polliceri*. *Utinam ne haec ab re inepteque dicta a te putentur*, *qui cum verissimum pulchritudinis judicium habeas*, *illud Roscii apud Ciceronem animis scriptorum nunquam non inculcandum monere soles*, *caput esse omnis artis videre quid deceat*. *Vale*.

Florentiae VI. Non. Octob. MDCCLXXXI.

(1) Vid. Horat. in fin. artis poeticae.

Caelestinus Galianius

Hominis doctrina & virtutibus, minime vero fumosis majorum imaginibus nobilis vitam scribendam suscipimus, quod cum satis diligenter praestiterit Appianus Bonafedius, qui inter Caelestinos facile nunc primas tenet, hunc ita sequemur, ut e commentariolo illius judicio arbitrioque nostro quantum, quoquo modo, videbitur, hauriamus. Natus est Caelestinus Galianius an. MDCLXXXI. V. Kal. Octobris in quodam Dauniae pago, ubi ejus parentes Dominicus Galianius & Cajetana Turturellia rusticari solebant, cum esset Foggia percelebri Apulorum emporio oriundus. Illiberaliter sane domi educatus nomen Caelestinae familiae Aletii dedit, ibique philosophiae operam navavit. Sed philosophiae augustum nomen haud mereri videntur illae Scholasticorum ineptiae atque deliria, ad quae Caelestinus, quamvis invite, exercitatus fuit.

Tam perversae institutionis fastidium ut leniret, nactus magistrum Graecarum litterarum, his ita studuit, ut brevi Aristotelem legere, ejusque praecepta cum de arte rhetorica, tum de philosophia tenere potuerit. Sic etiam magistros suos poterat illudere, qui cum se Aristotelicos profiterentur, nunquam ad illius philosophi sensus penetraverant. Post haec Romam concessit ad excolenda rerum divinarum studia, in quibus eadem, quae in philosophia, dominabatur barbaries. Cum conquireret undique Caelestinus indignissimae servitutis solatia, forte fortuna ad ejus manus pervenere Renati Cartesii opera, quibus nihil meo judicio magis idoneum ad vivida adolescentium ingenia philosophiae & geometriae amore inflammanda. Ea quidem sic legere coepit, quasi diuturnam sitim explere cuperet, sed adolescens geometriae expers atque ignarus saepe in iis haerebat; quare nulli studio pepercit, ut hujusmodi adjumentum sibi compararet. Vigilabat de nocte cum certo valetudinis detrimento, increpantibusque collegis solitus erat respondere, *satius esse doctum*

emori, *quam vitam curvi pecudis vivere*. Itaque improbo omnino labore eo pervenit, ut non ſolum noſcere Carteſii dogmata, ſed etiam eorum nonnulla latius explicare, & quaedam confutare potuerit. Cum vero ei eſſet perſuaſum philoſophiam doctiſſimorum contentionibus diſſenſionibusque vigere, percurioſe inveſtigabat quidquid adverſus Carteſium proferebatur in lucem. Incidit in Iſaaci Newtoni *Mathematica Principia*, & vidit illico ſi haec ſtarent, actum fore de Carteſiana philoſophia. Sed in his perſcrutandis ne fructus induſtriae ſuae perderet, conſuluit per litteras Grandium & Manfredios fratres, qua ratione pervenire ad illam cognitionem ſublimioris geometriae poſſet, quae tanto in honore eſſe coeperat apud Tranſalpinas & Tranſmarinas gentes, & quae ſerius, quam oportuerat, delata ad Italos, cauſſa erat, ut hi in maximarum rerum ignoratione verſarentur. Nil niſi iter, quod ii tenuerant, & ſua ipſorum exempla ab ſummis illis viris propoſita fuerunt, in quae cum intueretur Galianius, adeo proceſſit, ut ſibi cum Newtono, Leibnitio & Hoſpitalio familiariter

versari videretur. Qui haec potest suis ingenii viribus, pene ad inventoris gloriam pervenire dixeris; & sane nihil mirabilius Galianii ingenio, qui ad veritatem, & ad omnia abstrusiora assequenda natus videbatur. Rationem etiam cum Lokio habere voluit, quod visum est ei occultius agendum, neque divulgandum, ne a severioribus redargueretur. Cum vero in difficilioribus locis dogmatibusque aut illustrandis aut consutandis saepe versaretur, lumen ab eo se mutuari, & ei reddere vicissim, poterat sane gloriari. In quibus exercitationibus nihil ei tam deerat quam homo, quicum studia sua communicaret; & cum saepe ad Lambertinium Praesulem salutatum diverteret, cum eo deplorare solebat stultitiam omnium fere religiosarum familiarum, quae, inventis frugibus, glande vesci volebant, perverse adeo rationem studiorum moderabantur. Tentandum igitur a se putavit, num in usum suorum novas institutiones gignere posset, quae ex iis angustiis, quibus misere philosophiae & theologiae studiosi tenebantur, ipsos educeret; & cum nactus suisset magni ingenii

adolefcentem Caeleftinum Rollium, hoc adjutore ufus eft, poftquam illum imbuiffet omni mathematica difciplina. Eo libentius hominis doctrina praeftantis mentionem feci, quod cum aliquandiu habuerit Academia Pifana, & diutius habuiffet, nifi Pafchafius Jannettus, aliique pauci doctores effufe petulantes, & veterum philofophorum pabulo & glande corrupti, ipfum eadem cedere coegiffent. Sed ad Galianium revertor, qui cum theologiae fcholam moderandam fufcepiffet, eamque plurium artium fubfidio, & praefertim antiquitatis & linguarum Graecae & Hebraicae cognitione ornaffet, gaudebat effe quofdam in ea adolefcentes, qui refrenandi potius a gloria, quam incitandi effe videbantur. Hos e domefticis latebris in publicam lucem eduxit, & ea protulit in medium, multis & audientibus, & ut moris eft, difputantibus, quae admirationem fapientioribus (1), invidiam vero & ftomachum imperitioribus moverunt. Hi triftes & conturbati domum redeunt, factaque confpiratione, de perdendo Galianio

(1) Vid. T. II. *del Giornale de' Letterati d' Italia*.

consilium ineunt. Vide nunc caliginem temporum illorum; accusatur de sacrarum litterarum auctoritate labefactata, quod moralia quaedam & historica in iis contenta ad critices praecepta & antiquitatis monumenta perpenderit. Nulla jam pernicies a monstris illis comparari Galianio potuit, qui tanta animi constantia tantaque doctrinae copia caussam suam egit, ut laudem non mediocrem ex adversariorum calumnia reportaverit. Quapropter ejus nomen magna coepit Romae esse in gloria, & quotquot ea in urbe florebant praestantia doctrinae, maximeque Lancisium, Fontaninium, Capassium, Blanchinium, Gravinam, Mirum poterat in suis numerare. Tum ad Catholicae Ecclesiae clavum sedebat Clemens XI., qui cupiditate incensus noscendi Galianium, ad se se illum accivit, bonoque animo esse jussit. Sibi enim optatissimum esse Monachorum Coenobia quam florentissimas scholas habere, a quibus minutae & angustae concertationes perpetuo exularent. Itaque illi se gratulari, quod implacabile bellum adversus Scholasticos suscepisset. Idem veritus ne homo, cujus inge-

nium & doctrinam suspiciebat, cujusque consiliis uti meditabatur, Romam desereret (nam eodem tempore magnis praemiis invitabatur a Victorio Amoedeo & a Veneto Senatu ad tradendas mathematicas disciplinas in Taurinensi & in Patavina Academia) ei negotium dedit explicandae historiae Ecclesiasticae in Archigymnasio Romano, quod ita praestitit Galianius, ut nunquam Pontificem judicii sui poenituerit. Volens vero ejusdem prudentiam in re mathematica Clemens experiri, mandavit illi de sortitionum ludo, qui ab ejus inventore Genuensis etiam dicitur, ea scripto exponere, ex quibus intelligi posset, num aequum esset illum permittere aut vetare. Etsi multa effluxerint *ex arte conjectandi Beronullii*, rem tamen adeo subtiliter adeoque minute tractavit Galianius, ut multum illi libro addidisse judicatus fuerit. Nec veritati solum & Pontifici ille satis quidem fecit, sed etiam lusoribus, qui majorum praemiorum spe ad periculum faciendum fuerunt invitati. Non multo post de Reni & Padi aquis, quarum caussa diu & vehementer disputatum est,

Galianio cognoscendum fuit. Hujusmodi controversiae Cassinii, Gulielminii, Eustachii Manfredii, Zendrinii, Grandii, aliorumque mathematicorum scriptis inclaruere maxime, de quibus quod judicare posse existimabatur Galianius, non mediocre est argumentum quanto in pretio esset illius doctrina. Adfuit ergo consiliarius primum Dominico Rivierae, mox Rinuccinio, Praesulibus sane amplissimis, quibus rem illam magnam & difficilem Pontifex commiserat. Nihil tum actum ob eorum potentiam, quorum intererat Renum minime a Pado avocari, ut in suum pristinum alveum restitueretur. Secutum est aliud mandatum de Clanis aquis, cum vetus discordia, de qua in Cassinii & Vivianii vita diximus, inter Etruscos & Romanos recruduisset. Huic dirimendae Florentiam semel iterumque mittitur Galianius; sed nihil a Florentinis obtentum. Verum quae scriptis & oratione tolli non potuit controversia, tandem necessitati cessit. Opera quidem Galianii probata & grata fuit, & pro ea data illi praemia satis ampla, quam ob caussam Romae sic honorabatur,

princeps ut haberetur. Honorifice quoque de eo ſtatuerunt collegae ejus, quod & Abbatem crearunt; neque multo poſt univerſae familiae procurationem ei commiſerunt. Tum quidem cognitum quanta eſſet dexteritate in negotiis tractandis, ut idem & doctiſſimus & prudentiſſimus haberetur. Quapropter ſaepe adhibebatur a Cardinalibus in conſiliis ſcribendis, ejuſque opera magni fuit praeſertim Alvaro Cardinali Cinſuegoſio, cum jura Regum Siculorum eſſent defendenda. Difficile vero videbatur in Summum Pontificem, qui laceſſiverat, aliquid non infligere; ſed Galianius ita aequitati ſervivit, ut neminem laeſerit. Ad longum tempus quaeſtio duravit, quae quo majore conatu agitata, eo majores ſuſcipiendi Galianio labores fuerunt ad contraria diluenda, ſuaque confirmanda. Praefuit tandem huic ipſi quaeſtioni Proſper Lambertinius, factumque & judicis ſapientia, & aequitate Pontificis & Caroli VI. Caeſaris, ſub cujus imperium ditionemque Siculi ceciderant, ut cauſſa componeretur. Inter haec Galianius ad totius familiae Caeleſtinorum guberna-

culum accedere debuit, a quo triennio post recessit, cum Archiepiscopatu Tarentino fuisset ornatus. Aegre tantum onus recepit, Tarentumque appellenti litterae ab Harrachio utriusque Siciliae Regni Prorege redduntur, quibus jubebatur Neapolim concedere, & Regii Sacelli & Neapolitanae Academiae praefecturam suscipere. Haesit aliquandiu; mox parendum Caroli Caesaris voluntati & imperio censuit. Itaque Tarentino cum Thessalonicensi Archiepiscopatu commutato, Neapoli consedit. Quid ipse gesserit, ut Academiae pristina redderetur dignitas, ut litterae a squalore & sordibus, in quibus jamdiu jacuerant, ad gloriam splendoremque revocarentur, utque ingenia natura vivida a turpi desidia praemiorum spe ad laborem atque industriam excitarentur, ex eo conjici potest, quod nihil erat carius Galianio suis Neapolitanis, nihil jucundius quam prodesse plurimis, nil demum magis cordi quam litterarum fortunam provehere. De augendis Academiae redditibus, ejusque aedibus amplificandis, de bibliotheca instituenda, ceterisque scientiarum instrumentis comparan-

dis cogitavit, neque ſine proſpero ſucceſſu; cum ejus auctoritas magnum apud Harrachium, hujuſmodi in rebus praeſertim, pondus haberet. Res tamen litteraria tum non tam floruit, quam ſub imperio Caroli Borbonii, cujus curae & ſtudia tamdiu laudabuntur, dum memoria rerum Neapolitanarum manebit. Prima ſpes affulſit ſtatim ac ille Neapolim adventavit, quanquam multi extitiſſent qui praedixerant Galianio de litteris deſperandum, eique, ut & ceteris omnibus, qui Auſtriacarum partium fuerant, de ſtatu ſuae dignitatis recedendum. Hominem ſingulari animi firmitate ac moderatione ſollicitum quidem habebat cogitatio officii, minime vero periculi ſui, ac malum minitantibus reſpondere ſolebat: *ſplendidis hiſce dignitatibus ſpoliati nullum felicitatis detrimentum facturi ſumus; modo cella apud veteres ſodales, librique ſint reliqui, in vado res eſt.* Ad Regem accedere juſſus Galianius intellexit ſtatim proſpera litteris ominanda, quas provehere ad dignitatem fidemque ſuam, & ad ſalutem Regni pertinere Carolus exiſtimabat; neque minus de ſe optime ſperan-

dum, quod voces ejuſdem habuerint declarationem benevolentiae atque exiſtimationis. Et ſane quid honorificentius de Galianio fieri potuit quam Romam mitti ad impetrandam a Summo Pontifice Regni *inveſtituram* (ſic enim appellant) quod mandatum difficillimum habebatur & erat, minas jactantibus & formidines opponentibus Auſtriacis, ſi Pontifex Caroli poſtulata feciſſet? Explevit Regis expectationem Galianius, qui cum vidiſſet idcirco rem trahi, ut quam diutiſſime integra eſſet, tanta eloquentia Regis ipſius cauſſam apud Pontificem egit, ut ab hoc impetraverit, ne quod callidius iniretur conſilium. Re igitur confecta, cum Neapolim rediiſſet, vel eos laudatores habuit, qui ejusdem antea inviderant honori, & Rex ipſe non ſolum verbis, ſed etiam re declaravit, nihil eſſe quod ejus induſtriae committi non poſſet. Itaque cum diſceptaretur iterum cum Romano Pontifice de Sacerdotiorum nominatione, aliiſque magni momenti rebus, quae ad Regium jus, jurisdictionem poteſtatemque pertinebant, rurſus Galianius Romam legatur, de his ipſis

rebus cum Pontificiis acturus. Eo rem brevi deduxit, ut piam & aeternam pacem fore speraret; sed de conventionibus Regi Togatos consuli cum placuisset, novis hi expostulationibus & querelis occasionem dederunt. Id cum factum multi indignarentur, & Pontifici Clementi esset persuasum injusta peti, nihil se concessurum declaravit. Non multo post ejus accidit mors; quare Galianius ad Benedictum XIV. mittitur cum amplissima potestate rem transigendi, non solum quod Rex noverat acerrimam viri prudentiam, sed etiam quia minime ignorabat gratiorem posse mitti neminem; quod ad conficienda negotia plurimum sane interest. Juste sapienterque Galianium disceptasse judicatum est, quoniam capita quaedam rerum agendarum & concordia sine querela constituta fuerunt; quod honorificentissimum illi quidem fuit. Rumor erat tum Pontificem, qui nullo non tempore singularis benevolentiae Galianio testimonia dederat captum non tam hominis sapientia, quam humanitate & urbanitate omnino singulari, de illo in Cardinalium Collegium cooptando cogitare. Quid

vero caussae fuerit ne in sententia Pontifex maneret, qui certe meritis capiebatur, quanquam non semper liberalis fuerit in iis remunerandis, ignoro. Plerique obstitisse affirmant Galianii ipsius modestiam, qui tamen cum Neapolim reversus fuisset, Equitum S. Caroli Magnus Cancellarius, & Judicum Collegii, quod *Mixtum* dicitur, Praefectus cum stipendiis amplissimis declaratus est. Multis propterea distinebatur occupationibus, quae eum avocabant a litteris; sed cum intelligeret se plurimum prodesse reipublicae, haud iniquo ferebat animo vitae statum commutatum esse suae. Sed major etiam commutatio facta est, cum illum inter arma versari Rex ipse jussisset. Secum enim eo tempore Galianium habere voluit, quo pugnatum est Borbonios inter & Austriacos ad Velitras, cui bello ipse non solum interfuit, sed etiam praefuit, quod si quid durius domi forisve accidisset, tutiorem multo inter armatos atque apud suum exercitum fore sibi locum videbat. Qui fuerint illius belli casus & exitus elegantissime a Bonamicio sunt expositi, & quamvis in illius commentario

tario minime Galianii nomen appareat, ſcimus tamen neque periculis ipſum caruiſſe, & ſpoliatum ſupellectile, & fuga ſalutem quaeſiiſſe, ut jocans dicere ſoleret, quamvis Socratis & Xenophontis ante oculos exempla habuerit, non multa tamen ſe virtutis indicia dediſſe. Regem etiam ſecutus eſt, quando, fugatis hoſtibus, Romam Summum Pontificem Benedictum XIV. ſalutatum venit, eique luſtranti celeberrima Urbis loca myſtagogus adfuit. Reliquum vitae tempus ita tranſegit Galianius, ut tranquillitati magis & religioni, quam litteris & Aulae ſervierit, quanquam & fama & honoribus & divitiis ſemper crevit. Poſtremo cum capitis dolore diu tentatus fuiſſet, ſubita morte occubuit, quod accidit VII. Kal. Quint. an. MDCCLIII. aetatis ſuae LXXII. Heredes ex aſſe ſcripſit fratris filios duos, Bernardum & Ferdinandum, quos ſic educaverat, ut ingenio, quod a natura nacti fuerant, & ſuae & hominum expectationi reſponderent. Nomen quidem ii, ſcriptis editis, haud mediocre ſibi compararunt. Inclaruit alter maxime Italica interpretatione Vitruvii; al-

ter libro *de Pecunia*, quanquam & multis aliis ſcriptis, & libertate ſcribendi dicendique, & ſale quodam & lepore nominari voluit. Num hi operum conficiendorum a patruo adjumenta habuerint ignoro. Is quidem nemini operam ſuam denegabat, quod nihil melius bonitate & beneficentia eſſe arbitrabatur. Miraberis vero hominem ſummo ingenio ac memoria, acerrimo ſtudio, optima doctrina & maximo uſu, qui ſapientiſſimis conſiliis & monitis effecit, ut multi praeclara opera ex ſe ſe parerent, ipſum nihil hujuſmodi typis commiſiſſe, nihilque quod ederetur reliquiſſe. Porro publicam lucem ipſe formidare videbatur, & cum neque invidia tentaretur, neque gloriae cupiditate titillaretur, eſſe quam videri doctus vir malebat. Animi vero quodam judicio ſe a prodeundo in publicum abhorrere dicebat, quod nimia librorum copia opprimamur; querentibuſque hac de re amicis opponere ſolebat Socratis exemplum, qui quamvis totius Graeciae judicio cum prudentia & acumine & venuſtate & ſubtilitate, tum vero eloquentia, varietate, copia, quam ſe cumque in partem dediſſet,

omnium esset facile princeps, litteram tamen nullam reliquit. Sed Socrates Platonem invenit, qui ejus ingenium variosque sermones immortalitati scriptis suis traderet: Galianius saeculo corrupto, quo virtuti aut tacite invidetur, aut palam obtrectatur, vix laudatorem, neque hunc admodum elegantem, habuit, ut propterea vereamur, ne ejus memoria quodammodo senescat atque extinguatur. Ceterum tanta pollebat doctrina Galianius, ut vir gravissimus Eustachius Manfredius dicere de eo consuevisset, mathematicas disciplinas minimum esse, quod ipse calleret; neminem se vero novisse, qui illi non dicam superiorem, sed parem in iis disciplinis poneret. Nos quoque saepe a Jo. Bottario audivimus, qui conjunctissime cum Galianio vixerat, neminem se vidisse, in quo mirabiliter adeo existeret cordis atque linguae illa rara concordia, quo innuere volebat illum non intelligendi solum, sed etiam dicendi fuisse insignem magistrum. Quod testimonium magni faciendum puto, quod a viro sapientissimo prolatum, quodque ab assentationis suspicione alienum sit, quippe de mortuo.

N 2

ANGELUS FABRONIUS

HIERONYMO TIRABOSCHIO

S. P. D.

Etsi ea est hominum inconstantia, ut suae quemque fortunae maxime poeniteat, & nemo fere sit quin ubivis, quam ibi ubi est, esse malit, attamen mihi dubium non est, quin te beatissimum fortunatissimumque arbitreris, quod apud Mutinenses verseris, eique praesis bibliothecae, quae nemini fortasse librorum copia atque praestantia concedit. Nam nisi tam lautam supellectilem nactus fuisses, plane satisfacere laudum tuarum immortalitati haud potuisses in perficienda Litteraria universae Italiae historia, quod opus tanti merito putatur, ut majus quiddam hominis unius ingenio, atque industria praedicetur. Neque hae laudes minuuntur, quod de illo iterum edendo & aliqua in parte emendando cogites; nam ut est Varronis dictum, nemo reprehensus unquam fuit, qui stipulam reliquisset ad spicilegium, *praesertim cum tam la-*

tus sit campus, ut immensitatem illius vix cogitatione comprehendere, nedum metiri possimus. Ac fuit tempus illud, quo de litteraria historia aliquis bene mereri judicabatur, si expilasset libros, qui Scenae, Theatra, Athenaei litteratorum *aliisque hujusmodi nominibus appellabantur, in quibus perpauca inveniuntur, quae certas veritatis notas habeant. Tantum enim tribuebatur auctoritati, ut sufficeret aliquid ab aliquo affirmatum esse ac litteris mandatum ad obtinendum eruditiorum assensum. Omnium fortasse primus huic malo apud nos mederi sategit Apostolus Zenus, qui & voce & exemplo novam quamdam induxit rationem litterariae historiae conscribendae. Ut in* Vossianis dissertationibus, *& in* Observationibus ad Fontaninii eloquentiam *illius simplicitas, illius veritas, illius candor agnoscitur! Qua sagacitate ab illo immortalitate digno ingenio res vel abditissimae inveniuntur, quo ordine exponuntur, quo acumine monumenta rerum gestarum perpenduntur, qua arte res cum rebus, scriptores cum scriptoribus conferuntur; & si quid conjectura judicandum est, quam caute & prudenter conjectoris personam ipse gerit! His adhibitis artibus, non modo ei ignoscimus, si*

quem in errorem incidit, sed magnam quodammodo ei gratiam habemus, quod in corrigendo errore novum aliquid antea ignoratum detegit; & cum facilitatem & veritatis studium agnoscimus, tum admiramur scientiam & eruditionem omnino singularem. Tantum exemplar te tibi proposuisse ad imitandum non uno in loco scriptorum tuorum, vir eruditissime, fateris, & quod te illi aequaveris diligentia, & superior etiam fueris copia rerum, quas narrandas expendendasque suscepisti, non modo tibi, sed universae etiam Italiae ex animo gratulor. Porro pauci ante te scriptorem noverant satis Italorum ingeniorum vim, elegantiam, ubertatem; pauci quid ceterae nationes Italis deberent commonstrantibus olim doctrinarum fontes, atque ad aemulandos se se Europam reliquam provocantes, pauci, inquam, videbant. Multos nacti eramus laudum nostrarum bellicarum, eosque gravissimos Historicos; sed hi (pace eorum dixerim) eam sibi scribendi partem sepofuerant, quae Italiam apud cordatos viros etiam in invidiam posset vocare, cum nullos imperio suo fines constituerit, nisi quos terris ac maribus natura rerum posuisset, cumque in prolatando imperio illam ipsam glo-

riam rapinis, caedibus, vastitate, injuria foedaret. At vero partem alteram gloriae nostrae, quam unus atque unicus complecti universam & tam accurate explicare tute potuisti, cum legimus, aut audimus, quo studio in eam gentem incendimur, cujus haec propria laus ac perpetua fuit, ut in omnibus disciplinis quae a Graecis acceperat, redderet meliora, multa inveniret augeretque ipsa per se se, quae ceteris nationibus tradita, vix reddi possent meliora! Restat nunc ut perficias, quod instituisti de Mutinensi bibliotheca *opus, quod dignum erit Principe, cujus gloriae servis, dignum civitate, in qua degis, quae quidem, si qua ulla alia Italica, omni tempore edidit viros ingenio & doctrina praestantissimos. Cum vero tota mente Zenum atque omni animo intuearis, non injucundum tibi erit, quod nomen inscripserim tuum in commentariolo de illius vita, quod ad te mitto tum amicitiae, tum utilitatis caussa, quod te correctorem atque emendatorem mearum ineptiarum fore confidam. Vale.*

Pisis Kal. Feb. MDCCLXXXII.

APOSTOLUS ZENUS.

Apostolus Zenus Venetus, cum unus inter omnes excelleret cognitione antiquitatis, & illius praesertim, quam medii aevi & historiae litterariae nomine appellamus; cumque non modo ad hanc illustrandam, sed etiam primus Italorum ad melodramata scribenda mirum acumen, prudentiam, perspicuitatem & elegantiam Etrusci sermonis contulisset; iisque esset moribus, ut praeberet omnibus illustre humanitatis & innocentiae exemplum, eam obtinuit gloriam, quam pauci postea sunt consecuti. Nec deerat illi etiam antiquitas generis. Erat enim Patriciorum ejusdem nominis gentilis, quamvis Venetae nobilitatis jure minime fruerentur. Se tamen nobilem Cretensem appellabat, quod ejus familia V. fere ante saecula deducta in illud regnum cum Venetorum colonia manserat ibi in honore ac dignitate, quoad ipsum in Turcarum potesta-

tem venit. Natus est III. Id. Decembres an. MDCLXVIII. Petro Zeno, qui satis laudabiliter Venetiis medicinam faciebat, & Catharina Apostoli Sevasti, cujus gens patrum memoria potuerat multum in Cretensi insula nobilitate & opibus. Pater mature decessit filios relinquens duos Apostolum & Nicolaum adhuc in teneris, qui matris diligentiae concrediti satis feliciter aetate & moribus procedebant. Haec, quamvis non multo post nupserit nobilissimo viro Antonio Cornelio, non tamen Apostoli curam dimisit, dum Nicolaum apud se haberet aleretque illius patruus Episcopus Justinopolitanus. Sed hoc e vivis erepto post. id. Aug. ann. MDCLXXX. Nicolaus Venetias venit, ut cum fratre operam studiis daret in Seminario, quod ab loco appellatur *Castelli*, quodque regunt religiosi viri Somaschi. Ibi in rhetorica praeceptorem habuerunt Augustinum Rizzotum Venetum: philosophicum vero stadium cucurrerunt, praeeunte Claudio Ugone Brixiano. Sic igitur fratres ingenium excolebant paribus quidem studiis, licet dispari fructu: Apostolus enim Nicolao

multum ingenio antistabat. Sed de hoc satis. Plurima enim alii de eo nobis scripta reliquerunt. Apostolus barbariem, quae tunc dominabatur in scholis, feliciter declinavit; mansuetiorumque musarum valde studiosus jam ab ann. MDCLXXXIV. carmina elucubraverat, quae *Venetum incendium* inscripsit. Haec typis commissa Marco Antonio Justiniano, qui Venetiis tunc temporis summum tenebat imperium, nuncupavit, ejusque vocibus ad alia hujusmodi tentanda incitatus fuit. Quare non multo post deditionem Modoni, & Navarini occupationem cecinit eo successu, qui prosperus iis temporibus judicari debuit. Post haec Persii satyras Italicis carminibus interpretatus est; cujus interpretationis autographon exstare scio Venetiis apud religiosum quemdam hominem Servorum, ut vocant, B. M. V. Praeter id non pauca alia, ut stylum exerceret, e Latino in Italicum convertit. Lyrica quoque plurima sic condidit, ut unus ad poesin instructissimus videretur. Sed haec omnia grandior factus improbavit cremavitque, si unum excipias, cujus initium, *Donna se avvien ec.*,

quodque a Muratorio ſuum in opus de Perfecta Italica Poeſi relatum fuit. Praecepta ſcribendi, quae puerilis doctrina tradidit, ſubtilior cognitio ac ratio litterarum aluit, confirmavitque continua lectio veterum oratorum ac poetarum. Qua facultate praeditus Apoſtolus, cum quo ſe verteret aliquandiu dubitaſſet, otii impatiens, & ceterarum rerum, quae adoleſcentiam oblectare ſolent, incurioſus, aut contemptor, ſtatuit illi praeſertim generi eruditionis, quae hiſtoriam juvaret, nec non poeſi totum ſe dedere. Ex omnibus autem poeſis generibus dramaticum ſibi maxime excolendum ſumpſit, quod hujus vacuam poſſeſſionem facile tenere ſe poſſe ſperabat. Quamvis enim tum multi eſſent melodramatum ſcriptores, adeo eos ſaeculi vitia & corruptela depravaverant, ut nulli eſſe viderentur. Et quanquam haud pateretur natura poeſis veterem illam excellentemque prudentiam Graecorum ad noſtrorum theatrorum uſum moremque transferri, ſic tamen confici poſſe dramata intelligebat Zenus argumentorum, ſententiarum & verborum delectu, ut ſi non omni ex parte per-

fecta, tolerabilia tamen essent futura. Cum primum ad scribendum animum appulit, pastoritia argumenta tractavit, & in scenam adduxit. Haud mediocriter plausum fuit Thyrsidi, incredibiliter vero Narciso, quanquam in eo per XV. dies tantum elaboraverit. Post id experiri voluit Zenus, quid posset ingenium suum in gravioribus tractandis argumentis. Scripsit varia, quae ubi spectata, placuere. Sed nunquam majori usus est fortuna, quam cum anno MDCC. Venetiis L. Verum dedit. Istud enim melodrama non solum semper habuit plausores, ut Horatianis verbis utar, aulaea manentes, sed & pluries repetitum non Venetiis tantum, sed & Florentiae, alibique; fuitque, ut ita dicam, buccinator eximii ingenii & judicii, quo pollebat Zenus in hoc poesis genere. Quapropter minime est mirandum si ejus opera requireretur a multis; & quamvis nunquam avare pretium statuerit arti suae, & eum esse quaestum in animum induxerit maximum quam maxime servire & suae & Italiae gloriae, nihilo tamen minus emolumenta & praemia consecutus est sin-

gularia. Mutinam ineunte ann. MDCC. venit vocatus ab illius Duce Rainaldo I., qui dramate aliisque apparatissimis spectaculis diem condecorare volebat, quo Franciscus Parmae Dux nomine Leopoldi Caesaris e sacro baptismatis lavacro filium suum natu majorem suscipere debebat. Antequam dramati manum admoveret Zenus, de ejus argumento & oeconomia Dux voluit doceri. Qua de re cum locutus fuisset cum eo, qui primum locum in Aula tenebat, qui se poetam profitebatur, non dubitavit hic insolentissime jactare se se posse meliora conficere, seque magna jam ex parte confecisse. Hujus rei verissimum & sapientissimum judicem Dux fore putavit Josephum Ursium; quare secreto Bononiam certum hominem misit, qui expositis dramatum argumentis eorumque formis, celatisque Auctorum nominibus, ipsius sententiam exquireret. Non haesitans respondit Ursius altera esse cogitata hominis prudentissimi (erantque Zeni) altera ignari ac plane rudis in hujusmodi poesis genere; quod judicium magno cumulo auxit opinionem, quam Dux de Zeno conceperat.

Ex quo factum est, ut eum apud se retinere studuerit; quo beneficio uti noluit Zenus Aulae inimicus, Venetiarumque suarum amantissimus, quibus graviora studia sua destinasse videbatur. Venetam Ecclesiasticam historiam texere cogitabat; collegeratque ad eam rem monumenta quamplurima temporum, hominum, locorum, gestarumque rerum. Cupiebat exponere vitas doctissimorum quorumdam Venetorum, qui non de litteris solum, sed etiam de patria optime meriti essent; certissimisque monumentis memoriam illorum consecrare, qui de rebus Venetis scripserunt. Cumque se non popularem unius urbis civem, sed totius Italiae agnosceret, ad hujus gloriam laudemque celebrandam, atque historiam magis magisque illustrandam conferre proposuerat sibi quantum litteris, quantum studiis, suis unicis delectationibus, quantum amicorum subsidio consequi potuisset. Ea voluntate aggressus aliquando opus fuerat, quod inscribere meditabatur, *Rerum Italicarum Scriptores hactenus desiderati*, eratque dignum ejus facultate & copia, cum sibi sumpsisset, ut observationibus & notis unius-

cujusque historici scripta adornaret, ejusque vitam declararet (1). Sed acriore etiam studio & labore atque industria superiore urgebat opus, quod ann. MDCXCVII. agressus fuerat de Italis Poetis. Hoc Zeno erat in animo exponere vitas omnium alicujus nominis Poetarum a saeculo XII. hoc est ab ultima Italicae poesis origine ad suam usque aetatem, ipsorum opera enumerare, deque his non sua modo, sed & doctorum virorum judicia referre. Nec quae eodem super argumento vulgaverat Crescimbenius, minuebant, sed potius augebant Zeni industriam. Illud enim non satis accurate, ac nimis breviter strictimque tractasse Crescimbenius merito judicabatur (2). Conjiciebat Zenus bis mille circiter Poetarum vitas libris, quos adornabat, contentum iri; nec vitas solum, sed etiam imagines, quae reperiri potuissent. Operi vero anteire debebant Dissertationes duae de poesis ac linguae Italicae ortu, progressu, ac vicissitudinibus, quarum lineamenta ex iis, quae infra exscribemus, perspici poterunt (3). Manus extrema ab an. MDCC., ut ex Zeni ad

Magliabechium epiſtola intelligi poteſt (4), acceſſerat priori volumini, quod poetarum hiſtoriam ad finem uſque ſaeculi XIV. complectebatur. Nec dubitarit quiſquam fuiſſe hanc difficiliorem totius operis partem, ut pote quae res a memoria noſtra longiſſime remotas, & reconditiora monumenta continebat. Reliqua etiam inchoata; ſequentibusque temporibus univerſum opus eo perductum, ut magna jam ex parte perfectum eſſet. Nihilo tamen minus extremo fere in curſu conſtitit Zenus, & ea, quae ante diximus, hominum luce privavit; qua de re cum ſe purgaret, ſolebat culpam in neceſſitatem magnitudinemque operis, & impenſarum ad illud typis imprimendum transferre. Neque meliores exitus habuerunt ſcripta illa, quibus Eccleſiaſticam patriae hiſtoriam illuſtrare ſibi propoſuerat; & de quibus Marci Foſcareni graviſſimum judicium ac teſtimonium referre juvabit. Ait enim (5) Zenum, opem ei ferente Sacerdote optimo Joanne Baptiſta Leonarduzio, ex ſepulcrorum inſcriptionibus, tum publicis tum privatis tabulariis, nec non hiſtoriis & annalibus

libus adeo multa collegiſſe, ut ex iis non modo Epiſcoporum Patriarcharumque, ſed etiam Primiceriorum & Parochorum a ſaeculo XII. ad hanc aetatem ſucceſſiones, a quibus orti, quos honores, quibuſque temporibus cepiſſent, poſſimus cognoſcere. At ſi quis dolens orbitatem horum, aliorumque Zeni operum eam ob cauſſam, quod faſtigium iis minime fuerit impoſitum, arguere voluerit Zenum ipſum, non aliqua in re una ſeparatim elaboraſſe, ſed in plura ſemper eum diſtractum fuiſſe, non magnopere repugnabo. Quod non inconſtantiae, ſed facilitati potius ſummae, qua ad aliorum magis, quam ad ſuum ſtudia colebat arbitrium, tribuendum eſt. Nemo fere erat ex Italorum numero, qui in eam curam incubuiſſet, ut quae vel ab antiquis, vel a recentioribus ſapienter excogitata eleganterque conſcripta ſunt, ea in manus hominum accuratiſſime caſtigata atque exornata pervenirent, quin ad Zenum confugerit, ſeque ab eo plurimum & conſilio & opera adjutum minime confeſſus fuerit. Non defuerunt etiam homines auctoritate ſumma, qui exegerint ab eo,

ut minus grata perſcriberet. Talia fuerunt ea, quae hiſtoriam narrant Regum Magnae Britanniae, Scotiae, Sveciae, & Daniae, Ducum Olſatiae, & Comitum Geldriae, quae omnia quatuor voluminibus comprehenſa ad x. uſque volumen opus inſcriptum *il Mappamondo Iſtorico* perducunt. Etenim illius auctor Antonius Foreſtus e Societate Jeſu non ultra VI. volumen proceſſerat; & quam feliciter proceſſerit, ii facile intelligent, qui hiſtoriam cum hiſtoria, & ſcriptorem cum ſcriptore comparaverint. Sperabat Zenus poſſe ſe etiam meliora perficere, quando ad Batavam hiſtoriam perveniſſet, pro qua multum elaboraverat, cuique XI. operis volumen aſſignaverat. Qua de cauſſa vero inſtituta minime abſolverit ignoro. Nam quod extat XI. volumen duas in partes diſtributum non Batavas, ſed Turcicas res continet, neque hoc Zenum, ſed Dominicum Suareſium habet auctorem. Reliqua vero duo, quibus clauditur opus, volumina ad Sinenſe, magnique Mogoli imperium pertinent, conſcriptaque a Silvio Grandio Ariminenſi fuerunt. Omnino vim hoc erat aſ-

ferre Zeno aliquid ab eo petere, quod praestare se posse confideret, iis praesertim in rebus, quae ad litteras pertinerent. Cum saepe a typographis consuleretur de doctorum virorum scriptis, quae edi & ornari magis conduceret, nunquam ab se consultores suos vacuos dimisit, utque eorum & reipublicae utilitati serviret, non recusavit aliquando injucundum interpretis munus sustinere, e Gallico in Italicum sermonem convertens elementa historiae Vallemontii, nec non opuscula quaedam Gronovii antiquitatis monumenta illustrantia (6). Post id rogatus ordine disponere libros bibliothecae Grimaniae, quae est ad S. Mariae Formosae, ut & privata quaedam tabularia, diligentissime haec praestitit; & si quid latuisset in hujusmodi aliisque thesauris, quod publica luce dignum existimasset, seponebat notabatque ea mente, ut scriptum ipsum, aut saltem de eo observationes suas in vulgus ederet (7), non secus ac Lambecius praestiterat de iis codicibus, qui in bibliotheca Caesarea asservantur. Sunt vero innumerabilia, quae amicorum postulationibus concedere solebat. Ne-

minem enim invenies, qui Zeno, ut ex ejus editis epiſtolis cognoſci poteſt, ad amicitiam fuerit aptior; & amicos parare, & omnium officiorum genere colere, optimam & pulcherrimam vitae, ut ita dicam, ſupellectilem exiſtimabat. Ut quiſque maxime & virtute & ſapientia eſt munitus, ut paucis egeat, ita in amicitiis expetendis colendiſque maxime excellit. Igitur cum ita ſe geſſerit Zenus & doctrina & natura, ut aliis magis quam ſibi vixerit, non magnopere reprehendendus eſt, ſi interrupta multa non contexuerit, nec abſolverit inſtituta. Ille vero omnia, quae gerebat, ſpargere ſe ac diſſeminare arbitrabatur ad excitandos Italos ſuos ad laborem & laudem, excolendamque rectam ſtudiorum rationem. Et certe numerandus eſt in principibus, qui barbariem, quae foede dominata eſt ſuperiori ſaeculo, fugarunt; cui rei non mediocriter quoque contulit inſtituta ab ipſo cum paucis aliis cordatis viris Animoſorum Academia, quae in aedes Joannis Caroli Grimanii cogebatur, antequam colonia Arcadica facta eſt. Inter cetera queri ſolebat Zenus

poesin & eloquentiam omnem illam salubritatem Etruscae dictionis, quasi sanitatem, perdidisse, ac pene loqui dedidicisse; neque est credibile quantum voce, exemplo & auctoritate enisus sit, ut tantum malum sanaretur. Ne quid vero subsidii deesset bene animatis, in epitomen redegit Dictionarium, quod ab Academicis, ut vocant, *della Crusca* confectum fuerat, vulgatumque anno MDCXCI. Hanc epitomen prudentia sane summa confectam duobus voluminibus comprehendit Zenus, eamdemque & suo & Academici Florentini nomine (in Academiam enim ann. MDCC. cooptatus fuit) ornare in animo habebat. Sed cum obstitissent collegae illius, quod cautum legibus dicerent, ne quis Academici nomen iis operibus praeponeret, quae Academiae judicium antea minime subiissent, Zenus sententiam mutavit, seque Academici Animosi nomine tantummodo designavit. Nec minus de Etruscae linguae studiosis promeruisse videtur Zenus, quod typis imprimendum curaverit opus Julii Ottonellii, cui titulus *Annotazioni sopra il Vocabolario della Crusca*. Miror equi-

dem Zenum, qui nihil ignorare videbatur, quod ad hiſtoriam litterariam pertinebat, hujuſmodi opus tribuiſſe Alexandro Taſſonio, cujus erroris certiſſima argumenta ſi quis noſcere cupiat, adeat Taſſonii ipſius vitam a Muratorio copioſe ſane contextam. Siqua hic annotavit, quae corrigenda duxit, pauca admodum ſunt, neque quidquam commune habent cum Ottonellii opere. Multum etiam adjuvit Zenus eos, qui ad Jo. Caſae & Franciſci Redii opera copioſe magis, quam antea, Venetiis imprimenda ſtudium contulerunt, quae omnia cum ita accepiſſet memorata Furfureorum Academia, perinde ac ſi Zenus in ſe ipſam illa contuliſſet, locum ipſi inter ſuos dandum putavit. At ex omnibus curis, quas contulit Zenus ad litteras provehendas, nulla eſt ſive utilitate, ſive gloria meo judicio cum illa comparanda, quam impendit in opus, quod inſcribitur *il Giornale de' Letterati d' Italia*, quodque anno MDCCX. in vulgus edi eſt coeptum. Antea quidem edebatur Venetiis opus huic non prorſus diſſimile, cujus erat inſcriptio *La Galleria di Minerva*. Etenim de

recentioribus Italicis libris referebat; nec raro Zenus ipse relator fuit, ut rem gratam amicis faceret. Quin etiam suppeditavit aliquando scriptum aliquod, sicuti Triſſinii & Guarinii vitas ad illud ipsum opus ornandum. Nihilo tamen minus nec recte, nec ordine illud procedebat, & multorum sordes cum paucorum clarissimorum hominum splendore commiscebantur (8). Itaque hoc maxime conducere ad Italiae gloriam arbitratus est Zenus tales fieri Ephemerides, quae optimum quemque librum Italorum scriptorum seligerent, de quo referretur, & de quo grave & sincerum judicium exponeretur. Quoniam id confici sine plurium intelligentium opera non poterat (neque enim hoc sibi arrogabat Zenus se posse de rebus physicis, mathematicis, theologicis, & ad jurisprudentiam pertinentibus scienter dicere) viginti & amplius doctrina praestantes homines per Italiam sparsos in societatem operis vocavit (9), e quibus praesertim nominabo Antonium Valisnerium, Joannem Polenium, Jo. Baptistam Morgagnium, Benedictum Bacchinium, Justum Fon-

taninium, Ludovicum Muratorium, Salvinum Salvinium, & Scipionem Maffejum. Norunt omnes fuisse postremum hunc plusquam satis gloriae cupidum, cui se servire putavit, si nonnulla, quae contulerat in communionem operis, ab eo separasset, & tanquam propria cum aliis scriptis suis in publico proposuisset. Talia erant epistola, qua Ferdinando III. Etruriae Principi opus nuncupatur, hujus praefatio, & quae exponunt tradita a Gravina *de origine Juris*. Non est credibile, quam hoc indignatus sit Zenus; nec dubitavit ipsi Maffejo indicia dare suae indignationis, quam hac etiam de caussa justiorem putavit, quod illi suppeditaverat notitiam earum rerum, de quibus in eadem praefatione narratur. Nimis longus essem, si referre vellem omnes offensiones, querelas atque molestias, quae ab hoc Ephemeridum opere, tanquam a fonte, ad Zenum profluxerunt. Neminem vero magis infestum magisque arrogantem expertus est Iesuita quodam cognomine Bernardo, qui, tribus editis epistolis, petulantissime invectus est in Zenum aliosque, quos aut

auctores, aut fautores putabat earum rerum, quae in III. volumine adversus Germonium *pro vindiciis antiquorum Diplomatum Justi Fontanini* prolatae fuerunt. Adversario suo responsum nullum dedit Zenus, quanquam ad dandum stimularetur ab amicis. Nam in ea erat sententia, se non posse melius hujusmodi homines ulcisci, quam contemptu. Praeter quam quod sibi rem esse existimabat non cum uno Bernardo, sed cum omnibus Jesuitis, qui veluti sues, uno laeso, gregatim ingruebant universi. Si aliquando adversus hos calamum sumpsit non suam, sed litterarum litteratorumque virorum & Italiae caussam egit, ut indicant permulta sparsa in Ephemeridum voluminibus, quae Scriptores praesertim Trevoltienses oppugnant. Ex his autem omnibus scriptis maxime commemoranda videtur epistola ad Josephum Ursium, qua ab accusationibus Bohoursii & Trevoltiensium propugnatorum illius defendit locum quemdam Torquati Tassi, ubi de pugna, quae fuit inter Tancredum & Clorindam, ait:

. . . . *e se la vita*
Non esce, sdegno tienla al petto unita.

Optimam figuram (10) hanc esse ostendit Zenus auctoritate & exemplis non solum Graecorum & Latinorum, sed etiam scriptorum illorum, qui a Bohoursio laudibus in caelum elati fuerant; & postremo physicis argumentis probat, qui fieri possit, ut acceptis mortiferis vulneribus ab homine magnanimo & timido, diutius ille quam hic animam retineat. Qui legent hanc Zeni epistolam, aliaque plurima ejusdem, quibus auxit Ephemeridum libros, facile judicabunt, quam esset in scribendo elegans, & in existimando prudens; nec mediocres illi gratias habebunt, quod in hujusmodi opere provehendo, cujus singulis quibusque annis quatuor volumina in lucem exibant, pluris illi fuerit Italiae gloria atque utilitas, quam propria quies. Remittere aliquid de summa contentione, quam in Ephemerides Litteratorum aliaque studia impendebat, coactus est ob collatam sibi Veneti Loemocomii praefe-

ćturam, quam anno MDCCXII. fuſcepit, & per triennium ſuſtinuit. Habebat etiam, quae illum angerent, domeſticas curas; & hae & nunquam antea intermiſſae mentis exercitationes plurimum de ejus valetudine imminuerant. Cum ſeptem annos ante uxorem duxiſſet Ludovicam Mundonovam Joannis cauſidici filiam, & ſperaſſet hanc conjunćtionem ſibi voluptati & tranquillitati fore, diſcruciabatur videns multum extenuari ſpes ſuas. Quo cum in ſtatu eſſet, pergebat, quantum publicae occupationes paterentur, ad ea ſolatia, quae non modo ſedatis moleſtiis jucunda, ſed etiam haerentibus ſalutaria illi eſſe potuiſſent. Poſtulabatur jamdiu ab ipſo, vel potius flagitabatur, ut in vulgus ederet, quae de Venetis hiſtoricis collegerat; cumque ſe debere hoc munus putaret non ſolum eorum ſtudiis, qui litteris delećtabantur, ſed etiam patriae, egit cum typographo Loviſa de recudendis hiſtoricis illis, qui res Venetas publico decreto ſcripſerunt. Fuerunt hi Marcus Antonius Sabellicus, Petrus Bembus, Paulus Paruta, Andreas Maurocenius, Baptiſta Na-

nius, & Michael Foſcarenius, in quorum vitis, praeſertim antiquiorum, exponendis non dubitabat, quin multa prolaturus eſſet incognita atque curioſa. Ornavit primum operis volumen ſatis longa praefatione, in qua perſecutus eſt aetates & gradus illorum omnium, qui res Venetas litteris prodiderunt. Hanc ſequitur Sabellici vita Latine, ut pote hiſtorici Latini, ſcripta, in qua dum copiam & diligentiam nimis fortaſſe exquiſitam admiror, elegantiam deſidero. Jamdiu enim Zenus reliquerat exercitationes Latine ſcribendi (11) ea credo laude contentus, quam ex ſuavitate Etruſcae linguae colligebat, quae tanta erat, ut appareret in eo nativum quemdam leporem eſſe, non adſcitum. Neque mediocriter elaboravit Zenus in notandis ad marginem libri temporibus, quibus res a Sabellico (hoc etiam praeſtitit reliquis in hiſtoricis) narratae ceciderunt, cum praepoſtera, perturbata ac confuſa plurima eſſent in illius hiſtoria. Petri Cardinalis Bembi vitam minime expoſuit Zenus, ſed expoſitam a Jo. Caſa copioſis notis illuſtravit & auxit, ut hanc praeponeret

historiae simplici illi quidem & nudae (Caesarem enim unum imitatus est) sed purae in primis atque illustri, quam Bembus Latine conscripsit. Atque ex his constat secundum volumen. Tertium autem habet res a Paruta Italice conscriptas gravissimo sane historico, cui neminem praefero copia praeceptorum ad rem publicam gubernandam, cognitione earum rerum, quae sunt in hominum moribus, civilibus institutis, & in Imperiorum disciplina, & grata varietate, qua res externas cum domesticis ita conjungit, ut illae his unice servire videantur. Quam de eo exaravit vitam Zenus, dignam quidem tanto viro omnes judicarunt compositione, ubertate, atque elegantia. In ipso aditu operis narrat ille, qua de caussa circiter ann. MCCCXVII. non solum Parutarum familia, sed etiam aliae multae nobilitate praestantes e Lucensi in Venetam Rempublicam migraverint, quantisque privilegiis decoratae fuerint, quod artem fabricandi serica Venetos docuere. Quanquam id certissima monumenta testarentur, justam tamen querelarum caussam cum Zeno se

habere putavit Petrus Garzonius Senator amplissimus (hujus enim familia in illarum numero fuit) quod ea protulisset in lucem, quae ipse occultari maluisset, quasi aliquid nobilitati suae detraherent. Hujusmodi querela magnopere contristavit Zenum; neque illam mediocriter valuisse credo ad abjiciendum consilium ea perficiendi & vulgandi, quae de Scriptoribus Venetis ipse collegerat. Videbat enim se non posse omnia loqui ad veritatem, quin multorum in offensionem incurreret (12). Reliquorum historicorum, quos supra nominavi, vitas minime contexuit Zenus ereptus patriae eo tempore, quo haec ab ipso omnia summa expectare videbatur. Jam tum cum coeperunt in scenam prodire illius dramata, tanta illico de ipso surrexit fama, ut haec non Italiae solum, sed & aliarum regionum, & Germaniae praesertim fines peragraverit. Quo factum est, ut ab Anspachii & Vindelicorum Principibus, nec non a Leopoldo Caesare valde liberaliter Zenus invitatus fuerit ad Poetae munus apud ipsos sustinendum. Ne tum ab Italia & a patria

discederet variae obstiterunt caussae, illa in primis, quod matrimonii vinculis esset irretitus. Haec solvit mors Februario mense an. MDCCXV. uxore extincta, ex qua filiam habuit, quae vix lucem hominum adspexit; sed & alia supererant summae conjunctionis vincula cum matre & cum liberis, quos ea susceperat ex nobilissimo viro Petro Antonio Cornelio, cui nuptam fuisse supra commemoravimus; itidemque cum fratre & sorore & cum patria, a qua nova acceperat beneficia, praepositus exercendis vectigalibus, quae ex mercibus mari advectis exiguntur. Multum quidem aberat Zenus, ut ex his vinculis, dulcissimis iis quidem, ut pote amoris & pietatis, laxari aliquid vellet; sed quo facilius juvare eos posset, qui opis suae indigebant (13), cessit tandem liberalissimae invitationi Caroli VI. Caesaris, qua ineunte autumno ann. MDCCXVIII. Viennam traductus est. Duos circiter menses consumpsit in itinere, cum non longe a Tarvisio fractum ei ex casu dextrum crus fuerit. Nec solum in ipsa curatione, sed cum Viennam etiam pervenisset, chirurgi vitio & itineris

agitatione dolores & incommoda multa perpessus est. His malis accessit invidiae obtrectatio & tarditas summa, qua omnia pene negotia in Aula Caesaris gerebantur, ob quam nec plane certus poterat esse Zenus de sorte sua, nec pecuniam habere in promptu, qua rebus suis consuleret. Obversabatur ei ante oculos exemplum Leibnitii Germanorum omnium doctissimi, qui magnis promissis invitatus, magnisque precibus impetratus a Borussiae Rege, duobus & amplius annis Viennae fuit nullum unquam videns exitum rerum suarum (14). Sed quam falso timeret Zenus similia sibi accidere posse, intellexit statim ac ex vulnere recreatus adire Caesarem potuit. Hic enim dedit ei singulares voluntatis significationes; & datis quoque muneribus, satis ostendit se velle non solum quod promiserat facere, sed etiam prolixe cumulateque facere. Profecto plurimi ille liberalium artium studia doctosque homines aestimabat; neque erat mediocriter in litteris versatus. Narrabat se in prima juventa studium philosophiae acrius ultra, quam concessum Principi videri possit, co-

luisse,

luiſſe, niſi prudentia inſtitutoris incenſum & flagrantem animum coercuiſſet: poſtea mitigavit ratio & aetas, retinuitque, quod de Agricola quoque praedicat Tacitus, ex ſapientia modum. Adeo pollebat memoria, ut quae in pueritia acceperat legeratque, adultus recordaretur; adeoque ardebat cupiditate hunc omnium rerum theſaurum magis magiſque locupletandi, ut libros, de quibus maxime praedicari audiebat, aut legeret per ſe, aut de iis ad ſe referre doctos homines juberet. Nae ille permagno tenebatur deſiderio inſtituendi Viennae Academiam, quam flos doctorum hominum condecoraret, quaeque Pariſienſem & Londinenſem aemularetur. Hac de re ſaepe Caeſar cum Zeno ſermones habuit ejus conſilia & operam exquirens. Sed quoniam fruſtra adlaborant Principes in hujuſmodi rebus, niſi habeant intelligentes & bene animatos adminiſtros (tantum ne florere potuiſſe Ludovicum XIV. favore in litteras putamus, ſi Colberto caruiſſet?) ſtudiis Caeſaris minime felices exitus contigere. Sed non propterea minus ille efferendus eſt laudibus; &

quidem plenae ſunt litterae Zeni (15) hujuſmodi praeconiis debitis non tam ingenio Caeſaris, illiuſque ſingulari amori in litteras, quam ejuſdem maximis clariſſimiſque virtutibus. Quam vellem tanti Principis vitam hiſtoriae monumentis illo ſuo mirabili Etruſce ſcribendi lepore Zenus conſignaſſet! Et maximum incitamentum illi poterat eſſe, quod non ſolum Poeta, ſed etiam Hiſtoricus Caeſareus declaratus eſſet, quodque de eo ſcripſiſſet, qui cum res geſtas, tum aures atque ſtudium adhibere potuiſſet. Sed omne ferme tempus conſumere cogebatur Zenus in ſtudio muſico, quod utile magis quam gratum illi erat. Paullo poſtquam Viennam advenerat, in ſcenam attulit Iphigeniam; nec defuere maledici, qui ſurreptam, non factam ab illo fuiſſe dicerent. Hujuſmodi maledictis ita reſpondit Zenus, ſe quidem tranſtuliſſe ſuum in melodrama ab Euripide & Racinio locos quoſdam, cum incidit, ut id apte fieri potuerit, ut ab Homero Ennius, Afranius a Menandro, & Racinius ipſe ab Euripide conſuevere. Et quidni id liceret, ſi veteres celebriores poetae

tum etiam bene mereri de suis civibus judicabantur, quando integras Graecorum fabulas vertebant, ut ad suorum cognitionem divina illa ingenia transferrent? Qui igitur haec vituperant,

Faciunt nae intelligendo, ut nihil intelligant.

Post Iphigeniam dedit Zenus L. Papirium; atque hic si illi cessit perfectione operis, anteivit certe approbatione & plausu spectantium; ipseque Caesar nihil simile se unquam vidisse audivisseque palam professus est (16). Huic rei caussam praesertim dedisse putavit Zenus copiam gravissimarum sententiarum, quibus quasi stellis suum illustravit melodrama. Etenim brevi intellexit nihil dulcius esse gravissimo optimoque Principi exemplis grandioribus, orationibusque sumptis de vita, quae aut quid sit, aut quid esse oporteat, doceant; contra vero nihil insulsius amoribus iis, quos homines arte sua abutentes in scenam invexere, quosque corrupti depravatique mores retinuerunt: quapropter aliam viam, quam tritam eatenus a

ſe ipſo tenendam ſibi putavit (17). Cum an. MDCCXIX. Maria Joſepha Joſephi I. Caeſaris filia Friderico Auguſto Regio Principi Saxoniae nupta fuiſſet, has nuptias dramate celebrare juſſus eſt Zenus, in eoque elaborando non tam officio ſuo omniumque expectationi, ſed, quod difficillimum erat, ſibi ipſe ſatisfecit. Appellavit hoc *Sirita*, quae erat filia Sivaldi Daniae Regis, de qua narratur praeter patris, nullius unquam hominis conſpexiſſe vultum, adeo pudica erat. Adſpexit tandem Ottarum, & cum eo nupſit; ac mirum profecto eſt, totius dramatis nodum ex unico oculorum obtutu pendere potuiſſe. Deinceps multa alia melodramata, de quibus ſingulis dicere non eſt neceſſe, eaque non minus diligenter elaborata & tanquam elucubrata attulit. Etenim ſe ſemper ante oculos habere dicebat praeceptum, quod Q. Tullius Cicero Marco fratri petenti Conſulatum his verbis dedit: *Quamobrem quoniam ab hac laude proficiſceris, & quidquid es, ex hoc es, ita paratus ad dicendum venito, quaſi in ſingulis cauſſis judicium de omni ingenio futurum ſit*. Et quanquam hoc Zeno,

cum aliquid accuratius ſcripſiſſet, ſemper fere contigerit, ut nunquam ſcripſiſſe melius putaretur, tamen cum docuit Nitocrim, omnium conſenſu ſic fuit tum judicatum, ceteros a Zeno ſemper omnes, illo autem dramate etiam ipſum a ſe ſuperatum (18). Non unus erat Zenus Poeta in Aula Caeſaris. Erat & eodem gradu Petrus Pariatus homo non ſolum ſtudiorum ſimilitudine, ſed & officiis, uſu & conſuetudine jamdiu Zeno conjunctiſſimus, quem aliquando ſibi ſocium in componendis dramatibus adjunxit, & tum maxime, quando anguſtiae temporis illum coegerunt. Nam eodem anno duo ſaepe dramata facere juſſus eſt; neque haec tantum, ſed etiam illius generis poemata, quae *Oratorj* nos appellare ſolemus. Habuit interdum a Caeſare alia etiam mandata poetica, velut extraordinaria penſa, in quibus omnibus magna ſolebat eſſe occupatio ſtudiorum ſuorum. Nihilo tamen minus ſi incurrebant ſubceſiva quaedam tempora, haec homo induſtria ſingulari perire non patiebatur, multaſque diſſertationes tum hiſtoricas, tum philologicas contexuit (19). Nec deerat

litteratis amicis illuſtria ac prope divina bona, quae multis vigiliis, improbo labore, aſſidua exercitatione adeptus erat, non apud ſe avare continens, ſed ad communem illorum utilitatem liberaliſſime conferens. Et commemorandum mihi in primis videtur quomodo ſe geſſerit adverſus Muratorium, ex quo conjici poteſt Zenum nunquam invidiſſe, ſed faviſſe ſemper alienae gloriae. Declaravimus ſupra ipſum innumera fere collegiſſe ad opus illud conficiendum, quod inſcribere meditabatur *Scriptores rerum Italicarum*, ex quo maximam ſibi laudem poterat polliceri. Dolebat ob ſuum Viennam adventum fuiſſe tantum opus interruptum, cujus tamen conficiendi neque deſiderium neque ſpem depoſuit. Quin immo ex Caeſaris bibliotheca & tabulario, in quod penetrare libere poterat, non pauca hauſerat ad illud ipſum ornandum. At ubi Zenus intellexit Muratorium eamdem cogitationem curamque ſuſcepiſſe, non queſtus cum illo eſt, quaſi in alienas poſſeſſiones invaſiſſet, ſed ipſum & conſilio & opera, & quibus aliis potuit rebus, ad incoepta perficienda adjuvit. Non

pauca etiam contulit, ipſo hortante Caeſare, in opus Ephemeridum Litteratorum Italiae, cujus curam Petri Catharini fratris ſui cariſſimi ingenio ac diligentiae praeſertim commiſerat. Et ſiqua fuerunt alia hujuſmodi mandata, ſicuti ea, quae ſpectabant impreſſionem Scriptorum rerum Venetarum, narrationemque vitarum Maurocenii, Nanii & Foſcarenii, in iis exequendis plurimum eumdem fratrem adjuvit. Nihil vero, quod eſſet alicujus momenti, conſignabat litteris Zenus, de quo Caeſar in familiariſſimis, quos cum eo habebat, ſermonibus doceri minime vellet. Sic enim ſuppeditari ſibi dicebat, ubi animus ex Aulae ſtrepitu reficeretur, & aures rebus publicis defeſſae conquieſcerent. Quod delectationis genus utinam omnes guſtarent Principes. Nam voluptates, quibus multi eorum tenentur, neque temporum ſunt, neque aetatum omnium, neque locorum, & ſaepe creant offenſionem atque faſtidium. Quare merito dicebat Scipio, quod ſecum Ennium haberet, ſe multorum triumphis anteponere. Quo vero vincula, quae Viennae Zenum retinere debuiſ-

sent, arctiora faceret Caesar, illum succedere optasset in locum Jo. Benedicti Gentilotti, qui erat a bibliotheca, aut illius, qui curam habebat antiquorum numismatum ceterorumque vetustatis monumentorum. Et ipse noverat optime bibliothecam & museum, quod utriusque frequentandi data ei raro sane exemplo licentia ac libertas fuerat; & bene etiam de utroque meritus erat, cum donasset Caesari rara quaedam monumenta, cumque illius consilio factum esset, ut ab eodem millibus florenorum LXXX. emeretur bibliotheca Hoendorfiana Batavarum fere omnium celeberrima. Nihilo tamen minus utrumque munus recusavit, sperans se aliquando ad suos Italos liberum, tanquam emeritis stipendiis Musarum, posse remeare. Semel iterumque & tertio revisit suos; postremo valetudinem, ingravescentem aetatem, aliaque incommoda excusans plane deserendi Viennam & Aulam a Caesare veniam impetravit. Invitissime ille a se tantum virum dimisit, quo neminem videbatur habere cariorem: aegre & dolenter Zenus se ab eo Principe disjunxit, quo

neminem sibi amiciorem, si id loqui de Principibus fas est, & beneficentiorem sibi fuisse dicebat (20): sed vicit suorum patriaeque caritas, rediitque Venetias XI. anno postquam inde primum discesserat. Plura secum detulit munera (*& praeconia Principum*, ut ait Poeta ille Siculus, *esse debent clarae munera liberalitatis*) quae non tam a Caesare habuerat, quam a Willelmina Amalia Josephi I. uxore, a qua se aliquando adhibitum esse narrabat ad convertenda e Latino in Italicum sermonem, praeter alia quaedam, scripta nescio quae S. Augustini. Illud vero maximum beneficium fuit, quod annuum stipendium quatuor mille florenorum, quod Zeno, cum primum Viennam venit, constitutum fuerat, absenti etiam solveretur ea conditione, ut singulis quibusque annis sacrum drama conficeret, quod cani ad harmoniam mos erat feria VI. majoris Hebdomadae in Sacello Caesareo. Horum dramatum XV. ipse in vulgus edidit ann. MDCCXXXV. dedicavitque Carolo & Elisabethae Augustis conjugibus. Post haec alia duo componere jussus est, quae minime in vulgus prodie-

re. Verum ex quo alacritas illa, qua ſtudia poetica foventur, deferbuit in Zeno, animumque ejus graviorum & ſeneſcente aetate digniorum artium tractatio ſibi vindicavit, invite ſe ad Muſas referebat; quapropter hujuſmodi dramatum conſcribendorum curam Petro Metaſtaſio, qui ſuum in locum ſucceſſit, datam fuiſſe non modo facile paſſus eſt, ſed etiam vehementer gaviſus. Inter haec autem dramata primum locum ſe dare dicebat illi, cui nomen *la Geruſalemme*, quodque ad Chriſti pedes cruci ſuffixi jacens magna ex parte confecit. Nec miror hominem ſingulari in Chriſtum Jeſum pietate potuiſſe tale argumentum & tenere & cum ſenſu tractare. De reliquo ſatis ſe contentum eſſe dicebat Zenus ſacris his dramatibus, cum e contrario memoriam extingui optaret ceterorum, quae in theatrum adduxerat. Quapropter nunquam a ſe impetrare potuit, ut haec corrigeret, cujus tamen rei faciendae, eademque ſimul juncta Venetis typis imprimendi Gaſparo Gozio homini ſane intelligenti poteſtatem fecit (21). Sed quamvis ita de ſuis melodramatibus judicaret Zenus,

ut abortus potius quam partus illa esse diceret, aegre tamen tulit in ea fuisse sententia Muratorium, Fontaninium aliosque, ut vix aut omnino fieri non posse crederent aliquid tolerabile in hoc poesis genere (22). Profecto quae habemus tum Zeni tum Metastasii dramata satis illos convincunt erroris; nec mediocris & obscura laus fuit Zeni, primum omnium exemplo suo monstrasse viam, in quam diu longoque intervallo errantes homines adduci possent. Argumenta apte eligebat, feliciterque explicabat; illo suo singulari judicio in tota dramatis oeconomia videbat quid deceret, quid non; non mimicos & scurriles jocos, ut omnes fere ante ipsum, neque res magis a veritate abhorrentes, sed aptas gravesque consectabatur sententias, & a vero aut a vero simili nunquam discedebat. Plurimum sane concedit Metastasio poeticis ornamentis, lepore, venustate, & sensu, ac arte quadam, quibus ille & commovet, & totos ad se rapit auditores suos; nihilo tamen minus habet & suas virtutes Zenus, & illam praesertim, qua novit omnia momento quodam

ac judicio dispensare atque disponere. Praeter haec, qui de his duobus poetis judicare volunt, reminisci debent neminem Zeno, hunc vero Metastasio fuisse ducem. Non sine caussa aliquando exquisivi ab ipso Metastasio, quid de Zeni dramatibus sentiret, cujus sapientissimum elegantissimumque responsum infra exscribere juvabit (23). Nimis fortasse multa de poeticis Zeni scriptis. Reliqua nunc persequemur, in quibus idem elaboravit beneficio Caesaris Augustaeque Filiae fruens in patria otio cum dignitate, quod maxime esse optabile bonis & beatis viris merito dixit Cicero. Vitam Henrici Catharini Davilae Italice & copiosissime exposuit, ediditque cum illius historia de bellis civilibus Galliae an. MDCCXXXIII. Vitam etiam alterius historici Francisci Guicciardinii a Dominico Maria Mannio conscriptam notis auxit atque illustravit. Collegit quam plurima ad Mutii Justinopolitani vitam & scripta pertinentia, quae litteris mandare meditabatur. Id vero cum praestare variis impeditus difficultatibus minime potuisset, collecta a se se Joanni Rainaldo Carlio li-

beraliter conceſſit. De Manutiis omnium maximis typographorum non pauca ſane curioſa, nec antea bene cognita in lucem protulit: majora etiam protuliſſet de libris praeſertim ab ipſis impreſſis ab an. MCDLXCV. ad annum uſque MDXCVII. quo tempore mortem obivit Aldus junior, & de univerſa illorum typographii hiſtoria, ſi aut diutius vixiſſet, aut ſurrepta ei minime fuiſſent adverſaria, in quibus minutiſſima quaeque ad hanc rem ſpectantia deſcripſerat. Deſperans ſe poſſe perficere ob provectam aetatem valetudiniſque incommoda opus multi ſane laboris multarumque vigiliarum de Scriptoribus Litteratiſque Venetis, quod priuſquam Viennam concederet, inſtituerat, innumera pene a ſe diligentiſſime collecta & prudentiſſime obſervata ceſſit Joanni de Auguſtinis erudito viro e Franciſcana familia, qui toto animo & ſtudio omni in idem opus ſe dicebat incumbere. Eadem & majora etiam poſtea ſuppeditavit Marco Foſcarenio maximo & ſpectantiſſimo viro, qui idem ſic tractavit argumentum, ut etiamſi multi cum ipſo contendiſſent, omnes tamen non ſolum

rerum copia, sed etiam judicio, & dicendi arte facile superasset. Saepe ipse in suo libro mentionem Zeni facere debuit, & nunquam fere fecit sine praeclaro judicii sui testimonio (24). Et sane in patriis monumentis perquirendis quid ejus diligentiam subterfugit, aut satietati superfuit? Non parum adjuvit Nicolaum Colletum & Antonium Fridericum Seghezzium, cum alter Ughellii opus de Italis Episcopis, alter historiam & commentaria Crescimbenii de Italica poesi corrigenda illustrandaque suscepisset. Sed non paucos Crescimbenii errores antea etiam emendaverat Zenus, cum id opportune facere potuisset in prioribus Ephemeridum Litteratorum Italiae voluminibus. Haec vero amice accepisse Crescimbenium ex eo conjici potest, quod multa a se prolata in historia, in commentariis, quae illam subsecuta sunt, postea retractavit emendavitque. Sed emendationes, retractationes & corollaria huc & illuc sparsa adeo perturbabant & confundebant omnia, ut vix ullum amplius usum haberet pars illa, quae ad historiam spectabat, & nunquam satis clare

apparerent contenta in ipſis commentariis. Bene igitur ac ſapienter factum eſt a doctis viris, qui opus ex inordinato in ordinem adduxerunt, ſingulae perſonae & tractationi, quae ſua eſſent, concedentes, & horum multa neceſſariis notis illuſtrantes. Eodem tempore, quo haec gerebat Zenus, laborabat quoque, ne a ſcribendis Litteratorum, quas Ephemeridas vocavimus, faſtis ulla fieret intermiſſio: cumque unum ex omnibus ad hoc opus maxime aptum cognoviſſet fratrem ſuum, maximam oneris partem in illum tranſtulerat. Quare minime eſt mirandum, ſi hoc e vivis an. MDCCXXXII. erepto, impeditoque tum Apoſtolo aetate, morbis, aliiſque occupationibus, idem opus paullo poſt plane ceſſaverit. Non quaero quid alii poſtea geſſerint, ne Italiae Ephemerides ſuae deeſſent; nam propoſitum nobis tantummodo eſt de rebus a Zeno geſtis narrare (25). Ceterum hic graviter adeo tulit mortem fratris amicitia omnique voluntate ſententiaque ſibi conjunctiſſimi, ut nulla res ejus ſanare vulnus potuerit, increpantibuſque nimium dolorem illa Auguſtini ſolebat

respondere: *quoniam itaque deserebar tam magno ejus solatio, sauciabatur anima mea; & quasi dilaniabatur vita, quae una facta erat ex mea & illius* (26). Neque multo post matrem quoque amisit; & plenae sunt ejus epistolae querimoniarum ob mortem illius, & amicorum; eaeque satis declarant sensus humanissimos tenerrimosque ei naturam tribuisse. Quod nolim a duris quibusdam hominibus, tanquam effeminatum, accusari. Etenim carere sensu doloris miserius esse arbitror, quam immoderate dolere. Magnum tamen ei in his doloribus afferebat solatium societas Andreae Cornelii fratris sui, apud quem vivebat, & quocum omnia communia habebat: ut aliqua vero ratione compensaret jacturam, quam studia sua in morte fratris fecerant, horum socium & adjutorem sibi adscivit Joannem Antonium Verdanium hominem quidem optimis artibus eruditissimum. Sed eo praesertim usus est in conficiendis indicibus bibliothecae & musei sui, quorum utrumque multorum sane erat nummorum, & superbissimo delectu collectum, adeo ut rem gratam & utilem harum

rerum

rerum amatoribus se facturum Zenus putaverit, si eosdem indices in lucem ederet. Nihil dum allatum a nobis est, ex quo intelligi potuerit fuisse in Zeno insatiabilem quamdam cupiditatem colligendi praestantiora veterum Graecorum Romanorumque numismata; & ipsum in veris a falsis distinguendis, iisdemque explicandis oculos eruditissimos habuisse. Coepit anno MDCCV. magis obvia Imperatorum numismata veluti per jocum emere; ex his desiderium haud vulgaria & communia colligendi; postremo tanta cupiditas praestantiorum & rariorum, ut cum non semper haberet in promptu pecuniam ad illa comparanda, magis illum poeniteret coepisse, quam liceret desinere. Eo tempore, quo Viennae fuit, quod magis abundaret, maximam musei sui partem acquisivit, saepe etiam his de rebus mandata dans absentibus amicis suis. Fuit profecto ad rariora acquirenda numismata summae diligentiae maxima adjuncta fortuna, gestiebatque laetitia Zenus quod posset cum divitioribus hac in re contendere. Neque haec ad inanem ostentationem. Intellige-

bat enim quantum hiſtoriam juvaret numiſmatum ſtudium, in quo ut ipſe, experientia & lectione ducibus, longiſſime procederet, utque ejuſdem amorem in Italis ſuis accenderet, nulli parcebat induſtriae. Non eſt tamen celandum, quamvis in hujuſmodi rebus peritiſſime ac callidiſſime verſaretur Zenus, ipſum aliquando in errorem raptum fuiſſe, cum argenteum Hadriani numiſma maximi, ut vocant, moduli, cujus compotem fecit amicum ſuum Jo. Franciſcum Baldinium ad augendum opus Vailantii *de numiſmatibus Imperatorum Romanorum praeſtantioribus*, ad Auguſtum pertinere putaverit. At gratulor Zeno, qui perquam raro offendebat in iis rebus, de quibus affirmabat, aliquando tamen lapſum fuiſſe, ne haec quoque laus ei deeſſet, ingenue ſemper confeſſum eſſe errata ſua, ſicuti decet viros bonos & ſimplicis veritatis amicos (27). Dolendum vero, ſi ſparſa quaedam in ejus familiaribus epiſtolis exceperis, nihil ipſum mandaſſe litteris poſteritatique earum rerum, quas obſervaverat in veſtigandis antiquitatis monumentis; quod ne faceret obſtitit praeſer-

tim ſingularis illius modeſtia (28). Reperta inter ejuſdem ſcripta fuit de Gente Julia diſſertatio, ſed haec nulla ex parte perfecta. Acerrima & fortiſſima cupiditas, qua tenebatur Zenus, praeclara numiſmata parandi, paullulum imminuta ac debilitata fuit temporibus illis difficillimis ſolutionis, quibus ob mortem Caeſaris crudeli bello tota ardebat Germania: ac poſtremo, quo rebus ſuis providere melius poſſet, conſilium cepit vendendi grandi ſane pecunia muſeum ſuum nobiliſſimo viro Germano, quod nunc quidem extat apud Canonicos S. Floreani in Auſtria Superiore. Reſtabat Zeno velut oblectamentum & ſolatium ſenectutis omnibus libris ornata atque referta bibliotheca, cui unice ſe debere putavit magnum opus, quod extrema aetate ſuſcepit ad emendandum Juſti Fontaninii librum inſcriptum *Biblioteca dell' Eloquenza Italiana*. Cum primum anno MDCVI. in lucem prodiit iſtud opus, rogatus Zenus de eo ſententiam exponere ſuam, ſcripſit ad Fontaninium quae magis ad emendationem perfectionemque illius conducere putavit, & quae non aliena eſſe du-

xit ab amicitia. At Fontaninius, cujus aures nunquam praeceptis & monitis amicorum facile patuerunt, ex una parte aegre tulit se potuisse de infinitis rebus a Zeno admoneri, ex altera gavisus est habere se, quo melius posset existimationi ac gloriae suae consulere, quotiescumque ejusdem operis secundo imprimendi consilium suscepisset. Id ita praestitit extrema aetate, ut multa, sed non omnia emendaverit; quodque mirabilius est nunquam in toto opere Zeni mentionem fecit, quasi hominis vulgaris, & quasi nihil ab eo subsidii accepisset. Doluit id Zenus; & sane justam habuit dolendi caussam. Nullam enim litterae aliam mercedem laborum desiderare videntur praeter hanc laudis & gloriae, qua quidem detracta, quid est quod in hoc tam exiguo vitae curriculo, & tam brevi tantis nos in laboribus exerceamus? Sed Zenus magis etiam quam suam dolebat vicem plurium amicorum suorum, quos male habuerat Fontaninius. Quapropter aequitati veritatique, & Italiae quoque gloriae se servire existimavit, si illud opus non augendum perficiendumque,

quod infinitum & immenſum fuiſſet, ſed emendandum, & interdum etiam illuſtrandum ſuſcepiſſet. Et ſane non exiguus erat campus, in quo mirabilis Zeni prudentia atque eruditio excurreret. Nam frequenter Fontaninius temere credit, & ex levi conjectura fallaciſſime judicat; nunquam perpendit aliena judicia, quando utitur ſuis; in his ipſis non ſemper ſibi conſtat; ſaepe negligit aptam & accommodatam rerum diſpoſitionem; & ſaepiſſime res maximi momenti oſcitanter praetermittens, eas, quae ſunt minimi, faſtidioſe repetit. Cum vero de libris refert, frequentiſſime labitur, mutans & confundens eorum inſcriptiones, nomina & cognomina typographorum, tempora, loca & formas, quibus fuerunt impreſſi, & errans interdum in ipſorum Scriptorum nominibus, eorum patriis & temporibus, quibus vixere, recenſendis. His aliiſque malis ut provideret, quaſi ſuo jure ſibi ſumpſit Zenus. Nemo enim illo fuit unquam inſtructior in ea parte litterariae hiſtoriae, quae ad Italos per quinque & amplius ſaecula pertinet, cujuſque parens me-

rito a nonnullis nominatur. Quo instrumento, judicio acri & certo, magna, ut diximus, librorum copia, ea diligentia, ut nihil affirmaret quod ipse per se non vidisset, atque lepore, festivitate ac sale scribendi summo tales potuit Zenus animadversiones illustrationesque in Fontaninii *Bibliothecam* facere, quales a nemine fieri potuisse arbitror. Atque hae virtutes magis etiam comparent ob argumenti genus in eo opere, quod omnium Zeni est maximum, quodque inscribitur *Dissertazioni Vossiane*. Scripsit Vossius volumina duo de Graecis Latinisque historicis, sed ita scripsit, ut imitari eos voluisse videatur, qui in uberrima segete non solum stipulas excidendas, sed etiam spicas ipsas aliis colligendas relinquunt. Sed praesertim Scriptorem diligentia defecit in ea parte, quae spectat ad Italiam, cujus amor facile a Zeno impetravit, ut ipsum suppleret emendaretque, ab eo tempore initium sumens, quo Francisci Petrarchae opera in primis factum est, ut litterae tanquam ad adspiciendam lucem revocarentur. Inchoavit opus anno MDCCXII. idque in Dissertatio-

nes diſtribuere conſilium coepit, ut iis modo unum, modo alterum Ephemeridum Litteratorum Italiae volumen ornare poſſet. Tali modo Diſſertationes XV. in vulgus edidit Zenus, quae centum hiſtoricorum vitas illuſtrant; quas qui leget, facile exiſtimabit adeo diligenter illum habuiſſe cognitam antiquitatem, ut eam fere totam in iis expoſuerit. Quare non eſt mirandum, ſi ſummo plauſu exceptae fuerint: nec quiſquam poſtea extitit, cui neceſſe fuerit de iiſdem hiſtoricis ſcribere, qui Zeni Diſſertationes tanquam oraculum minime conſuluerit (29). Nec defuere etiam, qui integras vitas ſuos in libros retulerint, quod ſaepiſſime fecit Joannes Petrus Niceronius, & non raro Joannes Fabricius, hic in Latinum, ille in Gallicum ſermonem ipſas convertens. Tantam vero Niceronius fidem habendam Zeno putabat, ut notare praetermiſerit fontes, unde ille res a ſe prolatas hauſiſse dicebat, qua de re a Menchenio in eo libro, quem de vita Angeli Politiani ſcripſit, reprehenſus eſt. Poterat quidem Zenus falli ut hu-

manus, quod a se alienum esse, tantum aberat ut putaret, ut postquam se a *Bibliotheca* Fontaninii expedivit, emendandas, augendas, ac pene totas reficiendas susceperit Dissertationes suas Vossianas. Mirum id non solum, sed novam etiam Dissertationem, quae est de vitis Marini Barletii & Marini Becichemi facere potuisse Zenum, quando eum diuturnis febribus, haemorrhagia, insomniis & stomachi doloribus afflictum corporis vires defecerant. Sed mens pristinum conservabat robur. Cumque secus narrasset Joan. Lamius de Zeno mentionem faciens suis in Ephemeridibus, dicitur hic recitasse amicis suis, quam proxime scripserat, dissertationem, quaesisseque, imitatus Sophoclis exemplum, num illud opus desipientis senis esset. Iis malis accessit etiam apoplexis, ob quam oculorum pene lumine & sinistri lateris usu, & scribendi facultate plane privatus fuit. Nihilo tamen minus non prorsus obmutuit suis in studiis, cum ea dictasset Antonino Valsechio, quae praefatus est de iisdem Dissertationibus. In

his non pauca de se, quod senili aetati conceditur. Ut apud Homerum saepissime Nestor de virtutibus suis praedicat! Nec erat Zeno verendum, ne vera de se praedicans nimis videretur aut insolens aut loquax. Etenim ex ejus lingua (sicuti de Nestore quoque testatus est Homerus) melle dulcior fluebat oratio, quod ex iis, quae de ipso narravit exposuitque Marcus Forcellinius in praefatione libri de *Bibliotheca Italicae Eloquentiae*, praesertim intelligi potest. Cum vero multi admirarentur tum ceterarum rerum illius excellentem perfectamque sapientiam, tum vel maxime fortitudinem ac constantiam in ferendis acerbioribus malis, solebat ridens illa Ciceronis respondere: *necesse fuit esse aliquod extremum, & tanquam in arborum baccis, terraeque frugibus, maturitate tempestiva, quasi vietum & caducum, quod ferendum est molliter sapienti*. Sed hujusmodi fructus, mirificos illos quidem, afferebat conscientia bene actae vitae, multorumque benefactorum jucundissima recordatio. Quis enim illo fuit castior, quis integrior, quis

ad misericordiam liberalitatemque propensior, quis ad omnem humanitatem magis accommodatus? Adfuit illi semper purior religio, quam sic coluit, ut vel rigidissimis satisfaceret. Cum rebus divinis operam daret, lapidem, non hominem dixisses; adeo in caelestium rerum meditatione erat defixus. Cum vero consuesceret haud exiguam diei partem insumere in divinis recolendis mysteriis, in sacris evolvendis libris, in effundendis ad Deum precibus eo tempore, quo haec faciebat, illius janua, quae quotidie frequentia illustriorum hominum celebrabatur, quae semper multorum postulationibus patebat, omnibus occludebatur. In B. V. singulariter pius semel iterumque senex atque aeger Lauretanam Domum invisit. Postremo ad veram beatitudinem, quam semper quaesivit, unice adspirans, libros, amores ac delicias suas, quos testamento reliquerat religiosis Dominicanae familiae hominibus, antequam moreretur ipse concessit, illa usurpans verba: *Ecce nos reliquimus omnia & secuti sumus te* (30). Mendacium

neque dicebat, neque pati poterat; cumque abeſſet etiam a ſimulatione, quae tollit judicium veri atque adulterat, rogatus ſententiam ſuam de aliorum ſcriptis, ita reprehendebat ea, quae vituperanda duceret, ut nullum offenſioni locum relinqueret (31). Sine arrogantia gravem, & ſine ſegnitia verecundum non facile intellexiſſes utrum magis vererentur, an amarent amici, quos multos habuit, quoſque ſic coluit, ut appareret nihil ab iis ſibi eſſe velle ſejunctum. Hoc quoque ſit Zeni bonitatis exemplum, quod eorum, inter quos non ſolum eſſet laudis aemulatio, ſed etiam obtrectatio tanta intercederet, quanta incidit inter Fontaninium, Muratorium atque Maffejum, uſum benevolentiamque ſemper retinuerit. Pacis vero amantiſſimus nulli parcebat induſtriae, ut non ſolum odia, ſed etiam querelae tollerentur; & illo arbitro & conſiliario, multae porro diſſenſiones & controverſiae extinctae ſunt. Sic ſe gerendo, & neminem laedens, facillimeque obliviſcens injurias, potuit gloriari multos ſe amicos, neminem

vero inimicum habere. Tanta vero lenitas & mansuetudo Zeni eo admirabilior esse debet, quod natura erat propensus ad iram, sed ipse vel a prima aetate nimios animi motus, & rationi non obtemperantes frenare didicerat. Erunt fortasse qui existimabunt hoc Zeni elogium non plane congruere cum iis, quae scripsit ad emendandam Fontaninii *Bibliothecam*. Ii mirari potius debent tanta fuisse Fontaninium petulantia atque negligentia, ut aliquid salis ab homine ingenii dulcissimi trahere potuerit. Praeter quam quod minime in vita erat Fontaninius, quando illa scripsit Zenus; nec vulganda permisit nisi consilio illius, quem a confessionibus adhibebat, qui judicavit ipsam per se veritatem acriter saepe a Fontaninio laesam, si caussam suam defendere debuisset, non lenius defensuram. Quanquam gloria, amplissimisque honoribus abundaret Zenus, modestiam tamen semper servavit; & gratia quae illi fuit maxima cum Caesare, cum Eugenio Principe Sabaudico, aliisque potentioribus, non ad ostentatio-

nem, propriamque augendam fortunam, sed ad aliorum usus est subsidium. Tanta autem cum esset modestia, nunquam sensit invidiae morsus, & nihil minus verebatur, quemadmodum de Scipione praedicavit Livius, quam ne quis obstaret gloriae suae. Quare minime est mirandum, si vix ferre poterat quosdam in litteratorum republica aut principatum, aut perpetuam dictaturam appetentes. Erat & aliud genus hominum, quos vitabat, & cum videbat, tanquam auspicium malum, detestabatur. *Hi autem* erant, qui *blasphemant quaecumque quidem ignorant: quaecumque autem naturaliter, tanquam muta animalia, norunt, in his corrumpuntur*. Difficile est omnia persequi, & non necessaria. Illud unum intelligi volumus fuisse Zenum hominem singulari virtute & doctrina. Tali modo cum annos unum & octoginta & menses XI. complesset, obiit Venetiis, sepultusque in Aede *Sanctissimi Rosarii* cum funeris pompa (32). Laudatus etiam fuit Italica & Latina oratione, quarum alteram Antoninus Valsechius, alteram

Hyacinthus Menegattius , uterque Ordinis Praedicatorum , habuit . Quod si pro meritis gratiae referri deberent Zeno , aut hoc tempora ipsa paterentur , jam in celeberrimo aliquo urbis loco , quemadmodum olim Delphis Georgiae illi Leontino , insigne ejus virtutis monumentum esset excitatum . Verum intereunt statuae , ut ait Cicero , tempestate , vi , vetustate ; laudes autem virorum bene de republica meritorum posteritati , quasi per manus traditae , vix consenescunt .

ADNOTATIONES.

(1) *De hoc opere haec habet Zenus in Epistola ad Lud. Muratorium*. Sarà una buona Raccolta di Autori Latini, che hanno scritte le cose della nostra Italia. Il primo tomo (poichè sarà in molti divisa) abbraccerà gli Storici particolari della Lombardia sì superiore, come inferiore, a' quali porrò innanzi alcuna Cronaca universale, sempre d' Autore Italiano. Del mio vi saranno prefazioni universali e particolari, annotazioni marginali, indici copiosi, ed appendici di stromenti autentici antichi, o di pistole istoriche, che illustrino qualche fatto, non però mai stampate, oltre alle notizie di ciascuno Scrittore, e la contezza particolare del MS. e delle persone che me ne avranno favorito. *Epist.* 34. *Vol. I. Ex hac Epistola, sicuti ex* 22. *intelligi poterit, quae praesertim scripta priori operis conficiendo volumini destinaverit Zenus*.

(2) Quanto alla mia Storia, ella non è tale, che abbia potuto prevenirla il Sig. Ab. Crescimbeni con quella sua pubblicata, e più volte da me riletta. In cotesta non v' è una vigesima parte di ciò che si racchiuderà nella mia, ed il metodo n' è totalmente diverso, come pure il disegno. Io m' affatico di stendere le vite ex professo colla notizia accurata delle lor opere, coll' idea del loro stile, e col giudizio, che in ogni tempo ne hanno dato i critici e i letterati. Abbraccerà due mila in circa Scrittori, principiando dal fine del Secolo XII. in cui la nostra Poesia

epist. 62. Desidero comunicarle un mio disegno affine di averne il suo purgato giudizio. Ho poste insieme molte mie osservazioni su più di D. codici manoscritti da me esaminati. Vorrei pubblicarle di centuria in centuria, affinchè i volumi riescano maneggevoli; ed in fine d' ogni centuria penso per dar più credito e più curiosità all' opera, metterci qualche opera inedita ora d' istoria ora di poesia, ora d' altro, secondo che giudicherò più spediente. Mi dà alquanto di fastidio il titolo. Aveva pensato di chiamarla la libreria manoscritta, centuria prima, seconda ec. ma non mi trovo contento. Lo vorrei più espressivo, e però ricorro a chi più di me ha pratica e intelligenza. *Vidend. etiam Epist.* 64.

(8) La Galleria di Minerva (*sic Zenus in epistola ad Antonium Franciscum Marmium*) non ha più credito, ed è piuttosto un guazzabuglio mal composto che una ben condita vivanda: disgusta il palato e fa nausea, comecchè di quando in quando vi entri qualche cosarella che solletichi il gusto. *Epist.* 92.

(9) *Epist.* 183.

(10) *Appellat Zenus* Equivoco d' apparenza *sequens auctoritatem Jacobi Mazzonii*.

(11) *Haec Zenus ad Salvinum Salvinium epist.* 316. Il primo Tomo contiene le Deche del Sabellico. Io vi ho fatto una prefazione istorica Italiana, dove rendo conto di tutti gli Storici pubblici Veneziani sì impressi sì manoscritti. Vi ho pure aggiunta una vita di M. A. Sabellico assai copiosa, scritta Latinamente, come meglio ho saputo, essendo molto tempo che in

tal lingua non mi efercito punto. . . . Ho cercato inoltre di illuftrare la cronologia confufiffima di detto Iftorico col porvi gli anni nel margine, il che mi è coftato non poca difficoltà e fatica. Lo fteffo fi farà fuffeguentemente nel Bembo e negli altri.

(12) *In Epiftola ad Petrum Cannetum*. Io parlo a lungo di quefto grande Scrittore (di Daniel Barbaro), il quale fu letteratiffimo e amatore e protettore di tutti i letterati del tempo fuo, nella mia opera de' Veneziani letterati, la quale non so fe mai potrà ufcire alla luce; poichè come in effa intendo di teffer non gli elogj, ma le vite de' foggetti dotti della mia patria, temo che la cenfura fia per dar difgufto a molti, e difficilmente mi fi lafci correr la ftampa di molti luoghi, che per altro farebbono il meglio del libro. *Epift.* 190.

(13) Dovendo io trasferirmi al fervizio di S. M. Cefarea e Cattolica mi refta in patria il pefo di mantener cafa, e di provvedere di quanto bifogna una madre vecchia fettuagenaria e infieme una forella già maritata, e un'altra uterina ancor nubile col reftante della famiglia. Il loro mantenimento è ftato finora mia induftria. La patria mi ha dato carichi: lo ftudio mi ha dati proventi. Io debbo colla partenza abbandonar tutto; ma fempre mi riman l' obbligo del loro foftentamento. Tener cafa in Venezia mi è di neceffità sì per riguardo di chi vi dee rimanere, sì per dovervi lafciare, il che non mi dà picciolo affanno, fcimila e più libri con fommo ftudio e difpendio da me raccolti, che come fono il mio me-

bile più prezioso, così anche sono il mio oggetto più caro. *Epist.* 311.

(14) Io mi trovo, come vi dissi afflittissimo. Il tempo, che giova a mitigar tutti i mali, nel mio caso gli accresce. Ho avanti gli occhi un pessimo esempio, perchè non molto lontano. Si fece ogni sforzo da chi presiede per avere al suo servizio il Leibnizio, uno de' più dotti uomini della Germania, e forse il più dotto che al suo tempo vivesse. A grandi stenti fu conceduto dal Re di Prussia. Fu in Vienna, e ci stette più di due anni, e ne partì disperato senz'aver ottenuta cosa alcuna di quanto gli era stato promesso. Quanto più lo sapevan dotto, tanto più i ministri lo avevano sospetto: ne avevano della stima, ma in tutto lo contrariavano. Se non avesse avuto del suo, sarebbe morto di disagio. Io che nulla ho del mio, che cosa dovrò sperarne, e come soffrirne gl'incomodi della dilazione? Ho questo solo vantaggio sopra l'altro, cioè il saper meno di lui. *Epist.* 18. *Vol. II.*

(15) *Ex multis unam seligemus, in qua haec habet.* Non è poi capace una lettera di contenere le lodi del mio Monarca. Quel suo gran cuore ornato d'ogni virtù non si finisce mai di conoscere, nè conosciuto mai si finisce di ammirare e di amare. Un giorno gliene formerò un ritratto più somigliante, che io possa, senza timore che v'entri l'adulazione, dove la verità è sì evidente. Io ho l'onore d'essere bene spesso ai suoi piedi, e di godere da solo a solo le ore intere de' suoi saggj ragionamenti. Quì le dirò sola-

mente, che in materia letteraria egli penetra a fondo; e la sua memoria è così feconda, che più volte me ne sono stupito, e fra l'altre sovviemmi, che un giorno essendo entrati a discorrere della filosofia degli Stoici, me ne espose i vantaggj e i difetti sopra le altre Sette degli Etnici, recandone le prove colle precise parole di Epitetto e di Seneca, che stimai che di fresco avesse studiato quegli autori espressamente, quando egli m' attestò esser più di 14. anni, che per mano non gli aveva presi. Oltre alla sua lingua naturale parla a perfezione la Làtina, l' Italiana, la Francese, la Castigliana e la Catalana; e se il suo Impero goderà ferma pace, avranno in lui un Augusto protettore le scienze e le buone arti. *Epist.* 236. *Vol. II.*

(16) *Epist. 61. Vol. II.*

(17) *Haec scripsit Zenus ad ipsum Caesarem in epistola, qua ei dedicavit librum* delle Poesie sacre. E quanto ai drammi ben tosto m' avvidi, che alla gravità del vostro costume e della dignità del vostro carattere nulla era più disadatto e contrario che il far comparire sulle vostre scene quel comico ed effemminato, che introdotto dall' abuso dell' arte, e sostenuto dalla scostumatezza del secolo, i personaggj o per grado più eminenti o per fama più celebri travisava e sfigurava in maniera, che tutt' altro sembravano che quali erano stati, e quai dovevano anche finti rassomigliare. *Et paullo post*. Dovunque poi nel racconto della illustre vita (*illustrium Principum & Heroum*) m' abbattea ad osservare o maturità di consiglio ne' dub-

bj affari, o magnanimità di perdono nelle offese sofferte, o moderazione ne' tempi prosperi, o fortezza ne' casi avversi; dovunque io trovava memorabili esempli o di costante amicizia, o di amor conjugale, o di man forte a sollievo degli innocenti, o di cuor generoso a ristoro de' miserabili; dovunque in fine mi si affacciavano atti di beneficenza, di fortezza, di temperanza o di altre virtù, tanto più commendate ne' Principi, quanto più necessarie, io tutto esponendo e ingrandendo altresì ne' miei versi, ne concepiva ogni volta un interno compiacimento, non per l' eccellenza dell' opera, ma per la rassomiglianza del mio esemplare, la quale sì viva e sì manifesta appariva agli occhi vostri, e a quelli de' nobili Spettatori, che tutti del pari ne godevano.

(18) E' opinione universale, che io nè abbia composto, nè possa comporne un migliore. L' Imperadore disse in pubblico, che sì fatte opere non si vedevano in Italia, perchè in Italia non v' era un altro Apostolo Zeno, che sapesse comporne; precise parole di lui, che jeri appunto, giorno di gala per esser l' anniversario dell' Augustissima, me ne diede insieme con essa lode particolare. *Epist.* 33. *Vol. II.*

(19) La poesia non è stata fin ora la mia continua occupazione. Molte Dissertazioni istoriche e filologiche mi è bisognato di stendere per ubbidire a chi deggio: queste restano sepolte, e nascose all' altrui sguardo e censura.

(20) Io non credo d' essere stato amato tanto da alcun mio amico, quanto da Carlo: *Refert haec Ze-*

ni verba Valsechius in ejus panegyrica oratione p. 40.

(21) Io scorgeva in que' drammi la necessità di ritoccarli seriamente, dove nè la fretta, con cui dovetti idearli e comporli, nè il riguardo del luogo, e degli attori destinati a rappresentarli, mi aveano dato tempo, e lasciato modo di liberarli da quelle imperfezioni, che per entro manifestamente, e a mente riposata vi ravvisava . . . Se fosse stato possibile levarli affatto dal mondo o dalla memoria degli uomini, l' avrei fatto assai più volentieri, anzi che vederli con questa nuova edizione riprodotti, e in certo modo rinati. Il degnissimo Sig. Co. Gaspero Gozzi ha vinte in parte le mie ripugnanze con esibirmi la sua assistenza e la sua correzione in que' luoghi, dove più manifestamente ne avesse scorto il bisogno, dimostrandomi che è assai minor male il rimetterli in vista col loro ptimiero abito e aspetto, che lasciarli nella difforme sconciatura, con cui l' altrui petulanza e sciocchezza aveagli guasti e diffigurati, con pericolo, che un giorno dopo la mia morte venissero in così sconcio arnese, e informe sembianza raccolti e divulgati. *Epist.* 262. *Tom. III. Et alibi, id est in epist.* 52. *ejusdem vol. haec habet*. Delle mie cose drammatiche io so presentemente sì poco conto, che anzi che nudrirne compiacimento di averle scritte, ne ho pentimento e disprezzo; talchè a chi si ponesse a criticarle e a dirne male, io quasi ne avrei più obbligazione, che a chi ne prendesse la difesa, e ne dicesse ogni bene. Trattone alcune poche, io le considero sconciature ed aborti; ed in questo numero io metto

ancora l' Eumene, benchè questo Dramma sia stato fortunatissimo sopra le scene, e recitato in quasi tutti i teatri dell' Italia.

(22) *Vid. Epist. 276. vol. II. & notas* all' Eloquenza Italiana del Fontanini *p. 489. vol. II. Inter cetera haec scripsit Zenus eadem in epistola*. Per quanto io condanni i Drammi musicali, come tragedie irregolari, non posso risolvermi a dirli col Sig. Muratori mostri ed unioni di mille inverisimili.... Alcuni di questi (*inverisimili*) provengono dalla necessità e natura del componimento, come il dover cantarsi da capo a piedi le ariette musicali, le tante mutazioni di scena, ai quali e simili inconvenienti non è possibile che si dia riparo. Altri poi derivano dalla poco avvertenza del Poeta, che non conserva l' unità dell' azione, non la conformità dei caratteri, non il decoro della scena tragica, non il buon costume a purgazione degli affetti, non il muovimento di questi a compassione o a terrore, non le convenienze di un viluppo o di uno scioglimento alle buone regole accomodato. Questi mali si possono e si debbono levar dal teatro musicale. *Et infra*. Più di tenerezza nudrisco per li miei Oratorj, ove conservo l' unità del luogo, dell' azione, e del tempo, e la nobiltà de' caratteri, e la proprietà degli affetti; talchè potrei ridurli a buone tragedie, se gli stendessi con più versi, e li rendessi liberi dalla necessità della musica.

(23) Desidera VS. Illustrissima da me un giudizio dell' opere drammatiche del mio Antecessore Sig. Apostolo Zeno, quasi che non bastasse il suo proprio

assai più sicuro di quello di chi obbligato a calcar l' istessa carriera è soggetto anche senza avvedersene a lasciarsi sedurre dalla pur troppo comune viziosa emulazione, per la quale *figulus figulo* ben rade volte è favorevole. Io poco sicuro di me stesso nel saper conservar il dovuto mezzo fra l' invidia e l' affettazione evito il minuto esame delle opere suddette: ma non posso però tacere, che quando mancasse ancora al Sig. Apostolo Zeno ogni altro pregio poetico, quello di aver dimostrato con felice successo, che il nostro melodramma e la ragione non sono enti incompatibili (come con tolleranza, anzi con applauso del pubblico parea che credessero quei Poeti, ch' egli trovò in possesso del teatro, quando incominciò a scrivere) quello dico di non essersi reputato esente dalle leggi del verisimile; quello di essersi difeso dalla contagione del pazzo e turgido stile allor dominante, e quello finalmente d' aver liberato il coturno dalla comica scurrilità del socco, colla quale era in quel tempo miseramente confuso, sono meriti ben sufficienti per esigere la nostra gratitudine e la stima della posterità.

(24) *Unum e multis seligemus, quod est in principio libri II. ubi ait:* che del Zeno non ebbe la patria nè raccoglitore più diligente, nè conoscitore più accorto di tutto ciò che in qualsivoglia modo le appartenga.

(25) *Haec scripsit Zenus ad Hannibalem Olivierium in epist. dat. XIV. Kal. Janu. 1739.* E' uscito i giorni passati un 39. Tom. del Giornale d' Italia. Tre

fono gli autori di esso ; ma il principale si è il il Sig. Stellio Mastracà di Corfù in compagnia d' un suo, credo, compatriotta Niccolò Caramondani, e di altro giovane per nome Lodovico Mallet. Eglino professano di non volere nè lodare, nè censurare chi che sia, ma semplicemente e sinceramente riferire le opere uscite in Italia dopo il 1734. in cui terminò l' altro Giornale per la morte del fu mio amatissimo fratello. *Epist.* 155. *Vol. III.*

(26) *Epist.* 7. *Vol. III.*

(27) *Vid. ejus notas* all' Eloquenza Italiana del Font. *Vol. I. p.* 14. & *Vol. II. p.* 201. 202.

(28) In materia di spiegazione di medaglie antiche e monete, non ho mai avuto coraggio di entrare in campo pubblicamente; e da solo a solo con qualche padrone ed amico ne ho tenuti famigliari discorsi, e confidatone, qualunque ei si fosse, il mio sentimento. Alle conghietture in particolare, per quanto sieno o pajano plausibili, son solito prestar poca fede; e dove chiara ed evidente non trovo la cosa, procedo con diffidenza e riserva, e fo come coloro, che camminano e ballano sopra la corda, i quali barcollando si piegano or sull' una parte, or sull' altra in atto o in pericolo di vicina caduta. Da tali promesse, che sinceramente le spongo, ella di già comprende l' animo mio intorno alla pubblicazione della lettera, che l'anno addietro le scrissi sopra la consaputa moneta. Siccome la sposizione, che gliene feci, è tutta su conghietture, così non saprei approvare, che si rendesse pubblico l'ardire, con cui

le ho ſteſſe. La prego per tanto di riſpiarmiarmi queſto diſpiacere, e queſta prima comparſa, in cui mi eſporrei, di novello antiquario. *Epiſt.* 226. *Vol. III.*

(29) *E multis commemorandos eſſe putamus Joannem Albertum Fabricium, qui ſaepe ſuis in Bibliothecis citat Zeni Diſſertationes, & praeſertim in ea quae eſt mediae* & infimae Latinitatis, *Scipionem Maffejum, Ludovicum Muratorium, Bernardum de Rubeis, Jo. Mariam Mazzuchellium, Marcum Foſcarenium, & Angelum Mariam Card. Quirinium, cujus judicium prolatum in Diatriba de Epiſtolis Franciſci Barbari haud exſcribere pigebit. Ait enim:* Inter hoſce (*eruditos viros*) grati animi ſenſus quam maxime profiteor V. Cl. Apoſtolo Zeno, quem, ubi nodus vindice dignus incideret, quoties conſului, toties ſummam in eo humanitatem, inexhauſtam rerum copiam, exquiſitam criterii perſpicaciam incredibili cum admiratione perſenſi: praeter quam quod quae ipſe collegit & obſervavit de Franciſco Barbaro Tom. XVIII. Ephem. Erud. Ital. adeo ſolida, adeo exacta deprehendi, ut ab his vix, aut ne vix quidem mihi in hoc opere contigerit vel latum unguem diſcedere.

(30) *Valſechii Oratio p.* 61.

(31) Ricercato del mio parere da amici, lodo quando mi piacciono (*i componimenti*) e quando no, o nulla ne dico, o lo dico con tal cautela e riſpetto, che non dò luogo all' offeſa, e me ne rimangon con obbligo, non altercando ſe trovo reſiſtenza, e non vantandomene ſe incontro docilità. *Ep.* 38. *Tom. III.*

(32) *Haec in tumulo inscripta fuere*. Apostolo Zeno Civi Veneto Imp. Caroli VI. Augusti & Theresiae F. Augustae Historico & Poetae religione morum suavitate eruditione multiplici praestantissimo Fratres Praedicatores benemerenti P. Anno MDCCL.

OPERA EDITA

L' Incendio Veneto. Venezia 1686.

La Resa di Modone 1687. *ibid.*

La Conquista di Navarino 1689. ib.

Vite del Trissino e del Guarini. Extant *nella Galleria di Minerva*. T. I.

Lettera al Sig. Astorri intorno ai Cardinali Veneziani.

Del Mappamondo Istorico Tom. V., in cui si contengono i Regni Settentrionali, cioè d' Inghilterra, di Scozia, di Svezia dal loro cominciamento fino all' anno 1699. Parte I. Continuazione dell' Opera del P. Antonio Foresti della Compagnia di Gesù. In Venezia ed in Parma per Giuseppe dell' Oglio 1709. in 4. Tom. V. part. II. che contiene le vite de' Re di Svezia dal cominciamento della Monarchia fino all' anno 1702. Tom. V. part. III. che contiene le vite de' Re di Danimarca e Norvegia dal cominciamento della Monarchia fino all' anno 1705. Part. IV. che abbraccia le vite de' Re di Danimarca e Norvegia dall' anno 1448. per fino all' anno 1705. come pure le Storie del Ducato di Holstein, e quelle del Ducato di Geldria.

il Lovisa. Vol. I. habet praefationem & vitam Marci Antonii Sabellici a Zeno conscriptas. II ejusdem copiosas notas in vitam Bembi. III. vitam Pauli Parutae.

Vita di Enrico Caterino d' Avila premessa alla Storia del medesimo delle guerre civili di Francia, pubblicata in Venezia per Francesco Hertzauser 1733. *in foglio*.

Note alla vita di Francesco Guicciardini scritta da Domenico Maria Manni. Editae observationes & vita fuere cum historia Guicciardinii. Venetiis 1738. in fol.

Notizie Letterarie intorno ai celebri Stampatori Manuzi premesse alla ristampa delle lettere familiari di Cicerone, volgarizzate da Autore anonimo, e corrette dal giovine Aldo. Venezia per Francesco Piacentini 1736.

Poesie Drammatiche di Apostolo Zeno già Poeta e Istorico di Carlo VI. Imperatore, e ora della S. R. Maestà di Maria Teresa Regina d' Ungheria e di Boemia, Tom. X. Venezia 1744. *presso Gio. Batista Pasquali*. En omnium dramatum nomen eo ordine, quo typis impressa sunt. In Vol. I. *Ifigenia in Aulide*, *Merope*, *Cajo Fabbrizio*, *Lucio Papirio*, *Atenaide*, *Temistocle*: in Vol. II. *Andromaca*, *i due Dittatori*, *Cianguir*, *Ornospade*, *Semiramide in Ascalona*: in Vol. III. *Griselda*, *Lucio Vero*, *Enone*, *Nitocri*, *Meride*, *e Selinunte*: in Vol. IV. *Ormisda*, *Scipione nelle Spagne*, *Engelberta*, *Imeneo*, *Teuzzone*: in Vol. V. *Venceslao*, *Mitridate*, *Euristeo*, *i Rivali Generosi*, *Eumene*; in Vol. VI. *Faramondo*, *l' Amor Ge-*

nerofo, *Sirita*, *Aleſſandro Severo*, *Aminta*: in Vol. VII. *Gl' Inganni felici*, *la Svanvita*, *Pirro*, *il Narciſo*, *Pſiche Serenata per muſica*: in Vol. VIII. Extant *le azioni ſacre*. Horum vero dramatum, quae ſeparatim impreſſa antea fuerant, nomina ſunt: *Siſara*, *Tobia*, *Naamam*, *Giuſeppe*, *David*, *le Profezie Evangeliche d' Iſaia*, *Gioaz*, *il Batiſta*, *Gionata*, *Nabot*, *Daniello*, *David umiliato*, *Sedecia*, *la Geruſalemme convertita*, *S. Pietro in Ceſarea*, *Gesù preſentato nel Tempio*, *Ezechia*: in Vol. IX. X. extant drâmâta, quae Zenus conjuncta opera cum Petro Pariato, ipſo quoque Poeta Caeſareo, fecit. Haec ſunt. *Ambleto*, *Coſtantino*, *Seſoſtri*, *Aleſſandro in Sidone*, *D. Chiſciotte in Corte della Ducheſſa*. Et haec in Vol. IX.: in X. vero extant *Aſtarto*, *Artaſerſe*, *Statira*, *Antioco*, *Flavio*, *Anicio Olibrio*.

Sonetti II. Extant inter carmina Zappii aliiſque in collectionibus poeticis.

Canzone. Vid. la perfetta Poeſia del Muratori.

Diſſertazioni Voſſiane di Apoſtolo Zeno, cioè giunte ed oſſervazioni intorno agli Iſtorici Italiani, che hanno ſcritto Latinamente, rammentati dal Voſſio nel Lib. III. de Hiſtoricis Latinis. Tom. II. *In Venezia* 1752. *per Giambatiſta Albrizzi ec. in* 4.

Biblioteca dell' Eloquenza Italiana di Monſig. Giuſto Fontanini Arciveſcovo d' Ancira colle annotazioni del Sig. Apoſtolo Zeno Iſtorico e Poeta Ceſareo e Cittadino Veneziano. *Tom. II. Venezia* 1753. *preſſo Giambatiſta Paſquali in* 4.

Lettere di Apoſtolo Zeno Cittadino Veneziano, Iſto-

rico e Poeta Cesareo , nelle quali si contengono molte notizie attenenti all' Istoria Letteraria de' suoi tempi , e si ragiona di libri , d' iscrizioni , di medaglie , e d' ogni genere d' erudita antichità . Vol. III. in Venezia appresso Pietro Valvasense in 8. In volumine I. extat Zeni epistola ad Joannem Josephum Ursium adversus Dominicum Bouhoursium , quae antea ab ipso Ursio cum aliis hujusmodi scriptis impressa fuerat .

Giornale de' Letterati d' Italia Vol. XXXVIII. Nemo nos accusabit , quod hujusmodi operis gloriam Zeno concesserimus . Quanquam enim multi illius participes fuerunt , laus tamen praecipua eidem debetur , quod illo auctore idem opus susceptum fuerit , illo duce continuatum , illo adjutore perfectum , in iis praesertim quae ad scribendi elegantiam pertinent ; quodque demum auctum ornatumque fuerit ob plurima ab ipso suppeditata scripta cedro sane dignissima . Ex his commemorandam hoc loco putamus (neque enim alibi illius mentionem fecimus) Dissertationem adversus Guidonem Grandium *intorno al Doge Pier Orseolo* . Extat haec in Volumine IX. pag. 361.

BENEDICTUS MARCELLUS. *

I. AUgustinus Marcellus vetustissima ortus familia, quippe quae in iis Venetae civitatis numeratur, quae ad foedus Fossae Clodiae sanciendum convenerunt, Pacellam Capellam, lectissimam feminam pari nobilitate, habuit in matrimonio, ex qua tres filios, Alexandrum, Hieronymum & Benedictum procreavit. Horum natu minor Benedictus, qui musicae princeps appellatus est, annis a Christi adventu MDCLXXX. Venetiis IX. Kal. Sextiles ortum duxit. Patre, quo diximus, usus est dili-

* Scripsit hanc vitam Franciscus Fontana Clericus Regularis, ut ajunt, S. Paulli, invitante maxime Juvenali Sacco collega illius, qui & monumenta plura suppeditavit ad eamdem conficiendam. Recepi Auctori me ipsam editurum cum meis, in quo quidem libero fidem libentissime propter scripti elegantiam rerumque copiam. Supprimenda vero putavi quae pluribus verbis de me scripsit Auctor humanissimus in praefatione ejusdem vitae, ne videar ea velle mihi arrogare, quae in me omnino deesse sentio.

gente ac religioſo, cui nihil erat potius; quam ut humanitatem omnem, in primiſque pietatem, quae ſons eſt bonorum omnium & caput, filii a pueritia animo imbiberent. Ex quo factum eſt, ut eorum quiſque & vivens optime audiret, & praeclaram ſui famam poſt mortem reliquerit. Idem, quae ipſe amabat ſtudia, praeſertim linguae Italicae & muſicae, ad ea liberos maturius, impellere ſatagebat. Itaque nullum eos intermittere patiebatur diem, quin aliquot Etruſcos verſus facerent; quos legebat ipſe, & quod in iis peccatum eſſet, notabat. Siquid ab ſe impetrare vellent, petere verſibus debebant; ſine verſibus fruſtra petiiſſent. Neque paternam diligentiam filiorum fefellit induſtria; namque adeo uſu quotidiano & exercitatione profecerunt, ut in claros ſinguli poetas evaſerint. Praeterea ut ſtilum, qui optimus eſt ſcribendi magiſter, ſoluta numeris oratione exercerent atque acuerent, quas ipſe ad amicos daturus erat litteras id genus, quae officioſae vocantur, iis ſcribendas dabat: & quidquid hoc erat laboris & moleſtiae, quo li-

bentius ferrent, praemii loco nummos eis numerare consuerat. Qua de re dubito, quemadmodum judicem; quamvis enim optime patris consilium ex sententia cesserit, non tamen ausim imitationem facti proponere. Munuscula enim, si saepius fiant, atque ex pecunia constent, videntur in teneris puerorum animis quaestus cupiditatem potius alere atque augere posse, quam corroborare virtutem.

II. Tali modo diligens pater sobolem instituebat suam, atque ad laborem exercendo firmabat. Cum vero ipse, ut erat acri judicio, egregiam quamdam & praeclaram indolem ad musicen inesse Benedicto intelligeret, exquisitum illius artis magistrum aeque ei conduxit, ac filiis natu majoribus. Nihilo tamen magis hanc artem excolebat puer, cui etiam id studii, si quid aliud, erat molestissimum. Cum quadam die in theatro una cum patre comoediae cuperet interesse, idque pater animadvertisset, hanc ei veniam se daturum ostendit, si modo *fidicula* (liceat hoc nomine appellare instrumentum musicum antiquitati ignotum,

quod Itali vocant *violino)* canere per certum temporis ſpatium non detractaret. Reſpuit conditionem filius; neque domi non maluit manere, ratus majori ſibi moleſtiae fore fidiculae ſonitum, quam comoediae ſpectaculum voluptati. Quod ſane mirabile lectori viſum iri non dubito; nam qui poterat ex ea re Benedictus non magnam capere voluptatem, ad quam rem eum plane natura formaverat? Sic enim fere accidere videmus, ut quae ſtudia facilius perfectiusque naturali quodam bono aſſequimur, ad ea libentius cupidiuſque feramur. At Benedictus ad muſicae, ut ajunt, *vocalis*, quae ſcilicet hominum vocibus conſtat, excellentiam natus erat; ex quo intelligi poteſt, quid cauſſae eſſet, cur ſymphoniae *organicae* ſenſu atque anima, ut ita dicam, carentes nequaquam ei facerent ſatis. Pater non eo contentus, quod filius theatro caruerit, poſtridie ejus diei illi praecepit, ut tres horas continenter coram ſe fidicula luderet, tali modo exiſtimans, ſi minus vinci poſſet, at certe puniri ejus duritiem oportere.

III. Ad extremum, quod paternae exhortationes & pene quotidianae querelae minime impetrarunt, id a Benedicto elicuit pudor. Unus ex duobus fratribus cum satis scienter fidicula cecinisset coram primaria quadam femina, atque haec ex eo quaereret, num Benedictus, qui aderat, in eo genere aliquid posset, ille respondit, *nihil scilicet, nisi forte mihi fidiculae capsulam circumferre*. Hoc dictum generosum Benedicti animum pupugit, quippe qui magnam sibi injuriam inuri sentiebat. Noverat enim vires suas, sibique persuadebat brevi futurum, si vellet, ut fratrem, cui par modo non erat, longo intervallo antecederet. In praesentia tamen dissimulandum dolorem suum existimavit, sibique contendendum, ut re potius, quam inanibus verbis impositam sibi injuriam propelleret; itaque fecit. Omni abjecta cunctatione, ad studia se totum retulit cum poeseos tum praesertim musicae, & eo quidem ardore mentis, eaque assiduitate & perseverantia in proposito permansit, ut post hominum memoriam exemplum fortasse aliud suppetat nullum. Namque ab

anno ſeptimo & decimo, quem tum vix expleverat, uſque ad viceſimum aetatis ſuae nunquam domo pedem extulit, triennium ſcilicet. Ibi vero ita ſe tenuit cum ab oculis & hominum conſpectu, tum ab omni occupatione remotum, ut horas amplius decem quotidie ſtudio impenderet. Feſtis diebus ne egredi cogeretur, avito uſus privilegio, in domo ſua divinis intererat miſteriis. Etenim illi ſtabat non prius e ſolitudine in publicum prodire, quam ſibi ejus artis perfectionem videretur conſecutus. Qui tantus labor atque conſtantia, ſi quibus forte incredibilis videatur, praeſertim in adoleſcente tali genere orto, hi erunt fere, qui indolem moreſque minime didicerunt Venetorum Optimatum. Hi enim etiam ſi in maximis & infinitis occupationibus urbis & vitae verſentur, labore tamen minime franguntur, ut ne eum quidem percipere videantur. In eis vero ſiqui ad laborem adjungere ludos & ſolatia volunt, adeo exiguum tempus ad quietem relinquunt, ut pene in animum inducas eos dormire nunquam.

IV. Cum tanta facta esset filii commutatio, non attinet dicere, quantopere exsultaret pater. At re longius progressa, vereri coepit, ne quid ex diutina animi contentione detrimenti caperet ejus valetudo, atque eum ultro monere, ut se remitteret. Id ut facilius obtineret, rus illum secum adduxit, ibique sex menses retinuit. Atque ut is musicas notas oblivisci, atque adeo sibi parcere cogeretur, famulis vetuit, ne chartam, quae in re musica usui foret, quisquam emeret, iisdemque dat negotium, uti ejus arculas, abacos, scrinia diligenter explorent, ne quid, quod ad artem pertineret, illi esset reliquum. Patris tamen curas elusit filius. Namque ipse manu sua detentam chartam lineis more musicorum distinxit, atque rei divinae preces a musicis cantari solitas, *Missam* scilicet, ut ajunt, ad harmoniam belle redegit. Elucubrationem hanc ut vidit pater, ejus perfectionem admiratus, intellexit impetum illum, quo ad musicam abripiebatur filius, non posse amplius reprimi, neque fortasse oportere. Ita spe dejectus illi tandem indulsit, ut pro arbitratu suo mu-

ficae se se traderet. Sic memoriae proditum est, tum demum Torquatum Tassum perviciſſe, ut ſibi per Bernardum patrem unice poeticen curare liceret, cum hic *Rainaldum* ejus poema lectitavit. Sub illud tempus Auguſtinus deceſſit. Benedictus, ut ſui juris fuit, Florentiam evolavit non propter urbis modo eximiam pulchritudinem, ſed maxime ob Italici ſermonis elegantiam, quem ipſe adamabat plurimum, quoque prae reliquis Italis Florentini utuntur commodiſſime. Eo cauſſae accedebant aliae; nimirum & Mediceorum Principum ſplendor & pulcherrimarum artium, quae tum maxime ibi florebant, ſtudia & eruditorum hominum frequentia, quibus illa ſemper civitas abundavit. Ex quo quanta ipſe flagraret cupiditate diſcendi, cuivis facile intellectu fuit.

V. Florebat per id tempus Venetiis quidam nobilium conventus, in quo ſtatis diebus ſonorum atque cantuum exercitationi vacabant. Hunc, ubi in patriam rediit, Benedictus frequentare coepit; neque vero non ſtatim in ea arte eminuit, cujus ei principatus ſervabatur, ſic ut nemo ei antefer-

retur, pauci pares ponerentur. Musicae elucubrationis nomen vulgo rem sonat minimi pretii atque negotii; doctis hominibus non item; qui scilicet non habent satis, musicen voluptate permulcere ac veluti titillare aures, nisi eadem & judicio intelligenti satisfaciat, & quod caput est, in animos audientium affectusque dominetur. Quae sane res difficillima factu est, & plurima non naturae modo, sed doctrinae etiam subsidia requirit. Hinc factum est, ut pauciores, mea quidem sententia, praestantes musici, qui scilicet artis vim explicarent ad hoc usque tempus reperti sint, quam vel poetae, vel fortasse etiam oratores, etiamsi in horum numero ex omni memoria aetatum, temporum, civitatum, rari adeo ponantur. In Marcello cum natura quadam eximia, quam nactus est ad musicen, ut antea dictum est, ita ars atque fortuna conspiravit, ut si ipse fingere vellet, neque plura bona reminisci, neque majora posset consequi in eo genere, quam sibi obvenerint. Primum illud munus fortunae, quod ejus adolescentia in aetatem illam inciderit, qua musica *vocalis* (quod ge-

nus est hujus artis multo praestantissimum) per duo saecula summis ingeniis, maximis studiis exculta, eo jam perducta erat, ut propius a perfectione abesset; nihilque forsitan desideraretur aliud, quam ut unus aliquis tanta prudentia exsisteret, qui mira eorum pigmentorum, quae inventa jampridem erant, varietate apposite uteretur. Neque minus in fortunae donis ponendum est, quod is in ea potissimum urbe nasceretur, quae tum cantoribus, tum musicis scriptoribus ceterarum Italiae civitatum maxime affluebat. Nempe ab antiquis usque temporibus a Zarlino scilicet ad hanc diem in Divi Marci unus e celebrioribus electus est semper, qui musicorum choro praeesset, idque muneris summa cum laude ante non multo functus erat Claudius Monsviridis Cremonensis harmoniae scientia, affectibusque animi exprimendis plane singularis; quo nescio an aliud majus lumen Insubrum schola unquam ediderit. Sunt praeterea Venetiis βρεφοτροφεῖα quatuor hospitia scilicet, ubi egenae virgines publice aluntur. In his cum artes omnes traduntur, quae feminas id aetatis,

& conditionis decent, tum vel maxime excolitur musice. De cujus laudis praestantia, cum magna inter eas, ut fit, aemulatio intercedat, haec suppeditat civibus, ubi pia ac liberali admodum oblectatione & animus ex forensi strepitu, & aures convicio defessae recreentur. Ex his autem hospitiis unum est, quod Sanctum Lazarum appellant. Ibi musicen eo docebat tempore Franciscus Gasparinius, vir artis suae multo peritissimus, quem potissimum magistrum habuit Marcellus, atque ita semper coluit, vel cum maxime fama atque dignitatibus floreret, ut & conveniret eum saepius, & omnium, quae in vulgus edidit, scriptorum suorum censorem adhibuerit. Neque vero minus Gasparinius colebat Marcellum, magnique faciebat. Nempe sic plerumque evenit, ut magistri discipulique ingenio eximio praediti agnoscant se se invicem, & omni, quoad vivunt, officio ac potius pietate prosequantur. Neque hoc loco praeteream in eadem civitate magnam anni partem theatra patere ad septem, in quibus audire est quidquid pulcherrimarum lucubrationum, aut

praeſtantium cantorum unaquaeque tulerit aetas. Qui autem illa tempeſtate florebant ſcenici muſici artificeſque, in id curas ſuas converterant ad unum omnes, ut affectibus repraeſentandis permovendiſque animis eam artem adhiberent, in quo genere tantum effecerunt, ut eorum adhuc pervulgata ſint nomina. Quod mirabile omnino videri debet, illo ipſo ſcilicet tempore ſimplicem quamdam ac naturalem elegantiam & vim muſices eſſe conſectatos; quo tempore plerique poetarum ab optima natura foede deſciverant, & corrupto prorſus fucatoque ſcribendi genere delectabantur. Poſtremo Venetiis id quoque ex uſu eſt muſicae ſtudioſis, quod ejus civitatis forum maximum, quo cives advenaeque animi cauſſa deambulatum confluunt, quodque totius orbis terrarum pulcherrimum facile ponitur, pulchris ſemper fere *cantiunculis* undique perſonet; quas quidem tanta elegantia modulantur Venetae mulieres propter & delicatiſſimum, quo pollent, aurium ſenſum & nativas quaſdam veneres maternae linguae; ut etſi infimi generis ſint & prope inexper-

rum una de sonorum musicorum natura disserit; altera de variis systematis; tertia de singulis chordis, sive, ut ajunt, *consonantiis*, deque earum tractatione. Vel ipsa *epigraphe* seu sententia, quam initio operis inscripsit, Auctoris philosophicum ingenium & doctrinam declarat, quippe cum ea sit Platonis: *nemo geometriae ignarus ingrediatur*. Tanta autem eruditionis copia, eo ordine exemplorumque delectu totum opus commendatur, ut prodigii simile videri debeat ab adolescente esse profectum. Atque eo magis dolendum est illud in manibus hominum nondum versari; quod si ex abdito bibliothecarum in lucem erueretur, ingens profecto librorum musicorum copia, qua laborare coepimus, accessione non inani cumularetur. Cum vero ars nulla sit musicae arctioribus vinculis conjuncta, quam poesis, in hac quoque plurimum studii Marcellus consumebat, eamque brevi adeptus est condendi carminis facultatem & famam, ut Arcades, quorum coetus in illis primordiis florebat maxime, eum plane dignum judicarent, quicum societatem inirent adversus

saeculi barbariem, ad quam profligandam eorum potissimum studia spectabant. Itaque in eorum numerum omnium plausu relatus est, inditumque ei nomen fuit Diantis Sacraei.

VII. Quamvis autem Benedictus musicae & poeseos cupiditate ita incensus ferebatur, ut aegre ab earum gremio se avelli fineret, non ita tamen sibi indulsit, ut a majorum suorum vestigiis excederet, atque se a negotiis publicis removeret. Intra annum aetatis suae vicesimum primum in foro esse, atque caussas defensitare coepit. Quod sane munus Venetiis non mediocris esse negotii atque ingenii, constat inter omnes, qui plane mores ejus civitatis non ignorant; perinde enim ibi in foro curiaque dominatur ad hoc usque tempus eloquentia, ac olim dominatam esse legimus in Romana republica. Idem cum annos ageret quinque & viginti, togam virilem sumpsit. Ex quo tempore in judiciis & magistratibus versatus est, idque semper e republica: quinquennio post in quadraginta virales magistratus ingressus est; quem quidem cursum circiter quatuor & decem annos sic tenuit, ut singularis con-

tinentiae, fidei, prudentiae, aequitatis laudem tulerit. Deinde Polam annonae publicae curator, ſive, ut ajunt, *Proviſor* mittitur, cujus caeli adſpiratio humida atque inſalubris gravi adeo ipſum morbo affecit dentium, ut ejus ex ore magna ex parte ceciderint. Uſus excuſatione valetudinis, in patriam remigravit, eique operam ſuam navare non deſtitit, quoad anno poſt Chriſtum ortum MDCCXXXVIII. Brixiae Quaeſtor renunciatus eſt, quem magiſtratum ſane perhonorificum *Camerlengum* Veneti appellant. Eo profectus, brevi tempore propter ſummam ejus & humanitatem & doctrinam, in primiſque propter eximiam opinionem virtutis, ita unus inter omnes nobiliſſimae illi civitati probatus fuit, ita in oculis omnium eſſe coepit, ut difficile eſſet intellectu, utrum eum magis vererentur an amarent. At qua in urbe libentius morabatur, quam uſquam gentium, ibi (qui repentini ſunt caſus humanae vitae) mors eum nondum matura intercepit non ſine magno rei litterariae detrimento, quae ex admirabili ingenio tanti viri, qui nunquam ceſſare

ad extremum ſpiritum viſus eſt, pulcherrimos ſibi fructus amplius pollicebatur, ſi modo longior ei vita ſuppeditaſſet. Nihilo tamen ſecius monumentorum ingenii ſui, quae ſcriptis commendavit Marcellus, longe major eſt numerus, quam ut ab homine minime otioſo, nec dum exacta aetate defuncto, expectari poſſe videretur. Haec ſunt partim muſica, alia fere ad uſum artis muſicae. Ad haec pertinent, ut a poſterioribus exordiamur, aliquot ejus fabulae tribus conſtantes actibus, quas, ut vulgus, nos dramata appellabimus, communi fabulis dramaticis vocabulo. Vix dum primum & viceſimum annum attigerat, cum ad genus hoc ſcriptionis venit; quo anno illud editum eſſe conſtat, cui nomen eſt: *la Fede Riconoſciuta*. Reliquis id genus poematis recenſendis, quae non ſolum in ſcenam multis in locis, ſed etiam in lucem typis commiſſa prodierunt, in praeſentia ſuperſedemus, ad majora potioraque properantes.

VIII. Nam cum ſingula Benedicti poemata operae pretium eſt legere, tum illa vel

maxime

maxime lectu sunt dignissima, quae vulgus appellat *Cantate*, nos *Mele* appellemus licet. Species haec est lyricae poesos omnino veteribus incognita, quae maxime est apta cantui, unde nomen accepit, quaeque saeculo decimo septimo impolita & plane rudis apud Italos exorta, nostro hoc ineunte, per id scilicet tempus, quo florebat Marcellus, jam ad summum perfectionis evenerat. *Melos* plerumque dispertitur in partes quatuor. Harum duae versibus *hendecasyllabis* constant, aliquot tamen *heptasyllabis* apte interjectis, quae duo sunt penes nos carminum genera maxime illustria; id autem est quod Itali dicunt *recitativo*, ipse Latine *narrationem* dicam, siquidem illa adhibenda est musicis in eo moderatio vocis & cantus, quae ad narrantis aut declamantis pronuntiationem propius accedat. Duae partes reliquae vocantur *arie*; possunt autem Latine *cantiunculae* nuncupari. Hae breviores sibi versus adsciscunt; atque adeo, si proceriora modo carmina excipias, reliquis dant locum metris numerosissimis, quorum una omnium ditissima est Etruscorum lingua. Hoc igitur

poematis est ejusmodi, quo, ut dixi, ad cantum, cujus caussa inventa res est, reperiri nihil accomodatius possit, sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, ut cantiunculae sententia non modo cum sententia narrationis quoquo modo cohaereat, verum inde etiam veluti erumpat atque efflorescat, sic ut non appicta neque inserta, sed suo innata loco videatur. Adsit praeterea necesse est prudens judicium, quo ex metris omnibus ea potissimum deligantur, quae & rei cum majori evidentia repraesentandae & affectibus animi singulis iracundiae, amoris, laetitiae, miserationis exprimendis congruant; cum enim cantiunculae, ut paullo ante exposui, nulla ferme respuant versuum genera, difficile dictu est, quanta pro infinita propemodum varietate metrorum sit earum inter se dissimilitudo, & quam multiplex effectus. Danda vero generatim est opera tum in cantiunculis, tum etiam in narrationibus, ut & verba & sententiae cantui possint quam commodissime sociari; nimirum sint hujusmodi, ut nunquam rem aliquam illustrem aut jucundam non audien-

tibus ſubjiciant, ſic ut muſico, tanquam pictori, idoneum ſemper in promptu ſit argumentum & ad ornandum & ad repraeſentandum. Quae autem verba nullam rem, nullam imaginem ante oculos ponunt, aut per ſe nihil ſignificant, ſed vel numero explendo, vel etiam aliis verbis jungendis copulandiſque inter ſe unice inſerviunt, quaeque proinde *ſervilia*, aut fortaſſe melius *auxiliaria* poſſis appellare; ea profecto cum in omni poematum genere, lyricorum praeſertim, parce admodum admittenda ſunt (in *impetu enim & aeſtu animi*, quo rapti videri volunt poetae lyrici, nexus perquirere & concinnare frigidum eſt) tum non eſt credibile, quantopere, ſi ſaepius uſurpentur, in cantu diſpliceant; quippe cum eorum inanitas & otioſus *rumor aut magis in cantu aut certe majori cum moleſtia*, quam in nudae ac ſimplicis orationis curſu deprehenditur. Haec ſi tecum ipſe reputes diligentius, non erit tibi dubium, quin multum illis Graeciae poetis adjumenti attulerit pervetus conſuetudo, qua ſua quiſque poemata in circulis conviviiſque ad tibicinum aut ad chordarum ſo-

num canebat; qua quidem consuetudine; siquid vel minimum in scribendo peccaverant, facile sentiebant, excitabanturque ad versus suos vividiori spiritu fundendos & animandos. Quid magis ad cantum, quid magis ad harmoniam idoneum carminibus Homeri? Omnia luculenta & splendida; nihil in eis otiose, nihil perturbate, aut praepostere dictum, nihil quod relanguescere sinat audientium animos; nihil aut longius ductum, aut latius explicatum, aut copiosius ornatum, quam fuerit ad rem oculis subjiciendam, clariusque exprimendam necesse. Tam nullae sententiae ancipites sunt, aut involutae, ne suspensae quidem, quod genus sententiae, si quando in aliis poetis occurrunt, illud fere evenit, ut ante verborum vim sentire nequeamus, quam ad extremum illud, quo rei perceptio clauditur, perventum est. Haec vitia, quantulacumque sunt, quae summatim attigimus, Homero canenti haud quaquam levia, neque contemnenda videri debuerunt. *Ita se ab aliis abstinere didicit.* At multo factum est aliter ab aliis poetis, qui praestanti licet ingenio

praediti ea minime effugerunt; effugissent autem, mea quidem sententia, procul dubio, si semel induxissent in animum suos ut versus antea canerent, quam in lucem emitterent. Ac si volumus caussas diligentius perquirere, quarum veluti conspiratione & consensu fortunatissimo effectum est, ut remotissimis illis temporibus, quibus magna humani generis pars e barbarie atque inscitia se nondum emerserat, divinus repente Homerus extiterit, exemplar scilicet poeseos absolutissimum expletumque in omnibus suis numeris & partibus, in quo non umbra quaedam, sed solida & expressa effigies, ac ipsa pene facies pulchritudinis cerni licet; si inquam volumus hujusce rei caussas perquirere, nae hanc unam, inter alias plurimas, verissimam esse reperiemus, quam diximus, consuetudinem canendi, & eam quidem, ut mihi videtur, non minimi momenti. Sed illuc revertor. Est igitur Melos opus plurimae difficultatis atque artis, in quo usu saepe venit, quod est apud Horatium, ut *in vitium ducat culpae fuga*, ut scilicet si poeticae studes elegantiae, musi-

cae non facias satis, sin musices rationem omuem ducis, poesin negligas atque depraves. Quare non est mirandum, cur nihil aegrius a poetis nobilioribus impetretur vel summis precibus, quam ut ad id operis adgrediantur. Difficile est enim idoneum argumentum excogitare; difficilius verbis sententiisque ad numerum & ad rei dignitatem conformatis vestire atque ornare. Benedictus tanta felicitate usus est in hoc condendo carmine, ut supra nihil possit. Cujus rei nullum majus testimonium afferre possumus, quam quae ipse reliquit mele sane pulcherrima, tam multa tamque libera, fluentia, primo pene impetu ut effusa esse videantur. Eorum pleraque sunt amatoria, in eisque (quod in Italicis suis epigrammatis Franciscus Petrarcha antea praestiterat) Benedictus omnes vicissitudines, omnes cogitationes, perturbationes animi, quae in amatorem cadere possunt, attigit. Equidem quas hactenus retulimus difficultates, has fere communes habent mele cum dramatis, sed tamen in his vel series ipsa actionis magno est ad materiem inveniendam adjumento,

deinde narrationes, siquae forte minus per se delectent, delectant nihilo secius, & faciunt plane satis hoc ipso, quod cum antecedentibus apte cohaereant. Quod neutrum habent mele, quorum singula justum per se se corpus conficiunt. Imo etiam Benedicti mele puriori stilo exarata sunt, quam reliqua ejus poemata; cujus rei dubito, utra caussa fuerit, veterum ne poetarum lectio, quorum plerique de amoribus conscripserunt, atque ita fere, ut ne Graeci quidem melius, an potius Amor ipse, qui faciliorem ditioremque ejus venam reddiderit.

IX. Anno MDCCV. typis Antonii Bortoli bibliopolae Veneti in vulgus emanavit libellus, cujus titulus est: *Duetti, Terzetti, Madrigali a più voci*. In lucubrationes has musicas Benedictus animadversiones fecit, atque in epistolam quamdam suam retulit, quam qui legit, non juvenilis, sed reconditae & consummatae doctrinae, longoque usu limati ac perpoliti judicii opusculum credit. Postquam vir factus est, lepidissima satyra pedibus soluta, quam inscripsit *il Teatro àlla moda*, acrius in vitia invectus est,

quibus in suo quique genere laborant scenici poetae, musici, machinatores, pictores, cantores, cantrices, redemptores, ludiones, sartores, ad summam singuli & duces & artifices operarum theatralium. Dici non potest quam per Italiam universam statim pervaserit haec satyra; neque dum ejus memoria omnino interiit propter & festivitatem & vim, qua scripta est; maximeque quod diligenter verissimeque res vel minimas persequitur. Hoc utrumque opusculum, suppresso nomine, emisit, credo, ut invidiam effugeret. Atque haec omnia Benedictus in usum cantus aut artis musicae caussa elucubravit. Sed alia nonnulla confecit. Ad hoc usque tempus in manibus est hominum altera ipsius satyra, salis ac leporum plenissima, in qua ipse quorumdam Italorum haereses ac deliramenta circa potiorem Etruscae linguae usum vellicat belle ac festive. Hanc quoque prosa oratione composuit atque in modum comoediae, quae inscripta est *il Cruscante impazzito*, in qua illud in primis est admirabile, quod cum personas inducat, quae de ratione loquendi dissentiunt

inter se, prout diversas aetates vel sectas sequuntur, singularum stilum ac dicendi formas, quae cuique maxime conveniunt, exprimit imitando perfectissime. Quod unum indicio est, Benedictum miram ad eas artes, quae in imitatione sitae sunt, nactum esse conformationem mentis; quippe qui imaginibus concipiendis (quas φαντασιας vocant) usque eo excelluit, uti postea ad vivum eas reddere & ante oculos constituere sine negotio posset. Est etiam unus liber moralis, exiguus ille quidem, verum aureolus & ad verbum prope ediscendus, in quo Marcellus seriem sententiarum subtexuit, quibus viri nobiles, Veneti praesertim usum vitae conformare debeant. Scripsit autem ipsum hac mente, ad omne ut officii munus maturius instrueret Laur. Alexand. Marcellum fratris filium, qui tum erat peradolescentulus, postea vero quam per aetatem licuit, amplissimus illius Reipublicae Senator fuit. Atque hercules si hic clarissimus vir, cujus a morte alter est annus, eximiam sibi opinionem virtutis vivens conciliaverat, si illustrem gradum & dignitatis

& gratiae in civitate sua semper obtinuit; si & memoriam & desiderium sui moriens reliquit, neminem fore arbitror unum, quin idipsum totum institutioni a patruo ei traditae aliqua saltem ex parte adtribuat. Quo nullum majus videtur institutionis ejusdem afferri praeconium posse. Delituit hoc commentariolum semper apud eumdem Laurentium Marcellum, a quo tamen una cum aliis monumentis, quae ad Benedicti vitam declarandam pertinent, ad Juvenalem Saccum collegam meum. perhumaniter transmissum fuit. Nae ego ubi illud perlegi, admirari satis non potui non minus solidam & late fusam morum doctrinam ad pauca praecepta, eaque dilucida contractam, quam reconditam quamdam scientiam cum interioris hominum naturae tum officiorum omnium, quibus communis civilisque vita continetur, maxime scilicet in libera civitate. Elucubravit praeterea Benedictus magnum eorum epigrammatum numerum Italica lingua scriptorum, quorum modus quatuordecim *hendecasyllabis* terminatur; ut pote cum ea sit hujus poematis ratio, ut divi-

datur in partes quatuor, ex quibus priores duae quaternis, reliquae ternis versibus constant. Ex eis formis excusa sunt centum cum hac *epigraphe* :

Pianger cercai, e non del pianto onore;

quae si legas, quanto ejus animus aestu flagraret, statim persenties. Complura quoque ejusdem metri epigrammata sacra emisit in lucem separatim una cum aliis poematibus diversi quidem generis, sed omnino argumenti moralis. Postremo duo sunt hujus Scriptoris longa poemata in plures libros, sive ut vocant, *cantus* distincta, qui rursus distinguuntur in plurimas ὀγδοάδας, illius videlicet metri, quo uterque Tassus, Bernius, Areostus, aliique Itali in epica uti poesi consueverunt. Alterum jocosum, quod inscribitur *il Buffone di nuova invenzione*, quodque in XIII. libros distributum ad umbilicum duxit, ediditque opus festivissimis narratiunculis conspersum, eisdemque ad hominum mores formandos perutilibus, ex quo apparet Benedictum lepidissimi fuisse inge-

nii atque ad comminiſcendum nati. Alterum vero grave, ſacrum & nullis prope terminis definitum, cujus argumento (eſt enim univerſi humani generis Redemptio) cogitari nihil divinius poteſt. Illud tamen inchoatum reliquit; nam quo minus perficeret, mors eum importuna prohibuit. Ad viceſimum uſque librum illud jam perduxerat, cum ceſſit e vita: ſed multo plus deerat ad totius operis perfectionem.

X. Leo Allaccius bina Marcelli dramata commemorans, quorum unum inſcribitur *la Dorinda*, alterum *Arato in Sparta*, ait prioris modos feciſſe Joannem Baptiſtam Peſuttum & Balthaſſarem Galuppium, poſterioris vero Joann. Baptiſtam Ruggerium. Ex quo perſpici licet Marcellum lucubrationes ſuas muſicas haudquaquam ſcenae commiſiſſe; vel quod theatri aures pertimeſceret, cujus plerumque judicium & leve & inepte moroſum eſt, vel quod vir nobiliſſimo animo (ſic enim fuit) theatralium muſicorum, qui quotidianum inde ſibi victum quaerebant, officere rationibus nollet. Ita ſuae quidem dignitatis eſſe exiſtimabat in theatro fabulas docere, modos

musicae non item. Neque hos tamen in hominum conspectum & sub oculos intelligentium prodere est veritus; sed mira incensus gloriae cupiditate, & plurimorum commodis & optatis obsequendum ratus, complura poemata vulgavit sua suis item notis adornata. Nondum ipse primum & tricesimum annum praetergressus erat, cum publici juris fecerat quartum volumen cujusdam sui operis, cujus titulus est; *Canzoni Madrigalesche, e arie per camera a due, a tre, a quattro voci*. Unum hujus voluminis exemplar in bibliotheca reperitur, quam instructissimam possidet clarissimus vir Joannes Baptista Martinus, qui in suo specimine (*del Contrappunto*) non perhonorificam modo illius mentionem facit, sed inde etiam aliquid exempli caussa petit. At nescio quo malo fato, ut diu multumque perquisitum sit, neque hujus voluminis quarti, neque aliorum antecedentium exemplar ullum reperiri usquam potuit. Nae ego conjectura ducor ad judicandum hujusmodi exemplaria, statim ac publice exscripta fuere, avidissime arrepta esse, atque adeo multo usu attrita, brevi-

que consumpta. Musica igitur Benedicti opera, ut Phidiae signa, simul aspecta & probata sunt. Neque fieri minoris debent ejusdem mele bene multa nondum in vulgus edita, quorum modos, magnam partem unis aptos humanis vocibus fecit, si *cymbalum* excipias, instrumentum illud scilicet, quod more nostro nunquam deest, instrumentis autem ceteris, si adsint, moderatur. Modis hujusmodi cum vis magna inest affectus exprimendi, tum naturalis illa stili simplicitas, quam in veteribus sive poetis sive oratoribus tanto admiramur opere, quaeque maxime est propria integrae incorruptaeque naturae. Omnem praeterea habent florem venustatis, ex eisque veneres & lepores omnes redolent, qui amatorium stilum quam maxime decent. Quod haud verisimile imperitis quibusdam visum iri intelligo, qui hujusce stili gratias heri aut nudius tertius natas esse arbitrantur.

XI. Inter Benedicti mele recensentur duo sane celeberrima, ceterisque multo longiora, *Cassandra* scilicet & *Timotheus*; sic enim inscribuntur. Sed utrumque opus est

Antonii Comitis Patricii Veneti viri in litteraria republica magni nominis, ab ipso quidem Benedicto harmonia donatum. Quorum in altero Priami Regis filia, Apollinis afflata spiritu, Phrygum Graecorumque incommoda praedicit, illustriora Illiadis loca attingens; alterum musicorum repraesentat chorum, in eisque celebrem illum Timotheum, qui canentes in convivio Alexandri Persarum victoris, ei adulantur, ac demum in Persepolis incensionem desinit. Id autem in primis sibi utroque proposuit Poeta, ut numerorum imaginumque delectu suppeditaret, unde musicos effectus omnes, eosque vehementiores, commodissime exprimeret. Quod ita e sententia cessit, ut uno ore harum artium aestimatores negent, aut vividiorem spiritum, aut majorem vim imitationis desiderari posse. Harmonia etiam donasse fertur Benedictus scenam primam nobilis tragoediae Dominici Lazarinii (*Ulisse il giovane*) ad veterum Graecorum lucernam elaboratae, atque ita ut hariolae potissimum, quae princeps loquitur, impetum atque afflatum divini furoris mirum in modum imi-

tetur. Neque ejusdem tragoediae choris non eamdem operam praestitit, quod eo pertinebat, ut theatri antiqui perfectior existeret imitatio. Re quidem vera chorus, qui more Graecorum post actus intercinit, dici vix potest quantum intersit ad id, quod unum est tragoediarum maxime proprium. Nempe & affectus jam excitatos alit atque confirmat, & si quando opus est, ad affectus, qui consecuturi sunt, audientes disponit. Praeterea spectatorem nova oblectatione tenet, nec tamen attentionem avertit. Quod contra faciunt exordia, quae hoc novo more tragoediarum actus distinguunt, siquidem sunt fere vel musici concentus, vel choreae, vel festiviores fabellae, quae nihil ad rem. Itaque veterem illam consuetudinem in scenas revehere magna ratione conati sunt Marcellus & Lazarinius, cujus tragoedia si nihilominus illam non ubique nacta est gloriam, quam certe merebatur, in caussa, ut opinor, fuit ipsius fabulae natura, quae cum nimium a nostris moribus abhorreat, non satis vero similis apparet. Scio Ulyssis Junioris choros numeris musicis a Josepho Ser-

ratellio

ratellio praeclare fociatos effe; qua de re teftimonium extat ipfius Poetae in epiftola, qua tragoediae praefatus eft fuae. Idipfum poftea Marcellum praeftitiffe compertum eft.

XII. Sed duo in primis breviora dramata magnam Benedicto gloriam pepererunt. Quorum unum eo nomine (*Serenata*) infcriptum, quo Itali generatim carmina appellant, quibus adolefcentes amicae oftium nocte folent occentare, ad Carolum VI. Caefarem pulchrarum artium fautorem & aeftimatorem praeftantiffimum mifit, ut anno MDCCXXV. Kal. Octobribus magno ludorum apparatu & totius civitatis celebritate caneretur. Hujufmodi drama mirifice extollit Apoftolus Zenus (qui & quantus judex!) epiftola ad Petrum Catharinum fratrem data, affirmans illius numeris cum poeticis tum potiffimum muficis & fua & aliorum intelligentium fententia nihil fieri potuiffe nobilius aut modulatius, nihil judicio ac doctrina abfolutius. Huic generi fimillimum eft alterum drama, cujus nomen eft *Califto in Orfa*, quod fcenis etiam ufui effe poteft. Vulgatiffima eft fabula peraeque atque ira

Junonis, quam utramque Ovidius graphice describit, ut solet, illis versibus:

. . . . idipsum
Indoluit Juno . . . . .
. . . . adimam tibi nempe figuram,
Qua tibi, quaque places nostro importuna marito.
Dixit & adversa prensis a fronte capillis
Stravit humi pronam. Tendebat brachia supplex:
Brachia coeperunt nigris horrescere villis,
Curvarique manus, & aduncos crescere in ungues,
Officioque pedum fungi, laudataque quondam
Ora Jovi, lato fieri deformia rictu.

Met. Lib. II.

Sonorum concentus, tum qui huic mutationi praeit, tum qui cantum ipsum comitatur, incredibili quodam horrore animos perfundit, & membra quatit audientium, sic ut hi non percipiant solum mente, sed pene sentiant ac experiantur vehementiorem quamdam commotionem, quae fabulosae metamorphosi admirabiliter respondet. Sed omnes

Marcellianae lucubrationes hac viva & naturali imitatione praestant; tantumque aberat, ut rerum majestate ac severitate (quas ceteri minime aptas musicae esse censent) aestus ingenii sui refrigesceret, ut maxime etiam excitaretur. Florebant per id temporis in Italia bene multi, qui magna erant in musicis gloria, idque merito. Benedicto in mentem venit ex eis duodecim rogare, qui principes numerabantur, ut eorum quisque certatim odem quamdam notis vestiret musicis, cujus initium est:

Spezza l' arco, Amor; sei vinto.

Mos ei gestus est; cumque iidem intelligerent sibi rem esse cum tanto viro, omnes in id operis ingenii industriaeque nervos intenderunt. Sed ut ad comparandas inter se lucubrationes ventum est, omnium concessu Marcellus facile victor discessit.

XIII. Hic in musicen jocosam nihil admodum propensus fuit. Expertus est tamen quid etiam in hoc genere efficere posset, cantores illudens, qui ut puerilem vo-

cis mollitudinem aetate provecta retinerent, misere sunt multati. Hominibus id genus Benedictus subiratus erat, sive quod eorum morositas ei saepe stomachum movisset (sunt enim praeter ceteros cantores morosi) sive quod ejus vocis vitia oderat. Aures enim teretes & peritae voces hujusmodi artis ope quaesitas non a natura profectas aspernantur ac respuunt. Illud constat neque in feminis *acutas* voces Benedictum admodum probasse, qui diceret bonas ac vere probabiles raro admodum reperiri, reliquas ferri non posse. Atque hic *acutas* appello voces, quas Itali appellant *Soprani*. Similiter nominemus licet *acutae proximas*, quae *Contralti*; medias quae *Tenori*, graves denique, quae *Bassi* vulgo nominantur. Sed illuc redeo. Descriptis partibus Benedictus Divi Marci cantores, quotquot vel acuta, vel huic proxima uterentur voce, domum invitavit suam, simulans se velle novae cujusdam lucubrationis experimentum facere, re autem vera ut eos belle ludificaretur. Illius enim lucubrationis & verba & modi erant ejusmodi, ut illi in canendo non musicorum chorus, sed ovium

alterne balantum grex viderentur. Duas etiam habemus odas minuſculas illius generis, quae a *mandris* nomen invenerunt, primiſque Etruſcae poeſeos parentibus erant multo uſitatiores quam nobis. Prior, binis mediis vocibus ac totidem gravibus adhibitis, denuntiat cantores eos, qui vocem ſibi muliebrem arte fecerunt, e regno caelorum rejectum iri. In altera hi reſpondentes inducuntur, itidem quaterni (bini videlicet acutae, bini acutae proxima voce inſtructi) illos objurgando contraque ſe ſe purgando, atque id cantu quodam tumultuario commixtis etiam gravibus & mediis vocibus. Tali modo jocabatur Benedictus, genioque interdum indulgebat ſuo; lineas tamen tranſiliebat nunquam. Idem muſica organica a cantu ſejuncta, non tam multum, ſicut ſupra docuimus, ſe delectabat. Neque eo ſecius intentatam illam reliquit. Ut enim ipſe ſcientiſſime & plane ſingulari digitorum & oculorum mobilitate cymbali regulas percurrebat, ſic volumen integrum edidit, quo varii huic organo idonei modi continebantur. Complures praeterea elucubravit concentus (ſive

ſymphonias organicas) ad uſum partim fidicinum, partim etiam tibicinum. Atque illi quidem anno MDCCI., hi autem undecim annis poſt in vulgus exierunt.

XIV. Quibus rebus facile aſſecutus eſt Marcellus, ut ſuum longe lateque celebraretur nomen, in eumque reſpicerent omnes, tanquam in novum quoddam ac clariſſimum lumen. Cum enim inde a teneris annis explendeſcere coepiſſet ad primam illam gloriam quotidianas uſque acceſſiones adjunxit. Porro Venetias, ubi ſumma eſſe ſolet advenarum frequentia, adventabat nemo, qui quidem bonarum artium ſtudio incenſus eſſet, aut vellet videri, quin ejus viſendi audiendique occaſionem aucuparetur. Cantrices id flagitabant omnes, ut ne prius in ſcenam producerentur, quam ſe ſe illi probaviſſent; ſentiebant enim permagni intereſſe ſuffragium tanti viri. Cum ob hanc eamdem cauſſam, tum quia ſe diſcere aliquid ab ipſo ſemper poſſe confiderent (erat enim in notandis animadvertendiſque vitiis prudentiſſimus) muſici nobiliores cum illo de modis a ſe factis comunicabant.

XV. Ex omnibus primariis feminis, quae Venetiis ea tempestate florebant, cultissima habebatur, supraque mulierum consuetudinem litterarum & liberalium artium intelligens atque studiosa Helisabetha Raineria ex patricia Lombriorum gente, quae proximis annis extincta est. Haec in domo sua quotidie, ut moris est, illustrem ac florentissimum virorum feminarumque conventum habebat, in quo saepissime ludi hilaresque sermones poeticis ac musicis exercitationibus locum dabant. Eo igitur civium advenarumque flos confluebat, ut quisque scilicet in alterutra illa aut in utraque arte excelleret. Ex quo numero Benedictus cum esset, praecipuo honore colebatur, idque cum ob eximias suas virtutes ingeniique facultates, tum vero propterea, quoniam praeter omnes carus acceptusque erat eidem matronae, cui ipse nobilem servitutem (sic enim nunc loquuntur.) diu constanterque servivit. Quod quidem officii huic uni matronae praestitit, praeterea nulli. Ceterum quibus ad eum sermonis patebat aditus, faciebat omnibus satis, eoque majorem sui

admirationem injiciebat, quo diutius quis familiariusque eodem uteretur. Multa enim inerant Marcello, quae ad hominum animos conciliandos devinciendosque valent quam plurimum. Erat enim affabilis & blandus, solutus atque expeditus ad loquendum, & ad omnem facilitatem comitatemque proclivis. Atque ea re in primis dignissima erat, quae expeteretur ab omnibus, ejus convictio, quia notiones intimas atque reconditas, quas in unaquaque ingenua disciplina assiduo studio praeclaraque vi ingenii sibi comparaverat, communicabat cum aliis & facile & libenter. Neque enim is erat, qui solus sapere vellet. Imo vero quibus ipse bonis abundabat, ea in quam plurimos posset, diffundere satagebat. Atque adeo pro rationo personarum ac temporum ad praecipienda delabebatur saepe numero, quae plerique a doctrina mediocriter instructi fastidirent tanquam longe infra se posita. Idem nonnullis musices initia tradidit, qui experti potuerunt intelligere, quanti refert veram a principio & simplicem & directam viam edoceri.

XVI. Apud Elifabetham Raineriam, de qua nuper mentionem fecimus, vivebat Fauftina Bordoxia, virgo fuaviffimis moribus ac voce mirabili praedita, quam illa amabat plurimum, cariffimamque habebat. Haec a Benedicto cantum doceri coepta eft, atque in talem poftea evafit, qualem novit univerfa Europa. Vivit adhuc celeberrima haec mulier, eamque jamdiu habet in matrimonio Cl. vir Adolphus Affius *Saxon*, quod quidem matrimonium a mufis celebrari par erat; quo nimirum factum eft, ut muficus honeftiffimus atque elegantiffimus cum honeftiffima & praeftantiffima cantrice in dulcem & fempiternam amicitiam fancto arctiffimoque vinculo adjungeretur. Atque hanc cantum docuit Benedictus illius matronae rogatu, cui quicquam negare nefas effe duceret. Aliam puellam fua ipfe fponte fuoque judicio docere inftituit; quippe cujus perfectiffima voce femel audita, in fpem venit fore, ut longe omnes, quaecumque hac laude floruere, fuperaret. Mos eft infimae Venetorum plebis totas ut aeftivas noctes animi & voluptatis cauffa huc illuc cantando lintribus

circumvehantur, mulieres praesertim, quae fere sunt natura ad cantum aptiores. Canunt autem sic, nihil ut humanis auribus accidere possit suavius ac modulatius. Vel ipsae cantiunculae, quas modulantur, quaeque sibi nomen a lintribus ipsis adsciverunt, quod vernaculae linguae lepores omnes & veneres redolent, quodque & argutulae sententiis & suo quodam stilo conscriptae sunt, simplici illo quidem & candido, sed tamen vivido, placent omnibus summo opere. Benedicti paterna domus *euripum*, quem vocant *grandem*, adjacet, quo hujusmodi lintrium majores fieri solent concursus. Quare ex feminis omnibus, quae canentes illac noctu transibant, vocem unam potissimum animadvertit cum validissimam, tum mollitudine plane singulari. Percontatus quae foret, quae adeo lepide caneret, esse comperit Rosanam Scolsiam puellam abjectissimo loco natam, reique musicae penitus inexpertem. In hac Benedictus admiratus est dona, quae perraris adeo tribuit natura, neque commisit, ut ea fortunae injuria obsolescerent. Quare ipse per se in-

ſtituendam illam ſuſcepit; neque prius a ſe dimiſit, quam eo perfectionis perduxerit, quo illam perventuram haud temere fuerat auguratus. At Joannes Zortius Venetus Sacerdos is profecto fuit, qui cum omnium princeps, tum majori cum fructu ſcientia facilitateque Benedicti uſus eſt. Muſices elementa didicerat ipſe apud Franciſcum Gaſparinium, illum ipſum ſcilicet, quem praeceptorem habuerat Benedictus. Poſtea ſe in diſciplinam tradidit ejuſdem Benedicti, qui tum erat prope adoleſcens. Hoc magiſtro cum non opinionum commentis, ſed rationibus duceretur, cumque generalibus artis principiis imbueretur, ex quibus unis ſincerum judicium conflatur, tantum brevi progreſſum fecit, ut anno ſeptingenteſimo viceſimo ſecundo ſupra milleſimum Florentiam magiſter perrexerit, atque inde Romam, ubi in D. Joannis Lateranenſis muſicorum choro praefectus eſt, ac tandem a Rege Luſitaniae magno pretio conductus fuerit. Tum in diſcipuli locum Romae ſuffectus eſt Gaſparinius, qui quidem ſatis habebat, ſi quam

deceſſor ſuus reliquerat, memoriae in eo munere reſponderet.

XVII. Itaque ad eximiam reconditamque doctrinam miram quamdam ſenſa aperiendi ſua cum adjungeret Benedictus, minime eſt mirandum, ſi ab omnibus unus maxime expeteretur. Neque vero quod ad aliorum vitia notanda atque irridenda paullo fuit ipſe propenſior, idcirco quicquam de ſua ſuavitate decerpſit, tantum videlicet ea in re, in qua difficillimum eſt videre quatenus moderationem & aequitatem Benedictus adhibebat. Non enim omnia, quae ſibi veniebant in buccam, ut falſiſſime dici poſſent, garriebat temere, neque quemquam, niſi meritum, quive prior laceſſiverit, agitabat. Atque etiam illo ipſo, quod acerbitatis & ſalis ejus ſermo habebat, nihil erat urbanitate ac lepore conditius, ita ut vel in ejus jocis & dicteriis aliquod ſemper probi ingenii lumen eluceret. Praeterea quantum ſibi ipſe licentiae ſumebat in loquendo, tantum tribuebat ceteris, atque ad aliorum arbitrium facile decenterque ſe ſe fingebat.

XVIII. Sic ſe gerens, ſemperque ali–

quid scribens ad quadragesimum aetatis suae annum appropinquabat; neque dum de studiorum suorum decumis Deo consecrandis cogitare coeperat, etiamsi a puero stili sacri auctores principes attigerat, in eoque se se non nihil exercuerat. Fors ei occasionem tulit opus sacrum & maximum aggrediendi, cui uni immortalitatem sui nominis acceptam magis refert, quam reliquis suis laudibus in unum collectis. Intime vivebat Benedictus cum Hieronymo Ascanio Justiniano Patricio Veneto, eamque necessitudinem morum similitudo ac cognatio studiorum & artium conciliaverat. Siquidem hic etiam non minus musicae studiosus erat, ut pote qui fidicula praeclare cecinisse dicitur, quam poesis, in qua excellens fuit. Prodiverat ipse e disciplina Dominici Lazarinii in Patavino Gymnasio Graecarum Latinarumque litterarum professoris primarii, deque universa Italia praeclare meriti ob acerrimas pugnas ab ipso summa contentione pugnatas pro mansuetioribus musis adversus suorum temporum vaniloquentiam. Itaque Justinianus cum a natura, tum in primis a doctrina instructus

egregie (ut erat divinarum litterarum amantiſſimus) in animum induxit experiri ne poſſet Etruſcis verſibus Davidicae poeſis ſpiritum & magnificentiam exprimere. A prioribus decem pſalmis exorſus eſt, in quibus non verbum pro verbo reddidit, ſed eos latius interpretando aliquantum illuſtravit exornavitque. Sic & verſiculi alius ex alio nectuntur aptius, & ſtilus dulcior exiſtit atque nervoſior, atque ita ut alias res agere videatur, dum ſcribit ipſe elegantiſſime. Deinde (id quod tam poeſis quam muſice deſiderat) ſibi cavebat diligentiſſime ab illis verbis, ut ita dicam, ſemimortuis, quae ſupra vocare libuit ſervilia, ubi ſermo nobis erat de eo poematum genere, quae mele appellavimus, quibus ex rebus ſtilus omnino poeticus effloreſcat oportet. Quod ad metrum attinet, magnam ſibi pro opportunitate variandi numeri licentiam ſumpſit, veteres in hoc dithyrambicos imitatus. Neque id profecto non prudentiſſime fecit; quoniam non minori impetu afflat propheticus ſpiritus, quam qui ab antiquis Baccho tribuebatur; hoc tamen differt, quod hic tenebras,

ille lumen menti offundit. Praeterea ad ipsam effectuum varietatem repraesentandam metrorum varietas confert plurimum, & eo magis in Italica poesi, quam in Graeca aut Latina, quo versus nostri & mensuram temporis & suum certum ac proprium numerum, qui ῥυθμὸς Graece dicitur, exprimunt accuratius, nihilque ambiguitati relinquunt loci. Quare versuum mutatio apud nos, si modo tempore fiat, perinde delectat, atque in musica variare opportune percussionum modos. Tali ratione Justinianus decem psalmorum *paraphrasim* confecit, quam Marcello legendam cum dedisset, hic, ut erat limato ac perpolito judicio, non poterat ejus elegantiam vim facilitatemque satis admirari. Id ille intuens, *quidni*, *tu*, inquit, *mi Marcelle*, *quando haec nostra tibi versio tantopere probatur*, *modis eam musicis*, *qui rei sanctitati dignitatique respondeant*, *exornas? Hoc ego cum plerisque jucundissimum atque utilissimum fore censeo*, *tum vero dignissimum viribus tuis*; *qui enim ei par esse possit*, *praeter te unum*, *video neminem*. Atque alia plura in hanc sententiam. Continuo Benedictus rei & magnitudinem &

utilitatem agnoscit; & simul, ut erat sibi conscius virium suarum, si recuset, intelligit id non difficultatis excusationem, sed inertiae potius deprecationem visum iri. Itaque sine mora hunc sibi laborem sumendum esse statuit; idque amico recipit. Hoc loco rem dicam, quae plerisque fortasse incredibilis videbitur, verissima cum tamen sit. Benedictus celerrime ac uno pene impetu priorum quinque psalmorum harmoniam concinnavit, eamque gravem adeo, sanctam augustamque & religiosam, nihil aliud in vita sua ut egisse videretur, quam in hac ipsa sola scribendi forma versari. Erat enim vero ipse non solum musicus, verum etiam poeta, atque philosophus; proindeque licet rebus amatoriis fere assuetus, habebat tamen animo comprehensam absolutissimam quamdam & universam pulchritudinis speciem, quam intuens, in eaque defixus, in unoquoque stilo, ut ut amatorio dissimili, quid aptum, quid decorum, quid elegans esset, quid contra, facillime sentiret. Restabat igitur, ut quae ejus in mente insederat forma illius stili, qui res divinas maxime decet, eam suis veluti

luti coloribus exprimeret. Id autem homini in ſcribendo diu multumque exercitato, quaecumque tandem res fuerit, de qua eo uſque ſcriptitarat, non erat ſane difficile.

XIX. In eleganti hominum conventu hoc primum veluti ſpecimen ingentis operis exhibitum fuit, atque animos audientium non ſolum inſueta voluptate affecit, ſed etiam in admirationem maximam rapuit, captos ſtili illius omnino ante id tempus inauditi & novitate & praeſtantia. Infinitus pleno a conſeſſu plauſus datus eſt; neque inventus eſt quiſpiam, qui amicorum nobiliſſimum par ſummis in caelum non laudibus efferret. Hoc ſucceſſu ambo confirmati ad propoſitum quiſque ſuum urgendum alacriori animo ſe retulerunt. Muſici praedicebant ad unum omnes fore neceſſe, uti eaſdem illas cantilenas, quas antea tractaverat Marcellus, deinceps repeteret; quippe quem omnes *ideas*, ſive omnia, ut ajunt, *motiva*, quae in eo genere graviſſimo ſuppetunt arti, jam exhauſiſſe crederent. Sed hi nimirum artis ubertatem, ſive potius foecunditatem & vim ingenii Marcelli imbecillitate

ac tenuitate ſui, ut res ipſa demonſtravit, metiebantur; ſiquidem ad pſalmum uſque quinquageſimum cum devenerit, novae ſemper ejus in animo ideae effloreſcebant, eaeque ad rei dignitatem aptiſſimae. Neque vero non fuit apertum, ſi amicus majorem verſionum numerum ſuppeditaſſet, longius Marcellum fuiſſe progreſſurum. Hic non praeteribo Marcellum omnes illas antiquae Graecorum muſices reliquias modis ſuis inſeruiſſe, quae, tanquam ſpolia ex ardenti rogo ſervata, adhuc ſuperſunt, tum etiam cantilenas quaſdam, quibus pro varietate regionum, ubi degunt, Judaei in *ſynagogis* ſuis uti conſueverunt. Id fecit, non quo exareſceret ei aliquando vena, atque adeo opus eſſet ad alienos veluti fontes adire (nihil enim erat, ut paullo ante demonſtravimus, ejus ingenio feracius) ſed quod & maximo lucubrationibus ſuis ornamento id fore videbat, & ſummae eruditis auditoribus voluptati, quibus non poterant eximia ac nobiliſſima antiquitatis veſtigia non ſummopere arridere. Ea vero ita prudenter, ita ſuo quaeque loco adhibuit, ut ibi ſingula ſint po-

sita, ubi plurimum proficere, & valere possint.

XX. De novae illius harmoniae praestantia cum rumor exiisset, vehemens illius audiendae cupiditas pluribus injecta est. Hac mente nobilium atque intelligentium societas conflatur, qui pecuniam ad hoc conferant, ut quinquaginta illorum psalmorum modi cani possint quam perfectissime. Petitur a duobus clarissimis Auctoribus venia, neque non impetratur. Quare singulis hebdomadis die Jovis statutum in locum sub vesperum conveniebant quicumque in eam societatem coierant, ibique pia hac oblectatione horas plus minus quatuor detinebantur, ad eam rem adhibitis quotquot in tam florenti civitate cantus sonorumque experientissimi numerabantur. Recordantur grandiores natu ad illam domum, ubi hujusmodi coetus agebantur, vulgus consistere & harmoniae, quae foras illinc diffundebatur, novitate & dulcitudine quasi suspensum teneri; itaque vias omnes quaqua versus & angiportus occupare, magno ut id esset impedimento praetereuntibus. Ex quo quantum in ea canen-

di forma virium ineſſet ac vis facile eſt intellectu, neque enim, cum ſaepiſſime ſint habitae ſemper, habeanturque Venetiis id genus Academiae, quicquam tale uſu veniſſe compertum eſt. Quamvis vero tum cantores, tum etiam ii qui cantum ſonis gravioribus adjuvabant, ſuae quique eſſent artis ſcientiſſimi, ſeque privatis experimentis diligenter diſponerent; res tamen nunquam tam perfecte ſuccedebat, quam Marcello praeſente. Nam aſſidebat ipſe perſaepe cymbalo, dux & moderator chori. Tum vero videbatur ſuo veluti ſpiritu afflare atque animare ceteros. Auribus autem adeo delicatis fuiſſe fertur, uti in ſonis atque concentibus vel minima ſentiret. Atque ſi quid delinqueretur, ei medebatur ipſe ſtatim pro re nata non incommode, in primiſque non committebat, ut ne tantulum quidem deſcriptis notis quiſpiam in canendo adderet de ſuo. Non enim poteſt tanta vis, quantam in ſe habet harmonia Marcelliana ſentiri, ſi vel unguem tranſverſum cantores a ſcripto recedant. Paucis enim momentis res vel pulcherrimae deformantur. Percrebuerat jam non

per Italiam solum, sed apud exteras etiam nationes tam eximii operis fama. Quare ut optatis plurimorum fieret satis, de illo edendo cogitari vehementer coeptum est. Res e sententia cessit. Id egit scilicet typographus, ut studiosorum consociatio fieret, ab eaque tantum fere collatum est aeris, quantum ad sumptus necessarios, haud sane mediocres, in eam rem faciendos esset satis. Itaque L. psalmi celeriter in publicum prodierunt ex officina Dominici Lovisae in octo volumina distributi grandiori charta & formis, ut tum erant tempora, plane elegantibus cusi. Volumen primum prodiit anno post Christum ortum MDCCXXIV., octavum vero anno insequenti. Quo significatur sane totum opus ingens medius fidius, omnique laude dignum incredibili celeritate lucubratum esse; nam ut scriptum reliquit Joannes Marchionius Sacerdos Venetus, quadragesimus Benedicto aetatis annus appetebat, cum ad res sacras ornandas animum traduxit. Quare annos saltem quinque & triginta praetervectus jam erat, cum huic se scriptioni dedit, qui annus in annum MDCCXXI. incidit. Ita, quod

mirabile omnibus videri debet, extrema tanto operi manus accessit post annum quartum circiter quam illud fuerat inchoatum. Epistolae ad lectores, sive, ut plerisque appellare libet, praefationes, quae singulis voluminibus praeeunt, doctrinae modestiaeque plenissimae, Marcello magis, quam Justiniano, mihi quidem ut videtur, adjudicandae sunt, quippe quae fere de nulla re alia, quam de musica differunt: & cum ceterae legendae sunt, tum potissimum prima dignissima est, quae expendatur diligentius ab iis, qui aliquam cupiditatem habent in re musica proficiendi.

XXI. Tali modo exemplaria egregii operis publice exscripta cum essent, atque in manus hominum devenissent, passim multisque in locis ejus facta sunt experimenta. Quod tum facile fiebat, neque enim ulla aetate uberior praestantium cantorum foetus fuit. Contra ea nihil modo bonis, & bene institutis vocibus aegrius invenitur. Nec vero expectationem, quae maxima ubique fuerat, exitus ipse admiratioque nusquam superavit. Longum esset civitates numerare

singulas. De Vienna, Roma, Hamburgo, Londino praetereundum non videtur. Carolus VI. Caesar, ut ei de Marcellianis psalmis nuper editis eorumque praestantia renunciatum est, idque nec obscuro, nec vario sermone, sed & clarissima & una omnium voce, Reipublicae Venetae Legato ostendit nihil sibi longius esse, quam dum tam celebres audiret modos. Hanc sibi occasionem Caesari gratificandi non dimittendam Legatus existimavit. Itaque statim ad Benedictum litteras dat, eumque rogat sibi quamprimum transmittat octo psalmorum volumina, atque separatim carminum exemplaria aliquot excudi curet, quae Principibus, aliisque nobilibus viris, qui interfuturi erant, distribuerentur. Benedictus libenter celeriterque mandata confecit. Tandem necessariis rebus diligenter apparatis, quae usui essent hujusmodi conventui, Legatus Caesarem aulaeque Caesareae proceres domum invitavit suam, qui quidem consessus longe nobilissimus tam incredibili aurium voluptate, magna cum animorum commotione adfectus est, ut fere abalienati a sensibus omnes videren-

tur. Hoc idem eodemque ſucceſſu deinceps reliquis fit diebus. Tum demum Marcellus laborum ſuorum pulcherrimum tulit fructum, nullum enim vel cogitatione ſibi fingere, vel animo concupiſcere poterat neque gravius judicium, neque elegantiorem coronam.

XXII. Fautricem iterum fortunam paucis poſt annis iidem nacti ſunt modi, Romae cum repeterentur, auctore Cardinali Octobonio, eodemque in eam rem aedes ac ſumptus ſuppeditante; atque illud quidem ea perfectione, ut nihil poſſit ultra. Primas enim agebant cantores ejus aetatis aut omnis fortaſſe memoriae principes Dominicus Riccius, is qui *Menecuccius* appellatus eſt, Paſchalis Betius, Joſephus Carminatus, Blaſius Herminius. Ad choros explendos electi ſunt ex Pontificiis cantoribus quatuor & viginti, qui praeſtantiſſimi ponebantur. Neque huic tantae vocum multitudini ac bonitati non plane reſpondebat graviorum chordarum concentus. Sed illud in primis memoria videtur digniſſimum, quod ſi quando harmonia identidem interquieſceret, eam excipiebant ſermones doctiſſimi, qui ab homi-

nibus habebantur & ſcientia & dignitate praeſtantibus, qui fere erant ex Arcadum coetu. His autem erat propoſitum, ut accurate animadverterent, veriſque laudibus ornarent, qua poeticas & pſalmorum & Italicae eorumdem interpretationis virtutes, qua modorum efficacitatem & praeſtantiam. Hae tum laudationes, tum animadverſiones prudentiſſimae jampridem ex hominum memoria exciderunt. In illis tamen numeranda videtur ode ſane nobiliſſima, quam in eo ipſo conventu dixit Franciſcus Lorenzini Generalis Arcadiae Cuſtos, quaeque ſic incipit: *Signor ſe del tuo ſaggio aureo intelletto*. Tum primum, quod quidem nos audivimus, exemplum habuit Italia, quo reſpicerent Principes viri, qui ſuae domi muſicos agere coetus ſolent; qui quidem velint meliorem plenioremque ex eis & voluptatem & utilitatem proficiſci. Et vero ſi quis veſtigiis ingreſſus Cardinalis Octobonii, perfectiſſimas quaſque lucubrationes eligeret, quae ad harmoniam canantur, atque negotium daret viris litteratis eiſdemque muſices peritis, ut quae cuique magis e re videantur, animadverſiones

faciant: is profecto brevi tempore fensim & quasi per jocum efficiet, uti ars nobilissima vel propius ad perfectionem accedat, vel, si forte jaceat, erigatur, atque ad lucem veluti aspiciendam revocetur. Duodecies conventus ille est habitus; idque prima nocte. Dies duodecima Marcellianos canendi psalmos finem fecit. Totidem libelli jussu atque impensis ejusdem Cardinalis amplissimi fuerunt editi, in quibus scilicet eorum psalmorum, qui quaque die cani debebant, *paraphrasis* erat descripta separatim, iique distribuebantur inter audientes, extimas frontes eleganter ornati pro dignitate personarum: id quod sine necessaria caussa factum puto. Hanc enim peculiarem laudem habent Romani cantores partim ex ipsiusmet linguae bonitate, partim etiam e disciplina, quod ita vocem in cantu moderantur, itaque expressa ac distincta, quin etiam leni appellatione litterarum utuntur, ut ne una quidem vocula devoretur.

XXIII. De Hamburgo, ubi pulchre tum excolebatur musice, juvat epistolam afferre, quam Joannes Matthesonius vir do-

ctiſſimus, atque in tota Germania clariſſimus, ad Marcellum dedit. Tota eſt illa quidem digniſſima quae legatur. Pauca haec tamen, brevitatis cauſſa delibavimus: „ Id igitur, „ inquit, laudi mihi vertendum puto, quod „ auctor fuerim, ut pars egregii tui operis „ in majori templo auribus exhiberetur no-„ ſtrorum civium carmine in vernaculam „ linguam ſcilicet translato. Triginta, qui „ illam modularentur, delecti homines fue-„ re, in ſuo quique genere praeclari. Can-„ tus novitate conventus frequens mirifice „ adfectus eſt uſque adeo, ut prae volu-„ ptate & admiratione extra ſe plerique ra-„ perentur. In primiſque ea res omnibus & „ admirationi & voluptati fuit, quod ſin-„ gula verba, contra atque aſſolet, expreſ-„ ſe diſtincteque audiebantur; quam qui-„ dem laudem harmoniae ſtatuo & primam „ & maxime neceſſariam. Aliquot diebus „ poſt ſimile experimentum non minori ſuc-„ ceſſu aliis in aedibus cepimus. Ex quo „ factum eſt, ut quemadmodum antea Pa-„ leſtinae, nunc Marcellö communiter pri-„ mae deferantur „. Haec hactenus. Ali-

quanto serius Marcelli fama in Britanniam appulit. Sed nusquam alibi tamdiu ejus psalterium in pretio fuit. Tota *paraphrasis* in Anglicam linguam Londini conversa fuit, atque ita ut singula verba suis singulis notis musicis responderent. Tali modo illud recudendum suscepit Joannes Goltius Dunelmensis, quae quidem editio ab hinc annis viginti circiter perfecta est.

XXIV. Per illud tempus quidam psalmi praeter ceteros celebrari in vulgus coepti sunt, ut eorum quisque scilicet vel in audientibus atque etiam in cantoribus lacrimas movit, vel sacrum quemdam horrorem pavoremque incussit, vel anxios animos & sollicitos erexit, atque a desperatione & moerore ad tranquillitatem laetitiamque traduxit. Neque hos tamen sigillatim enumerandos mihi esse arbitror. Ego enim iis assentior, qui de sacris Marcelli lucubrationibus sic existimant, eas ad unam omnes admirabiles esse, atque ita, ut quemadmodum Polycleti Doryphorum sibi fuisse Lysippus ajebat, sic earum unaquaeque in suo genere magistra esse debeat harmonices studiosis. Si quid est autem,

quod aliae ab aliis differunt, id ex argumenti natura, cui harmonia mirum semper in modum congruit, tum etiam ex diversa auditorum indole ac praeparatione repetendum unice videtur. Ceterum ex psalmis omnibus Marcellianis, qui quam aptissimi ad commovendos animos habiti sunt, vicesimus primus & quinquagesimus numerantur, in quibus unis fides ejus generis, quae *Viole* appellantur, locum habent. Quod admonendum censui; id enim argumento est, organa musica neque attentioni, neque affectuum commotioni natura officere, si ea in loco prudenterque adsciscas.

XXV. Sane Marcellus fecit, si quis unquam alius, ut vere dictum videretur a sapientibus quibusdam viris eam inesse vim musicae sacrae, ut homines ad Dei cultum vehementer alliciat; nam conventibus illis, quos supra diximus, quicumque intererant, in eorum animos una cum suavissimis modis piae sanctaeque cogitationes affectionesque influebant. Neque vero defuerunt, qui turpi ac flagitiosae vitae cum usque eo assuessent, ut conscientiae veluti callum ob-

duxerint, excitarentur nihilo segnius e lethali illo animae veterno, atque longe alii, quam accesserant, dimisso conventu, recederent. Quam quidem rem ut sibi compertam planeque exploratam memoriae prodidit Joannes Marchionius, quem antea commemoravimus, quemque in describendis rebus gestis Benedicti potissimum auctorem sequimur, quod non solum ejus aequalis fuit, sed etiam in intimis & familiaribus: idemque narrat harmoniam psalmorum praeter ceteros suum etiam auctorem Deo fecisse lucri. Erat hic jamdiu in maxima gloria, quam videlicet illustribus suis ac pervagatis in musicen remque litterariam meritis ipse sibi conciliaverat: neque proprias laudes, quibus aures undique circumsonabant suae, non libentissime audiebat. Festivos hilaresque conventus, convivia, theatra, ludicra spectacula frequentabat. Quod vitae genus quam lubricum sit atque ad vitia proclive, nemo, qui aliquid sapiat, non videt. Neque tamen ita voluptatum illecebris erat delibutus atque correptus, ut id prae se ferret. Praeterea quam ipse pene cum lacte nutricis su-

xerat, penitusque animo imbiberat, sanctam religionem persuasionemque christianam, quae veluti germen est bonorum omnium, eamdem ratione stabili firmaque ita retinuerat, nihil ut illa in omni vita habuerit antiquius. Quo factum est, ut sacra caeremoniasque, quas externus Dei cultus continet, reveritus sit ipse semper, & nunquam non admodum religiose obiret. Veruntamen cum impotenter abriperetur appetituum aestu, qui nisi rationi subjiciantur, imperant, & simul non tam diligenter sibi caveret ab iis rebus, quae fere sunt illecebrae peccandi, non est mirum, si eum in officio continere ne ipsa quidem posset rerum futurarum formido. Nulla mihi est religio, quominus id ausim affirmare, id nempe ipsum, quod semel atque iterum ac saepius ipsemet palam confessus est sincerae poenitentiae studio, quo magis divina pietas, quae sibi praesidio fuit, explendesceret. In uno ex epigrammatis sacris, de quibus mentionem fecimus, sic Deum alloquitur.

Otto lustri già vissi: ahi! come scrivo,
Che vissi, e vissi tanto? anzi degg' io
Morte vera chiamar quel viver mio
Nel fango involto, e di tua grazia privo.

Neque minus dolenter anteactae vitae errata deflet in prooemio poematis sui de *Redemptione:*

Ma un reo d' oltre otto lustri, e quel son' io,
Come poscia sperar grazia sì rara?
Troppo innanzi a me sta d' ogni error mio
Fissa memoria.

Atque alibi iterum:

Ma quante, quante ancor note profane
Questa man non segnò, quando mi prese
Musica a' miglior anni? e qual rimane
Frutto d' ore sì lunghe indarno spese?

Et paullo infra:

Deh! infinita pietà, spargi d' obblio
Tanti di vana laude alteri fumi.

Itaque ubi profanis studiis posthabitis, res divinas ornare ingressus est Marcellus, recursare

cursare ejus animo coeperunt salutares imagines, atque tum maxime, cum sui psalmorum modi canerentur. Saepius autem concinebat ipsemet in choris, idque eo vultu ac iis oculis, ut quantum esset animo adfectus, cuivis facile appareret.

XXVI. Sic ejus voluntas inclinabat sensim ad Christianae laudis studium; nihilo tamen magis illud unquam amplectebatur. Erat enim, quo tamdiu constringebatur, firmior consuetudinis nexus, quam ut ulla humana ope dissui aut disrumpi posset. Extremo casus, non sine divino consilio, quidam intervenit, quem insignis ejus vitae morumque mutatio est consecuta. Anno post Christum natum MDCCXVIII. festo die Sancti Isidori, qui dies est ad XVI. Kal. Majas in Apostolorum fanum rem divinam auditum introierat, cumque ad aram maximam, ubi illa fiebat, accederet, lapis sepulcralis, in quem vestigium posuit, sub ejus pedibus confractus est, atque ita ut ille pectore tenus in foveam incideret. Ea re nihil admodum in praesentiarum commotus est. Quin etiam praesente animo usus, quo solebat, nulla pertur-

bationis aut timoris edita voce, emersit inde subito, totumque se ejecit incolumem. Sed nocte, quae illum diem insecuta est, cum nullam capere posset partem quietis, praeteriti eum casus recordatio incessit, quem quidem casum aliosque innumeros atque inopinos, qui humanae vitae imminent in horas singulas, dum secum ipse reputat & simul considerat, quo in statu esset, quantoque in periculo versaretur, siqua eum vis repentina opprimeret, hujusmodi cogitationes aliae ex aliis ei divinitus submittebantur, ut mente & voluntate repente commutata, non ante somnum ceperit, quam omnibus, quibus posset, modis Deum propitiare, eique se suamque vitam reliquam dare statuerit. Ita qui caecus animo vesperi cubitum iverat, ut ipsemet in scriptis reliquit, is experrectus bene mane tantam sibi esse lucem obortam sensit, ut Davidicam illam usurparet vocem, *haec mutatio dexterae Excelsi*. E vestigio autem ad Firmum Girardium prudentem virum e S. J. se contulit, eumque ducem novi itineris, quod ingredi volebat, sibi constituit. Atque quo cumula-

tius divinae bonitati responderet, quoque liberius pietatis officiis vacare sine interpellatoribus posset, non satis habuit paullatim dissuere, sed repente praecidit non amicitias modo illas periculo undique plenas, sed vanas etiam, quibus antea plus aequo indulserat. Id quod sibi plane expedire intelligebat, maximeque in illis suae conversionis primordiis. Itaque ab omnium fere hominum colloquio familiaritateque complures annos se disjunxit, praeter quam Joannis Marchionii, cujus & doctrinam & pietatem spectatam jam & cognitam habebat.

XXVII. Nihil autem agere cum animus non posset, semper agere aliquid aut moliri ab initio assuetus aetatis, eo minus tum cessare a commentationibus poterat, quo erat in illa solitudine magis vacuus. Quare ut quidquid sibi superesset temporis a religionis officiis, pie honesteque consumeret, poema epicum *de Redemptione*, quod diximus, magnum illud quidem & operosum adortus est. Id eo fecit etiam, ut non minus poetica studia, quam musica Deo consecraret; qua eum fuisse mente ostendunt verba,

quae in fronte codicis manufcripti leguntur: *eduxit me de lacu miferiae & de luto faecis, & immifit in os meum canticum novum carmen Deo noftro*. Marcellus, ut erat animo ingenioque magno, totum illud argumentum quam latiffime patet, complexus eft, quippe quod in tria volumina tribuerat. Et primum quidem volumen *ab Incarnationis*, ut ajunt, decreto exorditur, refque omnes deinceps perfequitur, quae illius executionem antecefferunt. Alterum a Jefu Chrifti ortu initium capit, atque in baptifmum definit. Tertium autem reliqua myfteria continet, quae ad eumdem docentem, prodigia patrantem, paffum, mortuum, redivivum, ac tandem afcendentem in caelos pertinent. Loco digreffionum, quae variandis ornandifque poematibus adhiberi folent, propofuerat hoc fibi, ut plurima admifceret ex fcientiis atque ex artibus, quae vel ad ufum humanae vitae, vel ad voluptatem conferunt, deprompta. Tali modo novam quamdam epopejae fpeciem in artem invehere fe poffe confidebat, quae fcilicet fine amoribus & pugnis & allectare & tenere animos poffet. Porro non ignora-

bat ipse, quam arduam quamque difficilem sibi provinciam sumpsisset. Itaque sibi ipse diffidens (quae magnorum hominum modestia est) de omnibus amicis suis, qui iisdem studiis tenebantur, nonnullos potissimum constituit, quorum prudentissimis uteretur auribus.

XXVIII. Eos, siqua difficultas aut dubitatio incideret, ad consilium adhibebat. Cum iis de versibus a se nuperrime factis, deque rebus deinceps tractandis communicabat. Quidquid autem ab iis animadversum objectumve esset, aut pro eorum censura ab se adjunctum, detractum, mutatum, in adversaria sua diligenter & ordine manu sua referebat. Neque vero magis satagebat recte scribere quam festinare; ob eamque rem quo in id totus insisteret, una cum reliquis studiis, illud etiam musices, sine qua nullam antea vitam ducebat, dimittendum sibi esse statuit. Hac mente cymbalum, in quo regularum series est, parieti affixit; tum eo loci posuit, unde movere sine aliena ope non posset. Is nimirum verebatur, ne ea suavitate illectus temporis jacturam faceret.

Fit enim fere (id quod expertus noverat) ut sciens quisque musices, si cymbalo assideat vel ad breve tempus, complures ibi per imprudentiam horas consumat. Scio Mazzucchellium Comitem ita scripsisse eam Benedicto fuisse caussam, cur musicae nuncium remitteret, quod haec illi ars in odium venerat, atque ita, ut (quemadmodum ex eo ipso se audivisse praedicat) *si fieri posset, testamento cavisset, ne cui in perpetuum e familia sua se se ad id studii adplicare liceret.* Sed ego cum diligenter investigaverim, ita ne res esset, illud unum reperio, Marcellum musicen quidem eo tempore odisse amatoriam ac voluptariam, cujus est animos mollire, ac virtutis nervos elidere, atque etiam illam, quae jam tum in templis audiri coeperat, prorsus a loci rerumque divinarum religione ac majestate alienam, nequaquam vero sacram & gravem, quae primos ei pietatis igniculos indiderat: non enim credibile est eam rem ipsi religioni fuisse, quae res initium sibi salutis attulerat. Quaestor Brixiae cum esset extremis temporibus, rogatu amicorum operam dedit saepe numero, ut

in Templo interiore Sacerdotum, qui Philippum Nerium parentem agnoſcunt, aliquot e pſalmis ſuis canerentur, in his tertius & viceſimus, cujus quidem modi propter & vim & varietatem pene ſenſus audientibus eripiebant omnes, in primiſque ad eum locum *quis eſt iſte Rex gloriae*. Cantitabat ipſe aliquando in choris, interdum choro ipſi moderabatur, idque faciebat nunquam, quin ejus animi ardor, pietas, religio ex toto corporis habitu ac praecipue ex fronte & oculis emicaret. Per multa etiam, quae ex uſu eſſent Eccleſiaſtici cantus, poſtquam reſipuerat, elucubravit. Nam & lamentationes novem Hieremiae prophetae, quae feriis quarta, quinta & ſexta ſanctioris hebdomadae recitari conſueverunt, & pſalmum quinquageſimum, eumque multimodis, & canticum Zachariae & illud etiam, quod D. Ambroſio adſcribitur, atque gratiis Deo publice agendis adhibetur, canere ad harmoniam docuit. Addidit his tres, ut ajunt, *Miſſas*, quas ad concentum muſicum exegit, donavitque harmonia plane admirabili. Unam fidiculis ſociavit: reliquas vero duas majo-

ribus fidibus dumtaxat, cum incredibili quadam cantus majeftate. Harum una cum tota harmonicis virtutibus fcatet, tum ad ea verba potiffimum, *crucifixus etiam pro nobis*; erat enim hujufmodi vocum temperatio, uti non mente folum conciperentur, fed pene aures ipfas iterati malleorum ictus percellerent. Poftremam ipfe compofuit, ut fratris fui filiae gratum faceret, quae in nobiliffimum Sacrarum Virginum coetum fe recipiebat. Feftum eo die celebrabatur Transfigurationis Dominicae, quo fefto introitus in rem divinam fic incipit: *illuxerunt corufcationes tuae orbi terrae*. Non eft verifimile id quod accidit, eam ineffe vim potuiffe modis, qui praeter aliquot fides craffioribus nervis inftructas, & duo organa pneumatica, nullos alios admittunt fonos, uti, dum illa verba canebantur, quaedam veluti fulgura per aerem ferpere & corufcare ante oculos viderentur. Has lucubratiunculas Ecclefiae, cui e S. Sophia nomen eft, muneri dedit, quippe cui praeerat alter Marchionius Joannis perneceffarii fui frater. Equidem, quoad ifte vixit, repeti illae faepius folebant, at

poſt mortem ejus paullatim cani ſunt deſi-tae. Tandem in neſcio cujus imperiti ma-nus devenere, qui cum pluris aeſtimaret pecuniam quam muſicen, Anglo cuidam, qui per Venetias iter faciebat, eas omnes vendidit, unis exceptis lamentationibus, quae ad hodiernum diem extant apud Venturam Prezzolum. Quibus ex rebus perſpicuum eſt alio Benedicto verba ſpectaſſe, atque Maz-zucchellius accepit, eo videlicet ut uſum ar-tis perverſum, non artem ipſam impro-barent.

XXIX. Annos haud amplius decem Marcellus vixit, poſtquam ad frugem adplicuit animum, atque per id totum tempus non in propoſito ſolum inſtitutoque conſilio per-manſit, ſed majores in Chriſtiana philoſophia quotidie progreſſus effecit, ſic ut brevi ſe ſe totum retexuerit, virtutumque omnium ceteris tanquam exemplum praeſtiterit. Tri-partito ipſe diſtribuebat diem. Partem unam Reipublicae dabat; alteram ſtudio; tertiam precationi. Haec autem multo ſibi maxi-mam partem vindicabat. Ac quoniam ca-ritas in proximos expreſſius eſt ſincerae pie-

tatis ſignum, is pauperes, ſiquis opis ejus indigebat, amore prope paterno complectebatur, eiſque bis in hebdomada ſtipem erogabat, quicumque mendicatum domum ſuam confluebant. Quare ex iis fuit nemo, quin ejus funus ſic proſequeretur, ut lacrimis dolorem deſiderii indicaret. Sed audire praeſtat Joannem Baptiſtam Cinnellium ex Carmelitarum familia, quo erat Brixiae cum Marcello conjunctior nemo, qui quam ibidem hic perpetuo rationem vivendi tenuit, eam deſcribit fere in hanc ſententiam: „ Mane ut primum evigilaſſet, certum tempus „ dabat precationi; nec prius e conclavi „ prodibat, quam B. Virginis, quod vocant, „ officium perſolviſſet. Hujus quidem lau„ des crebris ſolebat uſurpare ſermonibus, „ eique ſecundum Deum converſionis bene„ ficium acceptum referebat, ut quam in „ omni vita praecipuo quodam honore co„ luiſſet. Deinde ad aedem ſe conferebat „ Sancti Joſephi, quam Sodales, qui ſe „ *Minores Obſervantes appellant*, incolunt, ex „ quorum familia Baſilium Saſſanum judicem „ conſcientiae ſuae delegerat. Ibi genibus fle-

„ xis, aeque animo ac corpore immotus,
„ intererat ſacro ac bis terve per hebdoma-
„ dam ad Poenitentiae & Euchariſtiae my-
„ ſteria accedebat. Rebus his, quae ad re-
„ ligionem pertinent, peractis, ſuſceptum
„ Reipublicae munus integre diligenterque
„ explebat. Pomeridianas horas poemati im-
„ pertiebatur, de eoque ſecum litterati viri,
„ qui domum ſuam ventitare conſueverant,
„ octavo quoque die conferebant. Hi erant
„ in primis Aloyſius Avogadrius Abbas &
„ Theologus ex Sodalibus, qui e vitae re-
„ gula *Canonici* appellantur, Marcus Cap-
„ pellus Sacerdos Brixianus, Joannes Ba-
„ ptiſta Mazzucchellius Comes, & duo cla-
„ riſſimi viri e Theatinorum familia, Gra-
„ denigus & Scallera. Ad veſperam prodi-
„ bat domo; neque alio prius divertebat,
„ quam Virginem Genitricem ſalutatum ive-
„ rat. Eſt hujus fanum nobile cum primis
„ ac ſumma religione praeditum, quod a
„ Gratiis nomen invenit, ideo quia multis
„ ſaepe in difficillimis rebus praeſens ibi au-
„ xilium oblatum eſt. Huc igitur frequens
„ veniebat Marcellus, ac tum maxime, cum

„ dies festi anniversarii agerentur, quibus „ vulgo solet proferri Virginis effigies celeberrimo feminarum hominumque conventu. Hic provolutus in genua, atque in „ rerum caelestium contemplatione defixus „ supplicabat, idque eo mentis ardore atque animi attentione, prorsus ut ei nihil „ esse cum corpore videretur. Quod eo mirabilius omnibus accidebat, quo major erat „ turba ac strepitus ultro citroque, ut fit, „ praetereuntium. Tali modo cum in beatissimam Dei Matrem pietatem explesset „ suam, extra urbis moenia egrediebatur, „ atque ego eram una plerumque. Nec vero multum de sua animi contentione remittebat, taciti enim fere incedebamus. „ Namque oculos a poemate suo dejiciens „ nunquam, commentabatur ipse secum, versusque inter deambulandum ad viginti, „ interdum ad triginta faciebat, quos simul „ atque dabatur ei facultas, in codicem referebat „. Sic ne cum vacare quidem videbatur, homo a labore invictus cessabat.

XXX. Hoc vitae genus tam frugi atque severum, haec tam vehemens animi con-

tentio, quam in ſtudiis cum litterarum, tum praeſertim pietatis adhibebat, non poterant, quin ei maturarent mortem. Ad hanc ſe rapi utique ſentiebat ipſe, atque adeo in viceſimo poematis libro Mariam Virginem etiam atque etiam rogat, ſibi ut vita ad eum finem proferatur, quoad is poema ſuum ad calcem perducat. Tenebatur enim vir religioſiſſimus hoc deſiderio, propterea quod confidebat ſe numeris poeticis non minus quam muſicis aliquando conſecuturum, ut aliis ad pietatem ſtimulos ſubjiceret. Erat autem ei nuncius mortis praeter labefactatas vires reconditus quidam atque inteſtinus dolor, in quo plures jam menſes conſumpſerat, cum nihil proficeret diligens curatio Comitis Roncalliae nobiliſſimi medici, ſibique amiciſſimi, cui ipſe ſalutem ſuam permiſerat. Interea ſi forte corpus & animum remitteret, una cum Cinnellio, cujus, ut ſupra diximus, conſuetudo ei erat jucundiſſima, Caravagium cogitavit, quod eſt oppidum in ditione Ducis Mediolanenſis, agro Bergomatium finitimum. Abeſt ab oppido paſſuum MD. circiter B. V. Dei O. M. Genitricis templum ſane ſanctum

atque religiosum. In eo simulacrum est ejusdem Virginis, cujus vim numenque multa non raro prodigia declararunt. Hujus igitur invisendae salutandaeque caussa eo profectus, multa cum prece & incredibili quadam spiritus dulcedine mysteriis divinis interfuit, & caelesti est pane refectus. Domum rediens animo hilariori cum esset, cumque dolor ille nonnihil remisisse videretur, omnino decrevit nulla in posterum medicamenta adhibere. Haec Marcello spes minus fuit diuturna. Nam postquam Caravagio reverterat, non ita multis diebus extra urbem, qua hora consueverat, ambulatum egressus, de improviso difficultate spiritus adflictus est. Quare amicis, qui una erant, *sinite*, inquit, *tantisper quiescam; animam mihi pene interdudi sentio*. Nihilo tamen segnius post paullulum quietis satis laxamenti nactus, susceptum iter continuavit. Postridie mane in eo cum esset, ut pharmacum jussus hauriret, nausea correptus est, & putrem sanguinem evomuit, quod a Roncallia Comite *tuberculum* appellatum fuit. Huic, gravitate morbi perspecta, visum est faciendum, ut alius quispiam me-

dicus ſibi in conſilium daretur. Itaque arceſſitus eſt Soardus Soardius, medicus uſu ac doctrina praeſtans, cum primiſque nobilis. Ex Cinnellio, qui lectulo aſtabat, petit Benedictus, uti medicorum conſultationi intereſſe velit. Inter utrumque convenit morbum eſſe inſanabilem. Cinnellius in conclave triſtis ac demiſſus redire; ad lectum cogitabundus accedere; tum obmuteſcere, ac lacrimas vix tenere. Facile, id quod erat, ſuſpicatur aegrotus, ac *quaeſo*, inquit, *ne me de meo ſtatu celatum velis*; *loquere ſis*, *ut ſoles*, *aperte*; *nae ego*, *quicquid dixeris*, *tanquam e caelo delapſam vocem accipiam*. Cui ille collacrimans aperit quid medici ſentiant, nullam in eorum arte de ejus ſalute ſpem eſſe reliquam denuntiat. Id ut audivit Marcellus, ei gratias egit amantiſſimis verbis. Imaginem Jeſu Chriſti e cruce pendentis in manus ſumpſit, in eamque mente atque oculis intuens, ſummam ejus in ſe caritatem ac innumera beneficia commemoravit, aliquantoque poſt arceſſiri juſſit, qui ſibi erat a confeſſionibus. Poſtridie ejus diei ſacrum, ut ajunt, Viaticum ſibi adferri voluit. Cum vis morbi in

dies accresceret, ipse tamen integer mente & reliquis sensibus usque ad extremum spiritum fuit. Cinnellium rogat, ut qua erat in se caritate & humanitate, e lectulo suo amplius ne pedem discedat. Quod hic ei recepit & praestitit novem dies scilicet ac totidem noctes. Quicumque illum convenirent, nunquam eum Jesu Christo non intime conjunctum offendebant. Ad ultimum ubi se jam confici intellexit, certiorem faciendum curavit animae suae moderatorem. Aderat praeterea Aloysius Abbas Avogadrius, de quo antea dictum est, nunc Episcopus Casalensis. Agenti animam hinc atque hinc assidebat uterque tacitus; nec enim ullus eis consolandi aut cohortandi dabatur locus. Attoniti atque in lacrimas effusi satis non poterant admirari suavissimos affectus, in quos sanctissima illa anima spe bona cumulata, divinoque amore incensa, in Jesu Christi morientis meditatione defixa identidem erumpebat. Tali modo in pervigilio festi Sancti Jacobi Apostoli, eo ipso scilicet die, quo in hanc vitam ingressus est, ex eadem migravit Marcellus IX. Kal. Sextilis an. MDCCXXIX.

XXXI.

XXXI. Venit tum in manus Avogadrii libellus, in quem Benedictus acta singulorum dierum sua retulerat manu a conversione sua usque ad vitae exitum, ex quo scilicet tempus cum tempore comparans, utrum proficeret, an regrederetur, posset intelligere, itaque se se magis & magis excitaret. In hac profecto ephemeride conficienda habuit ipse quotidie negotii satis; sic enim omnia de suis actis non diligenter modo, sed religiose praescripta sunt, ut nihil in his non appareat. Qua ex re una existimari posset, quantam in nitendo, quod semel admiserat, contentionem adhibere consuesset. Quod quidem ingenium vel inde ab adolescentia Benedictus prae se tulit, perfectiusque aetate corroborata, sed longe magis extremo tempore ostendit in ea vivendi ratione, quam rerum humanarum pertaesus capessivit, idque plane necessario, propterea quod vitiosam ac inveteratam consuetudinem vincere, cujus ipse stirpes omnes ac fibras evellere volebat, res est omnium difficillima. Est autem ephemeris illa distincta identidem atque interpuncta sententiis, quas qui legit, facile

cognoſcit, quanta vis poenitendi animique demiſſio inerat Marcello, neque multum fortaſſe ſenſa confeſſionum Auguſtini deſiderat. Iuſſerat Marcellus poematis ſui rudimenta ad Sebaſtianum Molinium mitti, virum e Veneta nobilitate doctiſſimum, ſibique omni neceſſitudinis jure conjunctum, a quo ſperabat ſcilicet operi inchoato tanquam faſtigium impoſitum iri. Atque id, credo, Molinium effecturum fuiſſe, niſi aliquis caſus aut occupatio conſilium ejus peremiſſet. Vendraminus Patricius Venetus, qui tum maximum magiſtratum Brixiae obtinebat, funus ei ampliſſimum faciendum curavit, quo par erat efferri hominem ea dignitate & generis & perſonae. Elatus eſt ad Sancti Joſephi magna omnium ordinum frequentia, ibique juſtis perſolutis, ſeparatim humatus, media templi teſtudine, in ſepulcro novo, in quo ab uxore ejus, cui vir, quas res domi ſuae habebat, extremis legaverat tabulis, hoc elogium, ſuique grati animi monumentum inſcriptum eſt.

BENEDICTO . MARCELLO .
PATRICIO . VENETO .
PIENTISSIMO .
PHILOLOGO . POETAE .
MUSICES . PRINCIPI .
QUAESTORI . BRIXIENSI .
V. M.
AN. CIↃIↃCCXXXIX. VIII. KAL. AUGUSTI
POSUIT .
VIXIT . A. LII. MENSES . XI. D. XXVIII.

Ac quando de Marcelli uxore incidit mentio, non videor debere praeterire eam fuiſſe illam ipſam Roſanam Scolſiam, de qua ſupra commemoravimus. Hanc, quod humili admodum eſſet loco nata, ſecreto ſibi adjunxit, neque domum ſuam, neque in provinciam adduxit unquam, ſed in poteſtate matris ejus honeſtiſſimae feminae reliquit, eiſque victum ſatis liberalem a principio conſtituerat de ſuo. Eadem, ubi muſicen edocta fuit, nunquam adduci potuit, ut injuſſu mariti caneret, niſi ſi quando ſcilicet hic eam auditum aliquot ex amicis ſuis, eoſque

perpaucos, intromittebat. Equidem potuiſſet ipſa, ſui mancipii cum eſſet viro defuncto, artis ſuae praeſtantia & opes ſibi comparare & famam, ſed tamen in ea obſcuritate hominumque ignoratione mori maluit, in qua antea verſata fuerat. Quod ſi verum eſt, quod Pericles dixiſſe fertur, primam in ſapiente femina laudem eſſe, ut ne de virtute quidem illius ulla ad viros fama dimanet, nae haec ſapientiſſima fuit, quae conjugis & vivi & mortui laudibus contenta ſibi non quaeſivit amplius.

XXXII. Marcellum jure ac merito muſices principem appellatum fuiſſe, nemo eat inficias, apud quem plus vera ratio valet, quam praejudicata opinio. Atque hercules ut in ſua quiſque facultate maxime excelluit, omnibus inſtructus & naturae & doctrinae ſubſidiis, ita plurima ſcripſit & celerrime. Atqui hoc mihi videor vere eſſe dicturus, ex omnibus iis, qui in muſicis unquam floruere, neminem reperiri unum, qui tanta uſus ſit in ſcribendo celeritate, quanta Marcellus, modo ut multitudinis ſcriptorum ejus ratio ducatur & ſimul temporis, quod in eis

elucubrandis collocavit, homo aliis curis ſcilicet ſtudiiſque perpetuo diſtentus, nec ſatis ſuo tempore extinctus. Praeterea praeclarum quidem eſt in ſingulis ſcribendi formis ſingulos excellere; at quantum hoc eſt unum atque eumdem, ſic utramque formam cum mollem & amatoriam, tum gravem atque ſacram aſſecutum eſſe, ut in utra praeſtantior fuerit, non facile ſit judicare? Idem noverat peritiſſima quaeque muſicorum artificia. Ex his tamen (ut nihil non ad rationem & tanquam ad artem dirigebat) ea de induſtria contempſit atque neglexit, quae ad ipſius artis finem nihil faciunt, ac nihil habent praeter vanam quamdam oſtentationem ingenii. Ac quoniam imitatio ea pars eſt harmonices, ſicut ceterarum bonarum artium, in qua magis eſt & laudis & laboris, nihil ea potius habuit Marcellus, in eaque non optimus modo, ſed plane admirabilis fuit. Poſtremo in ſingulis ejus lucubrationibus ille utique naturalis ineſt, non fucatus nitor, illa ſimplicitas atque incorrupta ſtili veluti ſanitas, quae eſt ſane in oratoribus atque poetis, atque etiam in pi-

ctoribus nota quaedam, seu, ut Graeci dicunt, *character* summae perfectionis. Namque *imitabilis illa quidem* (ut verbis utar Tullii) *videtur esse existimanti, sed nihil est experienti minus*, propterea quod ingenia mediocria neque nervos, neque quantum est opus elegantiae dare operibus possunt suis; e contrario summa atque praestantia aegre se sustinent, retinentque aucupandae delectationis modum, ob eamque caussam in eo peccant plerumque, in quo Apelles pictores quosdam peccare dicebat, qui non sentirent quid esset satis. Quo fit, ut admodum pauci veram ac nativam pulchritudinem re assequi in scribendo potuerint. Quin ne multi quidem sunt, qui eam, sicuti est, sentiant, tantique faciant, quanti par est; fere enim multitudinis judicio potius, quam nostro ferimur, quaeque majori parti pulcherrima videntur, plurimi aestimamus. At siqui sunt, qui verae pulchritudinis gustum habent, iis profecto Marcelliani modi non incredibilem modo voluptatem habent, sed magnam etiam admirabilitatem. Neque vero non est perspicuum ex imagine ingenii ejus, quam, si minus ex-

pressimus, adumbravimus quidem certe, in poesi eum pari modo nihil non assecuturum fuisse, si quidem aeque in his studiis atque in musicis eum tempora adjuvissent.

XXXIII. Nuncio Romam allato de obitu Marcelli Cardinali Octobonio, penes quem psalmi ad illius harmoniam cani nondum desierant, quadam die placuit in eorum vicem demortui memoriam carminibus celebrari, idque certatim praestitum est a poetis nobilioribus, quicumque in ea civitate erant domicilio quodam vetere omnium litterarum. De laudibus ejusdem in celeberrimo conventu orationem habuit Sanctus Canalis concionator nobilis e S. J. Statura Marcellus fuit mediocri, colore aquilo, nigro atque denso supercilio, fronte contracta, atque ad gravitatem composita, quemadmodum ex ejus effigie apparet in tabella affabre picta a Ludovico Molinio e Benedictinorum familia, Sebastiani ac Joannis fratre, quorum alter fuit Senator, is, cui poema suum conficiendum Marcellus reliquit, alter Episcopus Brixianus & S. R. E. Cardinalis.

XXXIV. Societas, quam supra osten-

dimus, Venetiis eo conflatam, ut cum reliquae Marcelli lucubrationes, tum potissimum psalmi canerentur quam optime, refrixit statim, ut eam ipse frequentare intermisit, neque longo intervallo temporis penitus disjecta est non sine multorum querelis, qui tale aliquid se amplius audituros desperabant. Postea vero quam ipse e vivis excessit, ejus psalterium communiter apud operarios musicos sensim consenuit, & jamdiu celebrari atque in pretio haberi desiit. Idque haud scio mirandum ne sit, cum quia non est, ut ait Tullius, *quicquam tam valde, quam nihil sapere vulgare*, tum maxime quia per id tempus Italia universa totam se ad symphonias organicas convertit, atque id musicae accidit, quod aliis temporibus poesi atque eloquentiae, ut nativae ac germanae stili venustati atque elegantiae turgidum quoddam & exquisitum nimis ac putidum scribendi genus succederet. At vero inter nobiles artis studiosos ad hoc usque diei non defuerunt, qui Marcellianum stilum mirarentur unum atque diligerent. Quos inter eminent potissimum Venetiis duo illi viri ex prin-

cipe ejus civitatis ordine Benedictus Grimanus & Carolus Tassius Comes, alter amantissimus, alter etiam scientissimus musices; uterque vero cum musicos in domo sua conventus habeat, in iis saepissime Marcellianis utitur modis; tum etiam Caecilia Sagreda Bassia, femina primaria, quae eos modulari ipsamet solet ad chordarum sonum; Romae duo summa nobilitate viri *del Cinque* & Antonius Regius, optimi ambo harum rerum aestimatores; ibidemque tres illae sorores ex clarissimo Astallorum genere, vulgo ob eximiam formam tres Charites appellatae, quarum una in Piccolominaeorum familiam, altera in Macaranorum, tertia in Simonettarum nupsit, eaeque psalmos Marcellianos vel difficiliores ea concordia & perfectione concinebant, ut in magnam saepe admirationem traduxerint Justinianum Hieronymi Ascanii filium apud P. M. Reipublicae Venetae Legatum, cujus quidem in hac musicae forma, cui ab ipso Marcello fuerat initiatus, acre esse debebat intelligensque judicium; ac tandem Viennae Josephus *Dynastes* Du-Benius senior, qui musicarum lucu-

brationum festivam habet copiam, in hisque psalterium Marcellianum, quo frequenter uti consuevit in eleganti intelligentium coetu, qui ad eum conveniunt. Mediolani etiam Firmiano Comiti, quem honoris caussa nomino, & Joanni Serbellonio Duci hoc musicae genus, cui primas & ipsi deferunt, degustare placuit non semel. Erat illud hic tamen operariis musicis pene incognitum, sic ut ii fortasse, praeter admodum paucos, Marcelli nomen ne fando quidem audiverint. Quibus eo minus ignoscendum videtur, quo magis vel ipsa musices forma, quam propter *Ambrosianum* ritum, qui fidicularum non recepit sonos, sequi coguntur, ad optimum illud harmoniae *vocalis* exemplar legendum, penitusque pernoscendum atque imitandum impellere eos debuisset. Nae nos perlubenter hujusmodi monumenta litteris prodimus; declarant enim ad judicii quamdam elegantiam assequendam tum in ceteris ingenuis disciplinis, tum etiam in musica valere plurimum liberalem ac nobilem institutionem, quae operariis non est perinde communis, ut nobilibus artis studiosis.

Sed ſint illi ſane ingenue liberaliterque educati; alia iiſdem ſupereſt difficultas non exigui momenti, rei ſcilicet familiaris anguſtia, cui dum proſpicere potiſſimum ſtudent, ſit facile, ut ad ſolam voluptatem aurium ſcribant, & quo vendibiliores faciant modos, corrupto potius ac depravato imperitorum judicio uti malint, quam proprio integro atque ſincero. Profecto ſcriptores artis (ut non uſu ſolum periti ſunt, ſed etiam ratione & doctrina) fere in Marcello miris laudibus extollendo conſenſerunt. Neque dubito, quin idem ille ſit apud poſteros conſecuturus. Quin etiam ſicuti pro eo, quanti Homerum quis facit, rectus poeticae judex agnoſcitur, ſic ſemper mea quidem ſententia, ut cuique maxime Marcellus placebit, ita quiſque veriſſimum harmonicae pulchritudinis judicium habere exiſtimabitur. In Marcellum enim quadrare illud ipſum poſſe videretur, quod Quintilianus de Homero affirmat, *magni eſſe viri ejus virtutes non aemulatione (quod fieri non poteſt) ſed intellectu ſequi.*

XXXV. At enim illum ore non ita pleno laudavit Xaverius Matthaejus, vir

doctissimus, is qui psalmorum μετάφρασιν, sane celebrem Italicis versibus recens confecit. Namque plurimas laudes, summas illas quidem atque gravissimas, quas in eum congessit, nonnullis reprehensionibus, leviusculis tamen, aspergit. Affirmat quos Marcellus psalmorum fecit modos, esse plane admirabiles; fuisse hunc musicum philosophum, qui ex opinionibus imperitae multitudinis non pendebat; ejusdem psalterium esse tanquam thesaurum variae ac multiplicis doctrinae harmonicae, ex quo prudens quisque & ingeniosus facile mutuare opes potest, & in rem suam convertere. Haec omnia de Marcello praedicat Matthaejus, atque hoc amplius, quod unum hoc propositum esse deberet exemplum in scholis, quo tanquam ad regulam dirigere artem scriptionemque assuescant musicae studiosi. Sed in eo illum reprehendit, quod severitatem nimiam modis, & stili quasi moestitiam sit secutus. „ Ingenium, inquit, nactus erat tetricum . . . . Singuli „ ejus psalmi paucissimis instrumentis eisdemque penitus necessariis sociati, Davidem poenitentem & silentio noctis in ab-

„ dito conclavi meditantem referunt, mini-
„ me vero eumdem Principem triumphantem,
„ ac longe etiam minus Salomonem in ma-
„ gnificentia ſua „. Certe harmonia orga-
nica Benedicti temporibus manca quodammo-
do & inchoata erat, aberatque procul ab eo,
quem nunc tenet, perfectionis gradu. Qua-
re hoc ipſum fuit ejus prudentiae ſpecimen,
quod nervis quam perciſſime ſit uſus, iiſque
fere gravioribus, maxime quod muſica vo-
calis ſuas quasdam habet peculiares virtutes,
de quibus multiplex inſtrumentorum varie-
tas non poteſt, quin multum detrahat. Quo-
circa hoc genus, ut eſt omnium antiquiſſi-
mum & praeclariſſimum, ſic nullo unquam
tempore obſoleſcet; placebit ſane ſemper ſum-
moque in pretio habebitur. Ceterum ſic nos
ſtatuimus, Marcellianum ſtilum videri utique
poſſe triſtem atque horridulum recentioribus
pleriſque, qui ſcilicet aures oppletas habent
concentibus numeroſiſſimis & tumultuoſis, aut
deliciis luxuque diffluentibus, quales vel Dio-
nyſia vel Adonia, ſi etiam num fierent, de-
cerent vel maxime; ceteris profecto non ita,
qui perſpicere unice ſolent, quid in quaque

re decorum sincerumque sit. Hi profecto si modo illos attentius perlegant modos, sentient harmoniam qua tristem esse, qua hilarem, prout usus poscit, idque ea proportione, ut neque profusior, neve remissior sit usquam vel hilaritas, vel moestitia, quam verborum natura sensusque desiderat. Quae quidem proportio non est dubium, quin musicae imitationis princeps sit omnium virtus & difficillima. Sed quod difficilior, hoc praeclarior.

XXXVI. Xaverius ad censuram psalmum quinquagesimum sigillatim vocat, qui est multo celeberrimus. Eo propter & majestatem & vim & suavitatem nihil ipsemet statuit fieri potuisse perfectius. Nodum tamen in scirpo quaerit, duosque ejusdem versiculos reprehendit, nonum videlicet & postremum. In hoc altero dicit occasionem adripuisse Marcellum adhibendi quemdam canonem, in quo iterare identidem facit acutam vocem *agnelli*, mediam *capre*, gravem *irci*, idque ea mente, ut cantores vocibus suis vocem eorum animalium exprimerent. Quae Marcello mens si reapse fuit, ne ego quidem, quo minus reprehendatur, valde recuso: es-

fet enim talis imitatio frivola, puerilis, nihilque admodum ad rem. Sed non eſt ita, quippe cum ea verba promiſcue proferantur iterenturque modo ab una voce, modo ab altera, prout ordo harmonicus poſtulat. Quin contra licet animadvertere in imitando cum totus eſſet Marcellus, longiſſime tamen eum a talibus deliciis, vel potius ineptiis, abſuiſſe ſemper, neque ita facile conſueſſe, quo res incidentes imitaretur, a propoſito declinare. Quo fit, ut perſpicuae ſint, integrae conſtanteſque ejus cantilenae. Ad nonum verſiculum quod attinet, id vitio Marcello datur, quod gravis vox ſolivaga digrediens, iterat quinquies aut ſexies, *e le oſſa mie logore per dolore eſulteranno*. Iſthaec repetitio nimia Xaverio videtur. Sed ego arbitror ceteris viſum iri ſecus, qui quidem perpendant & hilarem eſſe verſiculum illum, & hilaritatis repetitionem eſſe maxime propriam. Ceterum quae artes transferuntur in uſum, in iis non perinde, atque in mathematicis adamuſſim ſtatuere quis poteſt modum, ſeu certos illos fines, quos ultra citraque nequeat rectum conſiſtere.

XXXVII. Idem multo etiam minus Justiniani *paraphrasim* probat, eamque contendit nihil aliud fere, quam quod pedibus adstricta est, solutae orationis esse dissimilem, quod mehercules esset vehementer vitiosum. Speciatim vero respuit versionem, quam modo attulimus, versiculi, qui in psalmo quinquagesimo nonus est, docetque eam abhorrere a more nostro; nec enim illa Hebraeorum formula *exultabunt ossa*, *omnia ossa mea laetabuntur*, quicquam aliud sonat, si interpretari velis, quam *exultabit cor humiliatum.* Hoc Justinianus scilicet non ignorabat, homo volutandis sacrorum Interpretum commentariis assiduus, veterumque linguarum multo peritissimus. Verum enimvero satius ipse duxit verbum de verbo exprimere, ut ne quid de vi illa, ac suavitate nescio qua decerperet, qua influunt mollius in animos, eosque deliniunt quodammodo verba Ecclesiae usu divinarumque litterarum auctoritate consecrata. At si ad verbum redditur, ea formula humile quiddam abjectumque sonat auribus nostris. Mihi vero videtur illa potius peregrinitatem quamdam redolere, in qua

cum

cum horum verborum, tum reliquorum vis omnis ſita eſt, quae e ſacris litteris promuntur. Itaque non eſſet utique reprehendendus, qui ad eum modum, quem Xaverius praeſcribit, verſiculum illum converteret; ſic tamen, ut ne Juſtinianus quidem reprehendatur, cui aliam inire rationem placuit, & eam ſane probabilem, atque haud ſcio, an etiam potiorem. Quod vero ait Xaverius *paraphraſim* illam totam proſae orationis affinem eſſe, mirari fortaſſe licet, qui fiat, ut in hoc genere magis, quam in aliis ſuum cuique pulchrum ſit; illud certe, quam in rebus etiam minime obſcuris atque reconditis varia inter ſe ſint & pugnantia hominum judicia. Xaverio illa eadem orationis forma pedeſtris ſcilicet videtur, quae mihi videtur ſumme poetica, & vero etiam pulcherrimis imaginibus referta, & multis luminibus ingenii & multa arte diſtincta, & quod caput eſt, illa facilitate & ingenua quadam libertate effuſa, quae pauciſſimorum eſt, & eſt ſummae ac ſincerae elegantiae quidam veluti flos. Neque vero, ſi ſecus eſſet in

ea tanta vis harmoniae potuisset expromi? Nunquam id nobis sumemus, ut judicio clarissimi viri nostrum antistare arbitremur. At non de nostro dumtaxat sensu judicamus. Idipsum jampridem sensit Dominicus Lazzarinius, cujus judicium constat inter omnes quanti in hoc rerum genere fieri debeat, cui *paraphrasis* illa magno opere probata est, neque visa poetica solum, sed suo etiam in genere pulcherrima, summisque laudibus dignissima. Non igitur eam temere & parum considerate Marcellus delegit, in qua novum illud suum atque illustre specimen cantus proferret, quidquid tandem sibi velint verba illa Xaverii, *Benedictus Marcellus*, *qui nihil notis non vestiebat musicis*; quae verba interpretari quis potest', a Marcello, cum ad faciendos modos aggrederetur, nullum argumenti delectum haberi solitum. Ita ne esset ineptum atque perversum judicium tanti viri? Immo vero in hac re usque eo difficilis & morosus fuit, ut suos dumtaxat versus donare harmonia consueverit, neque alios cujusquam, praeterquam amici Justiniani aut

Dominici Lazzarinii, & siquid alterius scriptoris versibus suis unquam ante tulerit. Sed plura persequi neque hujus est loci, neque etiam meae facultatis. Et hoc quidquid attigi, non disputandi caussa feci, nec enim eum clarissimo & doctissimo viro me confero; sed veritus sum, ne auctoritas ejus, quae summa & est & esse debet, existimationi officeret exemplaris in re musica perfectissimi, immo (ut ipsius Xaverii verbis utar) *fortasse unici & vix imitabilis*. Quod quidem, contra ac ipse vellet, arti pulcherrimae noceret vel maxime. Hac de caussa pauca, quae monui, haud praeteriri posse existimavi.

OPERA EDITA.

Indicem operum Marcelli, quae usquam reperiri potuerunt, subjicimus. Et est ipse quidem longe locupletior, quam qui a Mazzuchellio Comite productus fuit. Nihilo tamen magis integer praestari potest; debuit enim multo ante contexi, antequam scilicet elucubrationes Marcellianae complures, musicae praesertim, quas manuscriptas reliquit, dilaberentur.

Estro Poetico Armonico, Parafrasi sopra i primi XXV. Salmi, Poesia di Girolamo Ascanio Giustiniani, Musica di Benedetto Marcello, Patrizj Veneziani. Tomi IV. In Venezia appresso Domenico Lovisa 1724. *in fol.*

Estro Poetico-Armonico, Parafrasi sopra i secondi XXV. Salmi, Poesia di Girolamo Ascanio Giustiniani, Musica di Benedetto Marcello, Patrizj Veneziani Tomi IV. In Venezia appresso Domenico Lovisa 1726. e 1727. in fol.

Non ita pridem alteram admirabilis hujus Operis editionem multo elegantiorem Venetiis aggressus est Dominicus Pompeatus. Sed haec lente admodum progreditur. Utinam ad calcem perveniant, in eamque lucubrationes Marcelli etiam minime sacrae, & quae in vulgus non sunt editae, si minus omnes, saltem selectae adjiciantur ne pereant. Singulas epistolas clarorum hominum ad Auctorem datas, quae cuique ejusdem Operis volumini praeeunt, singula testimonia puto.

A Dio Sonetti. In Venezia per Giuseppe Lovisa 1731. in 12. Recusa sunt haec epigrammata, aliis poematis adjectis argumenti moralis & sacri, Venetiis apud Javarinam 1738. in 8. Eadem Latina fecit Dominicus Salernus Venetus, edidítque typis Pecorianis 1745. in 8.

Sonetti di Benedetto Marcello N. U. tra gli Arcadi Diante Sacreo. In Venezia per Gio. Gabriello Hertz 1718. in 8. Epigrammata haec sunt centum numero, & omnia amatoria.

Il Toscanismo, o la Crusca, o sia il Cruscante impazzito. Tragicomedia giocosa e novissima in Venezia per Giovanni Battista Recurti 1739. in 8. Iterum lucem aspexit Mediolani anno 1740.

Il Buffone di nuova Invenzione in Italia, o sia i Viaggi del Vagabondo Salciccia Salisburghese dal Tedesco portati nell' Italiano linguaggio, e descritti in ottava rima

coll' accrescimento di più Episodj, Novellette, Prefazioni, Moralità, Sentenze, e similitudini inserite dal Traduttore al testo Tedesco, con un comento in dialogo, ec. Tradotto ed illustrato d' annotazioni dall' Autore del Toscanismo. Canti XIII. in ottava rima. In Venezia presso Antonio Bortoli 1740. *in* 8.

Il Teatro alla moda, o sia metodo sicuro e facile per ben comporre ed eseguire Opere Italiane in Musica nel quale si danno avvertimenti utili e necessarj a Poeti compositori di Musica, Musici dell' uno e dell' altro sesso, Impresarj, Suonatori, Ingegneri, Pittori di scene, parti buffe, Sarti, Paggi, Comparse, Suggeritori, Coristi, Protettori, e Madri di Virtuose, ed altre persone appartenenti al Teatro. Dedicato dall' Autore del libro al Compositore di esso. Stampato in Broglia di Belisania ec. in 8. In hac satira, quam tum suo tum typographi nomine dissimulato emisit, lepida medius fidius, vitiisque in theatra invectis corrigendis medendisque aptissima, nimis acer sibi ipse visus est Marcellus, maxime quod sic ad vivum personas effinxerat, quas exagitat ut agnoscerentur facile. Quare dedisse operam fertur, ut quotquot posset illius exemplaria divulgata, & summo plausu excepta revocaret atque supprimeret.

Lettera famigliare d' un Accademico Filarmonico ed Arcade discorsiva sopra un libro di duetti, terzetti e madrigali a più voci stampato in Venezia da Antonio Bortoli 1705. Haec epistola, quae raro admodum occurrit, quibus typis descripta fuerit, mihi incompertum est.

Lettere. Nonnullae Marcelli epistolae lectu dignissimae habentur in fronte voluminum *Paraphrasis* psalmorum.

Rime. Praeter Italica poemata, quae superius memoravimus, Benedicti Marcelli, alia complura habentur in variis libris dispersa, e quibus ejus nomen Arcadicum praeferunt, quae carminibus inserta sunt in libro collectis, qui inscribitur, *Corona Poetica in morte di S. E. Lodovico Flangini presso Lodovico Lovisa* 1717.

La Fede Riconosciuta Dramma per musica rappresentato nel Teatro di piazza di Vicenza. In Vicenza 1707. Iterum hoc *Drama* Venetiis in typographia Milocchiana cusum est, ac tertio item Venetiis 1729. sed aliter inscriptum, nempe *Dorinda*.

Arato in Sparta. Dramma recitato nel Teatro di S. Angelo di Venezia per Giovanni Battista Zuccato 1699. Iisdem formis recusum est anno insequenti.

Giuditta, Oratorio per Musica. In Venezia per Domenico Lovisa 1710.

Calisto in Orsa Pastorale a 5. *voci ad uso di scena. In Venezia per Domenico Lovisa* 1725. *in* 4. A Leone Allaccio haec fabula Jo. Bapt. Carminato tribuitur, sed perperam.

Canzoni Madrigalesche, ed arie per Camera a due, a tre, a quattro voci di Benedetto Marcello Nobile Veneto, Accademico Filarmonico ed Arcade. Opera Quarta. Bologna 1717. *presso Giuseppe Antonio Silvani*. Hujus operis tria priora volumina sic interiere, ut & quo loco, & quo tempore edita fuerint, plane ignoretur.

Concerti a 5. *strumenti al basso. Opera Prima. Venezia presso il Sala* 1701.

Sonate a 5. Flauto solo col Basso continuo. Venezia presso il Sala 1712.

OPERA INEDITA.

Cassandra. Cantata a voce sola alto.

Timoteo. Cantata a due voci alto e basso.

Haec duo mele, ut diximus, qua musica, Marcelli sunt, qua vere poetica, Antonii Pratis Comitis P. V.

Teorica Musicale ordinata alla moderna pratica. Si tratta de' principj fondamentali del canto, e suono in particolare d' Organo, e il Gravicembalo, e del comporre. Opera utilissima tanto agli studenti, quanto a' Maestri per il buon metodo d' insegnarli. Tractatum hunc, ut diximus, tribuit Benedictus in partes tres, quarum tituli sunt.

I. *Breve trattato delle Proporzioni. Nemo Geometriae ignarus ingrediatur.*

II. *Del sistema Musico. Nemo accedat nisi Geometra.*

III. *Delle Consonanze Armoniche.* In calce haec leguntur verba auctoris manuscripta: *Fine della presente Opera raccolta, e scritta da Benedetto Marcello Nobile Veneziano* 1707. ex quo apparet, quod incredibile videri potest, Benedictum hoc opus confecisse singulare medius fidius & reconditae atque interioris harmonicae doctrinae plenum, anno aetatis suae primo & vicesimo, quippe qui anno 1678. ortus est.

Alcuni Avvertimenti al Veneto Giovanetto Patrizio di Benedetto Marcello, per istruzione del Nipote di lui Lorenzo Alessandro d' Alessandro.

Divino Verbo fatto uomo, o sia l' Universale Redenzione Poema di Benedetto Marcello Patricio Veneto. Hoc poema, quod morte interceptus absolvere non potuit Benedictus, post ejus obitum, ut diximus, ad Sebastianum Molinum devenit, postea hujus concessu ad Laurentium Alexandrum Marcellum, quem saepe commemoravimus.

Cantate a voce sola del N. U. Benedetto Marcello.

14. di Soprano con stromenti.

36. di Soprano senza stromenti

5. di Contralto con stromenti.

20. di Contralto senza stromenti.

1. di Basso con stromenti.

Due Madrigali a 4. voci senza stromenti.

Diverse sinfonie.

Un libro di sonate da Cembalo.

Timoteo Cantata. Idem nomen hoc praefert melos atque illud, quod supra commemoravimus, re tamen differt valde oppido, quippe quod aliud nihil esse fertur, nisi harmonia bellissima, qua Marcellus epistolam quamdam donavit sibi forte inventam supra cantricis nescio cujus cymbalum, quae ei varios affectus exprimendi occasionem dedit.

Un libro di duetti senza strumenti. Hae lucubrationes omnes, qua poeticae qua musicae, extant apud Carolum Tassium Comitem. Apud Hieronymum vero Justinianum Equitem hae, quae sequuntur, praeter alias nonnullas jam memoratas.

Cioaz. Oratorio con stromenti a 4. voci in due parti.

Psiche. Cantata a due voci con stromenti.

Cantate 26. con stromenti a voci di Soprani, Contralti, Tenori, e Bassi.

Duetti diversi senza stromenti.

Un grosso libro di Cantate a voce di Soprano e Contralto senza stromenti.

Altro libro di Cantate senza stromenti.

Altro libro pur di cantate, tutte Eroiche, senza stromenti.

Miserere; un altro Oratorio; Salmi; Lezioni per la Settimana Santa.

Praeter has lucubrationes Joannes Marchius in suis commentariis de vita Marcelli, quicum intime vixit, eas recenset, quae sequuntur in usum *Ecclesiastici cantus*.

Prime lezioni degli Officj delle Ferie quarta, quinta, a sesta della settimana Santa. Un versetto a coro, un altro or a una or a due voci con Violoncello, e Basso.

Due composizioni diverse sopra il Salmo quinquagesimo e un' altra sopra il Benedictus Dominus.

Te Deum, parte a due, o ad una voce, o parte a Coro.

Messe tre, dette a Cappella.

Hisce omnibus addenda sunt, quae sequuntur Fantasia Dithyrambica.

Vol. I. Vol. II. Utramque hujus poematis partem elucubravit Marcellus posteaquam Venetiis Brixiam remigravit, misitque ad amicum suum Sebastianum Molinum.

Corona poetica a Maria sempre Vergine Sonetti XV.

Serenata da cantarsi alla Corte di Vienna il primo d'Ottobre 1725. poesia e musica del N. U. Benedetto Marcello.

Tandem Tarvisii apud clarissimum virum Jordanem Riccatum reperiuntur triginta mele diversa a reliquis, quae jam attulimus, ac Mediolani insuper decem apud Josephum Marchionem de Araziel, ;

INDICE

ERRATA | CORRIGE

pag.	lin.	ERRATA	CORRIGE
VII.	1.	non secus ac	quemadmodum
5.	5.	iperbolas	hyperbolas
26.	17.	erat	esset
81.	3.	pietatem	amorem
ibid.	9.	hastata	hastatorum
103.	3.	Aeneadum	Aeneidos
112.	1.	furat	fuerat
116.	23.	ne omnes habeat	ne omnes non habeat
141.	11.	illum	se illum
148.	16.	dyptico	diptycho
156.	3.	asthemate	asthmate
173.	9.	sit	*adde* quam
175.	1.	nomine	*adde* eos
177.	13.	assentatione	*adde* illos
237.	23.	spectandissimo	spectatissime
254.	6.	Georgiae	Gorgiae
289.	3.	poesos	poeseos
304.	13.	exordia	exodia

